

Марія Чумарна
Наталія Пастушенко

УКРАЇНСЬКА ЛІТЕРАТУРА

Підручник для 6 класу
закладів загальної середньої освіти

ТЕРНОПІЛЬ
НАВЧАЛЬНА КНИГА – БОГДАН
2023

УДК 821.161.2(075.3)
Ч-90

*Рекомендовано Міністерством освіти і науки України
(наказ Міністерства освіти і науки України від 08.03.2023 р. № 254)*

Підручник створено за Модельною навчальною програмою
«Українська література. 5–6 класи» для закладів загальної середньої освіти
(автори: Чумарна М. І., Пастушенко Н. М.).

Чумарна М. І.

Ч-90 Українська література : підручник для 6 кл. закладів
загальн. середн. освіти / М. І. Чумарна, Н. М. Пастушенко. —
Тернопіль : Навчальна книга — Богдан, 2023. — 216 с. : іл.

ISBN 978-966-10-6921-2

Зміст підручника відповідає Державному стандарту загальної
середньої освіти та Модельній навчальній програмі «Українська
література. 5–6 класи» (автори Чумарна М. І., Пастушенко Н. М.).
Для учнів та учениць 6 класу.

УДК 811.161.2(075.3)

*Охороняється законом про авторське право.
Жодна частина цього видання не може бути відтворена
в будь-якому вигляді без дозволу видавництва.*

УВАГА!

Завантажуйте безкоштовний інтерактивний додаток,
використовуючи детальну інструкцію, за посиланням:
<https://bohdan-books.com/6921-2/>

ISBN 978-966-10-6921-2

© М. І. Чумарна, Н. М. Пастушенко, 2022
© Навчальна книга — Богдан, виключна
ліцензія на видання, оригінал-макет, 2023

УМОВНІ ПОЗНАЧЕННЯ

Розмірковуємо
над прочитаним

Теорія літератури

Працюємо в групі

Розвиваємо творчість

Електронний додаток
для допитливих

Збагачуємо мовлення

СПОКОНВІКУ СЛОВО

В серці Небес народилося,
в думку з Любові сповилося,
в ясні тіла воплотилося —
в Мові людей засвітилося!
Слово, що творить нам Диво, —
Чесно, красиво, правдиво!

СЕРЦЕ ГОВОРІТЬ СЛОВАМИ

У смутку і в радості, в поривах любові, у бажанні бути почутим та зрозумілим тóму, хто поруч, у прагненні донести до інших людей необхідну інформацію — ми використовуємо найдосконаліший скарб, яким володіє людина: мову. Ким були б ми без неї? Як розвивали б і творили своє життя без мови? Адже навіть безсловесні тварини мають власні комунікативні засоби, навіть вони виражають певні емоції і знаки уваги за допомогою своїх унікальних «мов».

Слово може бути гострою зброєю і надійним щитом. Задумайся над тим, чому саме мова спонукає деякі народи використовувати її як інструмент поневолення собі подібних. Задумайся, чому наші предки ціною власного життя упродовж століть берегли свою мову як найвищу святиню. І бережи її, бо мова — твоя сила і доля, твій надійний щит перед усіма загрозами.

ЗЕМЛЯ-ГОДУВАЛЬНИЦЯ

Життя людей і тварин має єдине джерело сили: матір-годувальницю Землю. Вона така звична для нас і буденна — як повітря, вода, сонце у небі. Люди часто не надають уваги саме найважливішим речам у своєму житті.

А наші з вами предки були дуже мудрими і вдячними господарями своєї землі. Саме тому створили найбагатшу і найдревнішу на планеті культуру землеробства, наростили безцінний чорнозем, що годував і годує багато поколінь українців.

Як можна ставитись до тієї матері, яка обдаровує своєю силою, зігріває своїм теплом все суще у світі?

Коли люди торкалися землі босими ногами, власними руками засівали і плекали ниву, їхній зв'язок із землею був значно глибшим і сильнішим. Земля не просто годує, а навчає людину, пробуджує в ній найсвітліші почуття.

Сьогодні людина відчужилась від своєї годувальниці — багато хто з нас навіть не звертає уваги на те, як живе засіяна нива, звідки з'являються на нашому столі хліб та інші продукти харчування.

Пам'ятаймо про мудрість предків, бо ніхто не знає, як життя може змусити людей повернутися до землі й оцінити її дари, без яких не існує життя.

ЗВИЧАЇ НАШОГО НАРОДУ

Зажинки

Коли жито, ячмінь і пшениця дозріють, то господиня бере, бувало, хліб-сіль і громичну свічку¹ та йде в поле зажинати ниву; вона жне серпом перший сніп пашні, несе його додому і, як де ведеться, — в одних місцевостях ставлять той сніп на покуття під образами, а в інших — у стодолі², де він стоїть аж до кінця молотьби. Пізніше цей сніп обмолочують окремо й зерна з нього святять у церкві, а перед засівом змішують їх із насінням. Соломою з першого снопа загодовують корів, щоб не хворіли. Часом зажинки робилися в присутності священника. Крім зажинок, робили ще й закрутку, щоб рука лиходія і знахаря не могла зіпсувати хліба. Закрутка робилася так: коли дозрівали хліби, тоді жінки йшли з піснями в поле, і одна з них, взявши в жменю колосся, завивала їх вузлом — це й була закрутка. Інші в цей час співали хороводні пісні на завіття вінків, а потім усі разом з веселими піснями поверталися додому.

Жнива

Колись, майже століття тому, єдиними знаряддями для збирання хліба були серп і коса. Комбайни в Україні з'явилися лише в тридцятих роках минулого століття. Отож за тиждень після Петра³ в Україні починалися жнива, на полі з'являлися люди в широких білих штанях, у полотняних сорочках,

¹ *Громична свічка* — свічка, яку святити на Стрітення. Вважалось, що вона оберігатиме від вогню і грому.

² *Стодола* — велика комора, в якій зберігали зерно.

³ День апостолів Петра і Павла відзначається 12 липня.

з мантачками⁴ за поясом і з косами в руках — косарі; вони вдаряли своїм гострим знаряддям по сухих стеблах дозрілого хліба — й довгий рівний покіс, як простелений рушник, лягав стрічкою за кожною косою. Дівчата й молодиці виходили на ниву з серпами; жнучи, вони спритно клали сніп за снопом і, працюючи, співали:

Вгору, сонечко, вгору,
Хай я нивоньку дожду.
Ой, лане-ланочку,
Скажи ж мені правдочку,
Чи будемо ми в кінці,
Чи підемо ми в вінці?
Ой, будем, доню, будем,
Лише нивоньку дождем!

А як ниву вже дожинають, то співають, бувало:

Дивувалися ліси,
Де поділися вівси.
Женчики позжинали
Залізними серпами —
Залізними серпами,
Біленькими руками.

⁴ *Мантачка* — дерев'яний брусок для гостріння коси, укритий шаром смоли з піском.

Увечері, коли вже зайде сонце, натомлені тяжкою працею жінці йдуть, було, додому і співають:

Ой, заспіваймо, хай дома почують,
Хай нам вечерять готують.
Утомила нас та широкая нива,
Що тепер нам і вечеря не мила.
Ой, не так нива, як високії гори,
Ой, не так гори, як велике жито,
А вже ж нам спину, як кілком, перебито.

Колись давно нашим жінкам та дівчатам доводилося жниувати у панів. Якщо пан був поганий, то жінці йому співали:

Ой, в чужого господаря обідать пора,
А в нашого господаря ще й думки нема...

Коли вже кінчаються жнива і в полі дожали останню ниву, дівчата співають:

Перепілонько мала,
Де ся будеш ховала?
Ми пшеницю дожали,
У снопи пов'язали,
В копи поскладали...

Дожинаючи ниву, жінці залишають трохи недожатих стебел з колосками — «Спасові на бороду». Те недожате колосся вони зв'язують у пучок червоною ниткою або виплітають колосяну китицю, ніби бороду, й пригинають колосся до землі — це і є «Спасова борода», яка в різних місцевостях України називається по-різному. Так, на Підляшші її називають «перепілка», а на Поліссі «перепелиця» — це ніби останнє пристановище для цього птаха...

Але перепелиця — це вже, ймовірно, пізніший додаток, бо суть «бороди» правдоподібно пояснюється тим, що це останній притулок польового духа, який у слов'янській мітології уявлявся у вигляді кози. На Волині «борода» так і називається — «коза». Там же, на Волині й на Підляшші, ту «бороду» оздоблюють стрічками й квітами. Потім обполують траву навколо «Спасової бороди», чи там «перепелиці», чи «кози», — це вже

роблять скрізь, у всіх місцевостях. Далі виминають з колосся трохи зерна й закопують в землі, або просто сіють зерно поміж стеблами тої «бороди». Подекуди, як ось на Чернігівщині, коло «бороди» кладуть окраєць хліба, дрібку солі, баньку з водою і співають:

Оце тобі, «борода»,
Хліб, сіль і вода!..

А потім ще й приказують: «Роди, Боже, на всякого долю: бідного і багатого!»

За Олексою Воропаєм

Володимир Орловський. Урожай в Україні (1880)

Кінець нивоньці, кінець

Народна жнивварська пісня

Кінець нивоньці, кінець.
Понесемо ми вінець.
Пожали, пов'язали,
Косоньки поскладали.

Місяцю-рогоженьку,
Світи нам дороженьку,
Щоб ми не зблудили,
Віночка не згубили.

Кінець нивоньці, кінець.
Понесемо ми вінець
Із високої гори
До самої комори.

Кінець нивоньці, кінець.
Принесли ми вам вінець
Із широкого лану
Аж під самую браму.

Вийдіть, голово, вийдіть,
Не вчиніть ви нам кривди,
Та й станьте на помості,
Запросіть нас у гості.

Голова молоденький,
Під ним кінь вороненький.
Ой поле, поле об'їжджає,
З женцями розмовляє.

Жніть, женці, дожинайте,
Колосся вибирайте.
Колосся вибирайте,
Віночки позивайте.

Микола Пимоненко.
Жниця (1889)

«Як діждемо літа» (жниварські пісні).

Зажінки — початок, перший день жнив; протилежне *обжинки*.

Обжинки — завершення жнив.

Жнивá — загальна назва пори збирання хлібних рослин.

Відповідно *жниварські пісні* поділяються на **зажинкові** (виконували під час зажинання першого снопа), **жнивні** (супроводжували працю у полі, на перепочинку) та **обжинкові** пісні (оспівували завершення праці на ниві, ритуал зжинання останнього снопа).

Художній паралелізм — паралельне зображення явищ природи і людського життя через їхнє зіставлення. Наприклад:

Ой у лузі червона калина похилилася, —
Чогось наша славна Україна зажурилася...

1. Чому важливими, на твою думку, є народні звичаї пошанування землі, виявлення вдячності за її дари? Кому і чому, окрім землі, дякували люди за добрий урожай?
2. Що ти думаєш про людську вдячність: чому вона важлива для самої людини? Чи доля «чує» прояви людської вдячності, як вона відгукується на них?

3. Якщо наша земля — живий організм, який взаємодіє з людиною, її почуттями, стараннями, добротою, то що є найважливішим у людських стосунках із нею?
4. Прочитай визначення понять, якими описують істотні ознаки жнивварської поезії. До якої групи пісень можна віднести пісню «Кінець нивоньці, кінець»? Обґрунтуй свою думку.
5. Як на твою думку, пісня допомагає людині в роботі? Чому зараз люди менше співають? Чи впливає це на якість їхнього життя?
6. Знайди у пісні «Кінець нивоньці, кінець» приклад паралелізму і поясни, як цей засіб впливає на твоє сприйняття поезії. Яку роль, на твою думку, відіграють у пісні емоційно забарвлені зменшувально-пестливі слова?

- Прочитай уважно текст Олекси Воропая і створи коротку розповідь про те, як відбувалися жнива в Україні.
- Виділи в тексті рядки, де розповідається про вияви людської подяки землі за її дари.
- Чим, на твою думку, відрізняються зажинки від обжинків? Спробуй описати настрої та почуття людей під час зажинків і обжинків.
- Знайди в інтернеті додаткові відомості про «Спасову бороду» та різдвяний сніп — Дідух. Розкажи, що між ними спільного.

1. Розглянь репродукції українських художників. Який настрій у людей на картині Івана Сколоздри, що святкують збір урожаю? Що роблять із зібраним зерном потім? Що ти знаєш про «дорогу» хліба від поля до нашого столу? Як відбува-

*Микола
Пимоненко.
Млин*

ється процес обробітку врожаю в наш час?

2. Як ти розумієш вислів Олекси Воропая: «...хай росте на всякого долю»? Як ця народна мудрість вказує на основну рису українців? Чому Україну називають «житницею світу»?

*Іван Сколоздра.
Жнива*

Іван Липа (1865–1923) — український громадський і політичний діяч, письменник, за фахом — лікар. Співзасновник таємного товариства «Братство тарасівців». Борець за незалежність України у ХХ сторіччі. Автор віршів, нарисів, оповідань та збірок «Тринадцять притч», «Оповіді про смерть, війну і любов» та ін.

ПЕРЕСТИГЛИЙ ОВОЧ

Казка-притча

Було це в часи жорстокі й криваві, сумні й тяжкі для всього народу.

Один індус мав у своєму садку дерево життєвих радощів, що родило тільки раз за своє життя, і то лиш один овоч.

Весь народ чекав на цей овоч, як на Бога з неба, як на джерело щастя, як на початок нового життя.

І от дерево розцвіло, зав'язалося, овоч почав рости, наливатися... Дозрів і став прозорий, мов кришталь. Виблискував

удень веселими кольорами й барвами, наче діамант, а вночі світився, як місяць. Дивні життєдайні пахощі розливалися від нього по всій країні. Вловивши ті пахощі, люди посходилися з цілої країни — багаті й бідні, старі й молоді, здорові й слабі...

Усі хотіли купити хоч шматочок того овоча, щоб заспокоїти свої болі, прогнати смуток і жалі, почути в душі радіщі життя.

— Він дозрів, він дозрів для всіх нас! — гукали вони.

— Дай нам! Поділи на нас усіх!

— Нехай хворий стане здоровим, сумний — веселим!

— Нехай настане щастя в нашому нещасному краю!

Та індус усіх прогнав. Він був недалекоглядним і сліпим. Йому здавалося, що овоч ще не зовсім виріс і не дозрів.

Посилав слуг на базар довідатись, скільки заплатять за овоч.

— Дають сім верблюдів.

Весело сміявся:

— Ідіть іще завтра!

Приходили, повідомляли:

— Дають сім слонів.

Весело сміявся:

— Підіть іще завтра!

Приходили, відповідали:

— Дають табун коней...

— Ідіть знову!

І ось прийшли слуги і сказали:

— Уже нічого не дають!

Індус злісно розреготався...

Та коли ближче придивився до овоча, то побачив, що той потускнів, зморщився, поменшав, кудись зникло його сяйво, вже не було чути пахощів.

Тоді, стурбований, сказав собі:

— Тепер бачу, що він більше не ростиме, що вже дозрів. Зірву його й понесу до самого раджі пресвітлого.

Коли ж виліз на драбину і приглянувся до овоча зблизька, з жахом побачив, що той уже перестиг...

Як тільки взяв його до рук, овоч луснув і розлився брудом.

І від його смороду тікали люди світ за очі.

Іван Липа

Притча — це повчальна алегорична оповідь про якусь життєву пригоду. Сюжет притчі будується на життєвих ситуаціях, на повсякденних спостереженнях суспільного життя.

1. Якими словами ти висловиш основну думку цієї притчі? Чи підходить до неї українська приказка «Рости на всякого долю»?

2. Чому для кожної людини у кожній справі так важливо розділяти радість життя з іншими людьми?

○ Спробуй по-своєму, додаючи нові художні деталі, вводячи нових персонажів, переказати цю історію.

○ Пофантазуй на тему того, що було б, якби овоч радості дозрів і був порівну розділений між усіма людьми.

○ У чому, на твою думку, актуальність та повчальність цієї притчі у наш час?

ПРИСЛІВ'Я І ПРИКАЗКИ про працю та земні дари

- ❖ Де не було початку, не буде й кінця.
- ❖ Аби руки і охота — буде зроблена робота.
- ❖ Бджола мала, а й та працює.
- ❖ Без трудів не їстимеш пирогів.
- ❖ Не одежа красить людину, а добрі діла.
- ❖ Відчиняй, пане, ворота — іде твоя робота.
- ❖ Без діла жить — тільки небо коптить.
- ❖ Без діла слабіє сила.
- ❖ Без охоти нема роботи.

КОЛИСКОВІ ПІСНІ

Мамин голос, мамині слова — як материнське молоко: вони є найважливішою енергією, що дає силу росту маленькій дитині, закладає у її свідомості від народження почуття любові, захисту, тепла та опіки. Без цього неможливо вирости люблячою, душевно зрілою людиною.

Материнські колискові пісні — це не просто мелодії чи слова, що виспівувались для присипляння дитини. У колискових пісень є особливий ритм, що відповідає руху колиски та ритмові дитячого серця. В словах пісень — особливі замовляння, особливе «програмування», висловлюючись сучасною мовою, здоров'я, щасливої долі, росту і розвитку дитячого тіла і її свідомості. Адже, як засвідчують сучасні дослідження, дитина народжується з мовою, розуміє її, але маленьке тіло ще має навчитись вимовляти звуки і слова, тому свої емоції та почуття немовля виражає звуками, поглядами, жвавими рухами тіла.

Коліскові пісні українців — особливий скарб нашого народу, який треба творити в нових реаліях життя за законами любові.

Ой, спи, дитя, до обіда

Ой, спи, дитя, до обіда,
покіль мати з міста прийде
да принесе три квіточки:
ой первую зросливаю,
а другу сонливаю,
а третю щасливаю.
Ой щоб спало, щастя знало,
ой щоб росло, не боліло,
на серденько не кволіло.

Сонки-дрімки в колисоньки,
добрий розум в головоньки,
а рісточки в кісточки,
здоров'ячко у сердечко,
а в роточок говорушки,
а в ніженьки ходусеньки,
а в рученьки ладусеньки...

Ой ти, котик, коточок

Ой ти, котик, коточок,
не йди рано в садочок,
не полохай галочок, —
нехай зів'ють віночок
із руточки, із м'яточки,
дитиночці до шапочки.
Із рутоньки, із м'яточки,
з хрещатого барвіночку,
з запашного васильочку.

Колисала я дитиноньку маленьку

Колисала я, колисала я
Дитиноньку маленьку
Та поломила, та поломила
Колисочку новеньку.

Не жаль же мені, не жаль же мені
Та й тої колисоньки,
Лише мені жаль, лише мені жаль
Малої дитиноньки.

Бо колисоньку, бо колисоньку
За день, за два збудую —
Малу дитину, малу дитину
За рочок не згодую.

Бо колисочка, бо колисочка
З крутого деревенька,
Мала дитина, мала дитина
З-під щирого серденька.

1. Прочитай тексти колискових пісень, послухай аудіозаписи їхнього виконання видатними виконавцями. Чим, на твою думку, особливі ці пісні? Який настрій вони викликають?
2. Про які квіти співається у перших двох колискових? Чи йдеться тут про звичайні квіти? Як ти уявляєш щасливу чи сонливу квіточку? Чи можна уявою створити ці квіти, які мають принести дитині добру долю?
3. Чому, на твою думку, в колискових піснях часто згадують про котика? Чи вміє він «присипляти» дітей?
4. Які найважливіші почуття вкладає мати у свої колискові пісні?

- Перекажи коротко зміст колискових пісень, використовуючи звороти, епітети з текстів.
- Спробуй створити «віночок» із чарівних квіток-побажань дитині, додай власні побажання.
- Придумай та напиши власну колискову пісню для братика, сестрички чи домашнього котика.
- Розглянь картину італійського художника Рафаеля «Сікстинська мадонна». Чим, на твою думку, матері всього світу схожі з мадонною Рафаеля?

Рафаель Санті. Сікстинська мадонна.

Колискова пісня

Місяць ясененький
Промінь тихесенький
Кинув до нас.
Спи ж ти, малесенький,
Пізній бо час.
Любо ти спатимеш,
Поки не знатимеш,
Що то печаль;
Хутко прийматимеш
Лихо та жаль.
Тяжка годинонько!
Гірка хвилинонько!
Лихо не спить...

Леле, дитинонько!
Жить — сльози лить.
Сором хилитися,
Долі коритися!
Час твій прийде
З долею битися, —
Сон пропаде...
Місяць ясененький
Промінь тихесенький
Кинув до нас...
Спи ж ти, малесенький,
Поки є час!

Леся Українка

Прочитай вірш Лесі Українки. Який настрій він у тебе викликає? Якими словами ти опишеш настрій поетеси і її ліричної героїні? Чому, на твою думку, поетеса вжила вислів «жить — сльози лить»? Чи погоджуєшся з її думкою?

І мати молода, і сонце юне

І мати молода, і сонце юне,
І в неї на колінах немовля.
В прозорому повітрі, наче струни,
Гудіння оксамитного джмеля.

Прислухаюсь — співає колискову,
Не знати, чи дитині, чи собі...
І мати молода, і юне Слово,
І яблуні у ранішній журбі.

Розумні і дурні, малі й великі,
Уславлені й забуті — все пройшло,
Та не було народів без'язиких,
Іще німих народів не було!

Леонід Кисельов

ПРИСЛІВ'Я, ПРИКАЗКИ про материнську любов

- ❖ Мати годує дітей, як наша земля людей.
- ❖ Рідна сторона — це матінка, чужа сторона — злісна мачуха.
- ❖ У дитини ніє пальчик, а у матері — серце.
- ❖ Серце матері краще від сонця зігріває.
- ❖ Без любові до матері немає і любові до людей.
- ❖ Все купиш, лише тата й мами — ні.

1. Який настрій викликає у тебе вірш Леоніда Кисельова? Чи звучать у ньому сумні мотиви?

2. Яке слово, на твою думку, особливо виділив поет у перших двох строфах? Що він хотів підкреслити?

○ Спробуй створити словесний опис картини, яку поетичним словом подає нам Леонід Кисельов. Поміркуй над тим, чому від образу матері з дитиною поет переходить до теми народів і важливості мови в їхньому житті.

○ Поміркуй над прислів'ями. Яке з них ти захочеш «подарувати» своїй мамі чи найближчій людині?

Створи власну колискову пісню для молодших сестрички, братика, для самого себе.

Коліскова «Котику сіренький». Ніна Матвієнко.
«Материнська любов». Микола Мозговий.

НАРОДНІ ЗАМОВЛЯННЯ, ЗАКЛИЧКИ

Тільки-но дитя спиналось на власні ніжки, воно уже починало брати участь у сімейних діях, пов'язаних з колообігом життя, з циклічністю змін у природі, від яких залежала кожна людина як її часточка. І ще маленька дитяча душа вже відчувала, що найбільша радість усього білого світу — від сонечка, а все зелене і росте, коли землю зрошує благодатний дощик. Дві великі стихії життя — вода і вогонь — входили в дитячу свідомість із жартами і примовлянками. Але і в дитячих примовлянках та забавах, як видно з текстів, люди зберігали

великі знання: про могутню силу слова, уявного образу, про здатність людини взаємодіяти з природними силами.

Уявний чи реальний звук дзвону — це справді та сила, яка здатна розбивати хмару, «визволяти» сонечко. Адже силу мають наші думки, уявні образи.

Колись люди вірили у чисту силу дитячих закличок і заговлянь, бо діти не сумніваються в силі свого слова, вірять у дива — а тому можуть їх творити.

Заклички

Вийди, вийди, сонечко,
на широке полечко,
на наше подвір'ячко,
на бабине зіллячко.
Там дід косить,
сонця просить,
хмару розбиває,
сонця добуває.
Бий, дзвоне, бий!
Хмару розбий!

Ой, сонечко, засвіти,
буду краще я рости!

Я у Бога сирота
отворяю ворота
ключиком, замочком,
золотим платочком.

Дощику, дощику,
наваримо борщику
у зеленому горщику.
Яйце вкинем, яйце трісне,
сонце блисне.
Ключик, замочок,
шовковий платочок.

Іван Їжакевич. Мама йде!

Замовляння

Діти також вірили, що недаремно вигукують свої заклички, замовлянки і примовки. Прислухались до голосів природи, перемовлялись із ними. Особливою любов'ю користувався Божий птах бузько, або лелека, бо він, як вважалося, приносив у хату братиків і сестричок.

Бузьку, бузьку!
Принеси Маруську!
Та гарненьку, та пухкеньку,
не крикливу — спокійненьку!

А в мишки просили нового зуба: коли молочний випадав, то треба було викинути його на горище і примовити:

Мишко, мишко,
возьми зуба!
Возьми собі зуб старий,
а дай мені свій новий!

Дорослі люди теж вірили в силу замовлянь. Наприклад, біль замовляли, «заперечуючи» його та зіставляючи із чимось неможливим: «Як місяцю по дну моря не ходити, так цьому зубові не боліти». Замовляння дуже активно використовувались у народній медицині.

1. Розкажи, що тобі відомо про використання закличок, примовок, замовлянь.
2. Придумай закличку (до сонечка, вітру, дощу).
3. Напиши вірш-замовляння про мир в Україні.

Колискові пісні (колисанки, колиханки) — ліричні пісенні твори, які виконуються над колискою дитини для того, щоб її приспати. До цього мають спонукати відповідні рухи, монотонний спів, приємні словесні образи. Колисанки споріднені з магічними навіюваннями — замовляннями.

Замовляння або заговори, закликання, заклинання — усталені, переважно віршовані вислови, що

супроводжують магичні дії, рухи їхніх виконавців, щоб вплинути на природу, на людину, на її стосунки з оточенням.

Заклічки — дитячі пісеньки, звернені до явищ природи: сонця, дощу, представників тваринного або рослинного світу. У дитячому фольклорі найбільш поширені заклички до дощу (води) і сонця.

1. Випишіть із колискових пісень, замовлянь і закличок по кілька прикладів зменшувально-пестливих слів, звертань, повторів.
2. Обговоріть їхню роль в аналізованих текстах. Поясніть, як вони впливають на сприйняття тексту читачами/слухачами та які емоції викликають.
3. Доберіть малюнки/фото/фотоколажі як ілюстрації до колискової пісні, заклички, замовляння. Вкажіть автора ілюстрації. Поясніть свій вибір.

Напишіть сенкан про колискову або замовляння чи закличку.

Дотримайтеся такої структури:

1-й рядок: іменник (тема).

2-й рядок: два прикметники (опис теми).

3-й рядок: три дієслова (називають дію, пов'язану з темою).

4-й рядок: фраза-висновок із чотирьох слів, висловлює ставлення до теми, почуття.

5-й рядок: синонім або слово-асоціація до теми.

Зразок: Пісня
Мамина, ласкава
Заспокоює, навіює, потішає,
Веде у казковий сон.
Оберіг...

Сенкан — це вірш, що не римується та складається з п'яти рядків.

ПОДИХ ЗОЛОТОЇ ОСЕНІ

Ми знаємо, що всі чотири пори року є дуже важливими, а ось наші предки вважали основними лише дві пори року — літо і зиму (їхню зустріч святкували на Стрітення). Та все ж весна та осінь мають свої особливі відмінності, хоч їх і вважали порою переходу від зими до літа та від літа — до зими.

Рання весна і пізня осінь дуже схожі між собою, відмінність полягає в тому, що навесні сили росту ідуть від землі до сонця, а восени — навпаки: від сонця в землю. Стрілка земного «годинника» рухається у протилежних напрямках.

Але рання осінь — особливо красива, хоч і сумовита. По-особливому світить сонце і віє вітер, дощі не такі лагідні, як навесні...

Ці тонкощі настроїв природи вміють вловлювати поети і художники. Увійди і ти в цей красивий осінній настрій і надихнись його красою.

Дрімають села

Дрімають села. Ясно ще
осіннє сонце сьє,
та холодом осіннім вже
в повітрі потягає.
Темно-зеленії садки
дрімають вже без плоду,
і тихо гріються хатки,
і верби гнуться в воду.
Ще ліс не стогне тим важким
осіннім, довгим стоном,
і ще стрілою ластівка
звиваєсь над загоном.

Іван Франко

Сю ніч зорі такі колючі

Сю ніч зорі чомусь колючі,
як налякані їжачки.
Сю ніч сойка кричала з кручі,
сю ніч ворон сказав: «Апчхи!»
Сю ніч квітка питала квітку:
— Що ж це робиться, поясни?
Тільки вчора було ще влітку,
а сьогодні вже восени!

Ліна Костенко

Йосип Бокшай. Осінь

1. Прочитай обидва вірші. Який настрій вони викликають?
2. Чим схожі настрої віршів Івана Франка та Ліни Костенко?
3. Пригадай, як називається художній засіб, коли автор наділяє природу людськими властивостями. Знайди приклади в поезіях і поясни, як такий засіб впливає на сприйняття творів.

У колискових піснях, закличках природа часто наділена людськими властивостями — персоніфікована. Знайдіть у текстах приклади такої персоніфікації. Поясніть їхню роль.

- опиши осінню пору року у своєму селі/місті, використовуючи образи поезій. Проілюструй цей опис малюнком або світлиною.
- Використовуючи сюжет вірша Івана Франка, спробуй змінити деякі епітети, метафори для того, щоб подати опис весняної пори.
- Розглянь картину Йосипа Бокшая. Створи усну словесну розповідь про осінь за картиною художника.

ЛЕГЕНДА, ЩО ПОДОЛАЛА ВІКИ

Цій поетичній історії — більш ніж тисяча років. Ще 1201 року в Галицько-Волинському літописі було вміщено легенду про половецького хана Сірчана, якого славний князь Київської Русі Володимир Мономах вигнав за Дон, а його брата Отрока — на Кавказ. Коли не стало Володимира Мономаха, Сірчан просив брата повернутися на рідну землю, та той відмовлявся. Ось як про це описує літописець:

«Після ж смерті Володимирової лишився у Сірчана один співець — Орев, і послав він його в Обезя, кажучи: “Володимир умер уже, то ж повертайся, брате, назад в землю свою”. Перекажи ж ти йому ці слова мої, заспівай йому пісень половецьких. А як не схоче послухати, то дай йому понюхати зілля, яке зветься євшаном». А як той відмовився повертатись і слухати, дав він йому зілля. І понюхавши, заплакав той і сказав: “Краще на своїй землі кістьми лягти, ніж на чужині славному бути”. І прийшов він у землю свою...»

Євшан — тюркська назва полину, який у багатьох народів славиться своїм неповторним запахом. Степовий полин євшан має особливо тонкий аромат — ним пропахла вся земля, повітря, він перебиває аромати всіх трав. А запахи, як відомо, збе-

рігаються в пам'яті найдовше. Можна забути слова, мову, але запах рідної землі — ніколи.

Саме тому цей епізод із половецької легенди переосмислювався й опоетизовувався упродовж століть як символ пам'яті роду.

До символічного образу евшану у своїй творчості звертались багато поетів. Микола Вороний по-своєму переосмислив цей сюжет, він розповів історію про ханського сина, який перебував у полоні в князя Володимира Мономаха. Такі випадки в історії траплялись, тому ця поетична оповідь виглядає правдоподібною.

Володимир Мономах

Підказки Вікі-Всезнайка

Можливо, тобі вже відомі такі поняття, як *аромотерапія* (лікування з допомогою запахів) та *аромологія* (наука про запахи та їхній вплив на фізичний і психологічний стан людини).

Виявляється, люди з давніх-давен знали, що через нюх можна здійснювати вплив на людину. Запахи використовувались при виконанні різних релігійних обрядів, магії, чаклуванні. За допомогою нюху визначали якість харчових продуктів.

Якщо пригадаєш тексти українських колискових пісень, в них згадується про трави, які вкладали дітям у подушечку, зашивали в оберевові ляльки — аби в малюків був спокійний сон. Трави, які вважаються цілющими, святили й тримали у хаті — це, найперше, полин, м'ята, василечок, ромашка та інші.

Якщо тобі цікава ця тема — заглянь у чарівну книгу «Дядька Гугла». В ній дізнаєшся багато корисного та цікавого. Наприклад, про те, що японські програмісти працюють у приміщеннях, де розпилюють лимонну олію, — і кількість помилок у їхній роботі меншає на 40 відсотків.

НАРОДНІ ПРИКМЕТИ про осінь

- ❖ Багато павутиння — на довгу суху осінь.
- ❖ Калина достигла, а листя на ній зелене — осінь буде теплою.
- ❖ Осінній іній — на суху й сонячну погоду.

- ❖ Восени листопад швидко минув — чекай суворої зими.
- ❖ Горобина вродила рясно — осінь буде дощовою, а зима морозною.
- ❖ Грім у вересні віщує теплу осінь.
- ❖ Як листопад дерев не обтрусить — довга зима бути мусить.
- ❖ Якщо лелеки летять високо, не поспішаючи, буде гарна осінь.

Микола Вороний (1871–1938) — український письменник, перекладач, театральний режисер, актор, громадсько-політичний діяч, театрознавець. Був одним із засновників Української Центральної Ради та Українського Національного театру в 1917 році.

Поема «Євшан-зілля» (1899 р.) творить символічні образи чужини і рідної землі: чужина руйнує людську особистість, позбавляє зв'язку із родовою пам'яттю, а рідна земля дає силу і твердість духу.

Євшан-зілля

Поема

*До лучче есть на своей земли
костю лечи,
ине ли на чюже славу быти.*

Літопис, за Іпатським списком

В давніх літописах наших
Єсть одно оповідання,
Що зворушує у серці
Найсвятіші почування.

Не блищить воно красою
Слів гучних і мальовничих,
Не вихвалює героїв
Та їх вчинків войовничих.

Ні, про інше щось говорить
Те старе оповідання.
Між рядками слів таїться
В нім якесь пророкування.

І воно живить надію,
Певну віру в ідеали
Тим, котрі вже край свій рідний
Зацурали, занедбали...

***

Жив у Києві в неволі
Ханський син, малий хлопчина,
Половецького б то хана
Найулюблена дитина.

Мономах, князь Володимир,
Взяв його під час походу
З *ясирем* в полон і потім
При собі лишив за вроду.

Оточив його почотом
І розкошами догідно —
І жилось тому хлоп'яті
І безпечно, і вигідно.

Час минав, і став помалу
Рідний степ він забувати,
Край чужий, чужі звичаї
Як за рідні уважати.

Та не так жилося хану
Без коханої дитини.
Тяжко віку доживати
Під вагою самотини.

Зажурився, засмутився...
Вдень не їсть, а серед ночі
Плаче, бідний, та зітхає,
Сну не знають його очі.

Ні від кого він не має
Ні утіхи, ні поради.
Світ увесь йому здається
Без краси і без принади.

Кличе він *гудця* до себе
І таку держить промову,
Що мов кров'ю з його серця
Слово точиться по слову:

«Слухай, старче, ти шугаєш
Ясним соколом у хмарах,
Сірим вовком в полі скачеш,
Розумієшся на чарах.

Божий дар ти маєш з неба
Людям долю віщувати,
Словом, піснею своєю
Всіх до себе привертати.

Ти піди у землю руську —
Ворогів наших країну, —
Відшукай там мого сина,
Мою любую дитину.

Розкажи, як побиваюсь
Я за ним і дні, і ночі,
Як давно вже виглядають
Його звідтіль мої очі.

Заспівай ти йому пісню
Нашу, рідну, половецьку,

Про життя привільне наше,
Нашу вдачу молодецьку.

А як все те не допоможе,
Дай йому евшана-зілля,
Щоб, понюхавши, згадав він
Степу вільного привілля».

І пішов гудець в дорогу.
Йде він три дні і три ночі,
На четвертий день приходить
В місто Київ опівночі.

Крадькома пройшов, мов злодій,
Він до сина свого пана
І почав казати стиха
Мову зрадженого хана.

Улещає, намовляє...
Та слова його хлопчину
Не вражають, бо забув вже
Він і батька, і родину.

І гудець по струнах вдарив!
Наче вітер у негоду,
Загула невпинна пісня —
Пісня вільного народу.

Про славетнії події —
Ті події половецькі,
Про лицарські походи —
Ті походи молодецькі!

Мов скажена хуртовина,
Мов страшні Перуна громи,
Так ревли-стогнали струни
І той спів гудця-сіроми!

Але ось вже затихає
Бренькіт дужий акордовий
І *намісто* його чути
Спів народний, колисковий.

То гудець співає тихо
Пісню тую, що співала
Мати синові своєму,
Як маленьким колисала.

Наче лагідна молитва,
Журно пісня та лунає.
Ось її акорд останній
В пільмі ночі потопає...

Але спів цей ніжний, любий,
Ані перший, сильний, дужий,
Не вразив юнацьке серце —
Він сидить німий, байдужий.

І схилилася стареча
Голова гудця на груди —
Там, де пустка замість серця,
Порятунку вже не буде!..

Але ні! Ще є надія
Тут, на грудях в сповиточку!..
І тремтячими руками
Роздирає він сорочку,

Із грудей своїх знімає
Той евшан, чарівне зілля,
І понюхатъ юнакові
Подає оте бадилля.

Що ж це враз з юнаком сталось?
Твар поблідла у небоги,
Затремтів, очима блиснув
І зірвавсь на рівні ноги.

Рідний степ — широкий, вільний,
Пишнobarвний і квітчастий —
Раптом став перед очима,
З ним і батенько нещасний!..

Воля, воленька кохана!
Рідні шатра, рідні люди...
Все це разом промайнуло,
Стисло серце, сперло груди.

«Краще в ріднім краї милім
Полягти кістьми, сконати,
Ніж в землі чужій, ворожій
В славі й шані пробувати!» —

Так він скрикнув, і в дорогу
В нічку темну та пригожу
Подались вони обое,
Обминаючи сторожу.

Байраками та ярами
Неутомно проходили —
В рідний степ, у край веселий
Простували, поспішали.

* * *

Україно! Мамо люба!
Чи не те ж з тобою сталось?
Чи синів твоїх багато
На степах твоїх зосталось?

Чи вони ж не відцурались,
Не забули тебе, неньку,
Чи сховали жаль до тебе
І кохання у серденьку?
Марна річ! Були і в тебе
Кобзарі — гудці народні,
Що співали-віщували
Заповіти благородні,
А проте тієї сили,
Духу, що зрива на ноги,
В нас нема і манівцями
Ми блукаєм без дороги!..
Де ж того евшану взяти,
Того зілля-привороту,
Що на певний шлях направить, —
Шлях у край свій повороту?!

Микола Вороний

Ясір — здобич.

Гудець — співець, музикант.

Намісто — замість.

Твар — лице, обличчя.

Архип Куїнджі. Степ.

1. Як ти гадаєш, чому тема забуття, зречення від рідної землі, відірваності від коренів власного народу така важлива в наш час? Чому так актуально звучить мотив половецької легенди?
2. Прочитай визначення поняття «поема». Обґрунтуй, чому «Євшан-зілля» — це ліро-епічний твір. Чи впливає на твоє сприйняття подій у поемі віршована форма твору?
3. Знайди у тексті поеми авторські роздуми. Які почуття та переживання передає у них автор?
4. Назви проблеми і мотиви поеми. Пригадай, що **проблеми — це питання, які ставить автор у творі або на які твір дає відповідь**.
5. Що, на твою думку, є найбільшими цінностями для кожної людини?

- Поміркуй над висловом із поеми: «Там, де пуста замість серця, порятунку вже не буде!..» Про який порятунок тут ідеться?
- Поміркуй, які запахи пригадуються тобі із дитинства. Розкажи, які настрої викликають у тебе ті чи інші рослини, опиши їх своїми словами.
- Прочитай уважно прислів'я. Яке із них найточніше висловлює головну думку твору?

НАРОДНІ ПРИСЛІВ'Я про рідний край

- ❖ Добре тому, хто в своєму дому.
- ❖ За рідним краєм і в небі сумно.
- ❖ Кожен край має свій звичай.
- ❖ На чужій стороні й весна не красна.
- ❖ Де рідний край, там і під ялиною рай.
- ❖ Не бувши на чужині, не оціниш по-справжньому рідної землі.
- ❖ Рідна земля — мов колиска золота.

Поема — це ліро-епічний віршований твір, у якому зображено значні події та яскраві характери. Розповідь про події, героїв супроводжується авторськими роздумами, переживаннями.

Мотив — тема ліричного твору. Наприклад, мотив свободи, мотив любові до рідної землі.

ПОГЛЯД ЛЮДИНИ НА ЖИТТЯ ПРИРОДИ

Кожен з нас має досвід спілкування із живою природою: свійськими чи дикими тваринами, рослинами в саду чи на підвіконні. І кожен, мабуть, пам'ятає цю без слів відчутну довіру або острах живих створінь. Всі вони хочуть жити — як і ми. Але люди часом ставляться до природи по-споживацьки. Рідко хто задумується над тим, що доброго може зробити для довколишнього світу: допомогти пораненому птахові, старому немічному звірові чи рослині, яка помирає без вологи...

Саме людяність у ставленні до живого світу робить людину справжнім господарем.

Про це розмірковують автори двох творів — видатні українські письменники Михайло Слабошпицький та Микола Вінграновський.

Михайло Слабошпицький (1946–1921) — український прозаїк, критик, літературознавець, публіцист, громадський діяч, дитячий письменник. Автор прозових книг для дітей «Славко й Жако», «Хлопчик Валь», «Озеро Олдан», «Папуга з осінньої гілки».

Оповідання «Мій друг лелека» — це твір із власного життя автора про те, як важливо людині бути уважною до природи, до всіх створінь, які потребують її допомоги та співчуття. І про те, якими вдячними та мудрими є наші друзі з живої природи.

МІЙ ДРУГ ЛЕЛЕКА

Оповідання

Ми з татом ловили рибу і варили при березі юшку.
Трохи далі від берега струнко стояв у воді очерет.
У казанку вже почало закипати, з пари й диму чулося тихе булькання.

І тут до нас прийшов лелека з перебитим крилом.

Невідомо, хто його скалічив, — хіба мало є на світі жорстоких людей, які убивають птахів і звірів, бо ніяк не хочуть повірити, що то — наші друзі.

Лелека спинився за кілька кроків од нас і жадібно дивився на казанок.

— Він голодний, — сказав тато.

У відрі в нас було ще чимало риби. Я вибрав кілька дрібніших і кинув лелеці. Він одним хапом проковтнув кожную і знову дивився на казанок.

— Можна, я ще йому дам? — запитав я.

— Звичайно, міг би й не питати.

Лелека з'їв ще кілька рибинок. А потім підійшов ближче, і я побачив, що йому з рани сочиться кров.

Я ступив до нього, але він одразу ж одстрибнув.

Ось так налякали його злі люди. Він тепер не хотів нікому вірити.

Доки ми їли юшку, лелека так і стояв на тому ж місці. Сторожко пас очима кожен наш рух.

Я знову кинув йому риби. Цього разу він їв уже повільніше. І зовсім спокійно дивився на мене. Мабуть, уже не чекав ніякої неприємної несподіванки.

Ми стали збиратися додому.

— Ходімо з нами, — сказав я лелеці, хоч зовсім не сподівався, що він погодиться на цю пропозицію.

Але сталося диво: лелека слухняно пішов за нами.

Він ішов за кілька кроків позаду. Спинаялися ми — спинявся і він. Намагався втягнути голову в плечі й розгублено хитав довгим дзьобом. Мовби казав: «Я вже вам зовсім вірю, але ще трохи сумніваюся...»

Ми рушали, рушав і він.

Зайшли до двору й лишили хвіртку відчиненою.

Лелека довго стояв у хвіртці й повільно водив очима то на вікна хати, то на повітку, то на льох. Мабуть, йому хотілося зайти, але він усе ще вагався.

Вулицею прогула машина, й він ускочив до двору.

Стояв тепер біля криниці й не зважувався рушити далі.

Я обійшов лелеку й зачинив хвіртку. Він стрепенувся, змахнув одним крилом, щоб утекти. Але так і лишився на місці.

Тільки голосний стогін вирвався з широко розтуленого дзьоба.

Лелека ще раз оглянувся на зачинену хвіртку й журно зітхнув.

— Не бійся нас, — лагідно сказав я, — ми нічого поганого тобі не зробимо.

Він з надією подивився мені в очі і, мабуть, побачив, що я кажу правду.

Лелека вже не втікав. Дався перебинтувати крило. Терпів, хоч і постогнував, як заливали йодом рану.

...Жив у нашому дворі до самої осені. Вже й злітати почав на хату, на повітку. Анітрохи не боявся, коли я його гладив, брав їжу з рук.

А коли повищали небеса й зацвіли пташиними зграями, він дедалі частіше дивився вгору, мовби когось там виглядав.

— Залишайся в нас назавжди, — казав я йому. — Ти ж бачиш, тобі тут добре.

Але він заперечливо хитав довгим дзьобом.

Я зрозумів: лелека від нас піде.

Якось над нашою хатою пролітав гурт лелек. Від них на землю падав незримий клекіт. Вони дивилися вниз, начеб теж когось виглядали.

Мій лелека прощально глянув на мене, змахнув обома крильми й важко здійнявся над хатою, над садом, а далі — ще вище.

Він летів услід зграї.

Такі у них закони.

Чи наздожене, бо ж крило йому ще болить?..

Взимку я навіть почав забувати лелеку. А навесні, радий, що почалося тепло, зовсім забув його.

І раптом одного дня, коли все небо над селом засіялося пташиними голосами, з синьої високості впали на хату двоє лелек.

Вони приязно заклекотали до мене.

А я дивився на гостей і намагався впізнати: може, один із них — то мій друг.

І здалося, що впізнав.

Та й чому б це ні з сього ні з того вони до нас прилетіли?

Адже на нашій хаті лелеки ніколи раніше не жили.

А вони вже заходилися носити всяке галуззя й мостити собі гніздо...

Михайло Слабошпицький

ПРИСЛІВ'Я І ПРИКАЗКИ про птахів

- ❖ Горобець маленький, а сердечко має.
- ❖ Видно птаха по польоту.
- ❖ Всяка пташка свої пісні має.

1. Чи доводилось тобі спостерігати за прильотом і відльотом лелек, бачити, як вони мостять свої гнізда?
2. Як ти вважаєш: чи справді лелеки якимось впливають на життя людей? І чому в народі побутує примовка, що бузьки приносять у дім дітей?
3. Як би ти повівся/повелася, коли б із тобою трапилася подібна пригода?

- Чому бузько не залишився зимувати, а полетів зі своєю зграєю в чужий край? І чому птахи повертаються з вирію, долаючи тисячі кілометрів важкої дороги?
- Перекажи зміст оповідання своїми словами, додаючи нові художні деталі, роздуми, описи.
- Пофантазуй на тему того, як зимувалося лелеці в чужому краю, чому він повернувся до тієї хати, в якій його прийняли як друга.
- Розкажи історію порятунку лелеки від імені самого лелеки.

Микола Вінграновський (1936–2004) — український письменник-шістдесятник, режисер, актор, сценарист та поет. Автор повістей «Первінка», «Світ без війни», «Президент», «Літо на Десні», «Кінь на вечірній зорі», «Манюня» та ін. Поет видав десять поетичних збірок, був режисером шести художніх та восьми документальних фільмів на кіностудії ім. О. Довженка. Вся його творчість наповнена любов'ю до природи.

Повість «Сіроманець» розповідає про «поклик крові» у взаєминах людини і природи, адже споконвіку люди вмiли налагоджувати мирне і розумне співжиття з тваринним і рослинним світами, вмiли порозумітися з такими непокірними хижаками, як вовки — і виявити притаманну їм доброту і вірність. Так було приручено диких собак із породи вовчих.

Автор показує у своєму творі, якою ненаситною може бути людська агресивність, як їй протистоїть доброта і довірливість.

СІРОМАНЕЦЬ

Повість

Вночі прийшла осінь, і вовк хмукнув на сизий листок ожини, хмукнув і сказав: «Ого-го!» Тоді він підняв лапу і лапою вмився. Промив очі, пострушував з себе листя, послухав свист синиці і знову ліг.

— Далеко! — сказав він собі. — А навіщо?

Потім вовк заспівав. Він співав тихим старим голосом, і така дорога лежала за ним, що аж за Одесою і за Єгиптом виднілася кожна бадиллина. Вовк лежав між грибами, очима у поле, і над ним по листочку опадав ліс.

Звали його Сіроманцем, і він був найстарішим вовком у світі. Все своє сіроманче життя він водив зграю. Молоді вовки з лісів і яруг мріяли пройти у нього бойову вовчу стратегію і тактику. Він снівся молодим вовчицям.

Не один кінь з предсмертним кривавим хрипом падав на траву чи на сніг од зубів Сіроманця.

Його проклинали конюхи і пастухи.

Коли ж нічого було їсти і вовк пересиджував день або й три на болоті чи в чагарях, то й зграя сиділа позаду нього, кусаючи себе за хвости.

— Не здохнете! — казав їй вовк. — Вам аби їсти! Лягайте та спіть. У мене самого живіт — аж можна почухати його крізь спину!

І зграя мовчечки лягала.

Отоді вовк ставав на великий піст. В таку пору він любив, як цвітуть будяки. Їхні малинові голови під ластівками навпроти хмар нагадували вовкові рясну велику кров, і він, засинаючи, медово позіхав.

Тепер, на старість, вовк осліп. Бурхлива темнота зацарювала в його очах. Один лише нюх водив його по світу. І кашляти вже почав. І снівся щоночі йому єдиний сон: срібні очі постріляних вовченят, постріляні вовчиці з білими зубами у землю, і снівся він собі сам.

Свистіла уві сні синиця, хропли миші у норах, і здалеку запахло кіньми. Сіроманець здув прилиплий до носа листок, встав і пішов на кінський той запах.

За лісом при горі-долині миготіло село. Від села *охляп* на коні їхав Василь Чепіжний. Кінь крутився під ним, харапудився, але Василь бив його прикладом рушниці по заду, і кінь віз його далі.

Сіроманець похлебтав з калюжі води, лугом відбіг від лісу і від дороги, заліг за копицею сіна. Нанюхав у снін кількаторо мишей, підснідав ними і знову виструнчив носа у спину Василя Чепіжного та його коня.

Чепіжний в'їхав конем у мокрий ліс. Сіроманець поволеньки на старих своїх лапах рушив за ними.

Чепіжний наставив вуха на лісову невідомість, сплигнув з коня, перекинув рушницю з руки в руку, повів коня стежкою, вивів його на галявину, прив'язав до сосни, а сам відійшов і заліг у ямі.

Сіроманець заліг і собі позаду Василя Чепіжного і його коня. Вітер дув Сіроманцеві в ніс. Вітер гостро пахнув конем, але між конем і Сіроманцем лежав Чепіжний та його рушниця.

Щось хряснуло в соснах! Василь зняв картуза і задихав у нього. Кінь затрусився, застриг вухами і ліг на землю.

— Не лягай! Не лягай на землю! — зашепотів коневі Василь Чепіжний. — Встань! Встань і пахни!

Знову щось мокро хряснуло в лісі. Рушниця в руках Василя Чепіжного сіпнулася на той хряскіт, око завмерло на мушці.

Кінь не вставав, дрібно тремтів, падали краплі на нього, і від кожної крапельини він здригався, як від пострілу.

«Старе і хворе! — подумав про свого коня Чепіжний. — Чом він тебе не з'їв, коли ти ще було молоде!.. То вже лежи, а приїде — на цей раз я його неодмінно укохкаю!»

Свиснула синиця. Її порожній осінній свист не сподобався Чепіжному. Посіявся дощ. Чепіжний одягнув картуза і ліг щочкою на курки. Так вони і лежали: кінь, Чепіжний, а поза ними вовк.

Вовк звівся на лапи.

Не встиг Чепіжний ойкнути, як вибита з його рук рушниця полетіла в кущі, і Сіроманець задихав йому в покраплену дощем горлянку.

Скочив на ноги кінь, хилитнув сосною, заіржав, відірвався, повалив один кущ, другий — Сіроманець побіг було за ним, проскочив галявину, але повернувся до Чепіжного. Чепіжний світив сірник по сірникові, задкував лісом від Сіроманця, відмахувався патронташем, ускочив в болото, у воду, в мочарі — Сіроманець спокійно ішов за ним.

— На, на, все, що хочеш, на! — викидав під ніс Сіроманцеві Чепіжний із торбини і хліб, і бринзу, патрони викидав.

Сіроманець загнав Чепіжного по шию в озеро і сам сів на березі.

Перед оком Чепіжного на воді тихенько кипів осінній дощ, за осокою сірів Сіроманець.

— Замерзаю! — кричав Чепіжний крізь дощ над водою. — Пропаду! Пропадаю! Гав! Гав! Гав! — загавкав Чепіжний до Сіроманця і люто рушив з води на нього. — На мене — їж! Жери мене! Зжери мене, як ти з'їв мою козу восьмого березня! Я перебив твою зграю і вовчενят перебив, я!

Чепіжний вигрібся на берег, плюнув у руки і кинувся на вовка.

Сіроманець збив його своїми старими грудьми назад, у воду...

Мрячився дощ, при горі-долині миготіло село, гуркотів у небі високий літак.

Прилетів вертоліт. Порозганяв на вигоні курей і сів перед вікнами села — Сашко побіг і собі подивитися. З вертольота вилізло шестеро дядьків з рушницями та патронташами, до них від контори почвалав з обмотаною шиєю Василь Чепіжний.

— А ви думали — що?! — бухикав щасливий Чепіжний. — Він причаївся тут, у нашому лісі, до ранку держав мене по шию в воді, мало я дуба не врізав! А тут ще зуб розболівся... Коли б не зуб, то я сам би перегриз йому горло! Я вже йому й коня прив'язав до сосни, коли ж чую: на рушницю мою тільки хтось плиг із кущів, мах — і рушниця летить, наче її й не було у моїх оцих-о руках! Дивлюсь, а він уже стоїть переді мною, як грім. Зуби не зуби, а метрові кілки затесані, язичище горить, як черінь, і пахне від нього кров'ю. Тоді він лапою обмацав мої кишені, зняв з оцієї ось шиї торбу з хлібом і каже, прямо-таки так і каже: «Руки вгору!» Що робити? Піднімаю. Стою. Злякався. Він облизався і гарчить далі: «Кажі спасибі, що я сьогодні не голодний. Але затям: доїм усіх ваших коней, візьмуся тоді за вас і за ваших дітей, а тебе, Чепіжний, першого з'їм! Марш з мого лісу!» Я задки-задки, руки болять, дощ у рукави наливається, отак і відступаю, а він іде, хліб мій жує,

пожує і виплюне — не голодний! Дивлюсь: позаду мене вода, озеро. Хотів я озеро було обійти, дорогою задкувати, так він до мене тільки — плиг! Та лапою по морді мене тільки — лясь! «Лізь, — каже, — у воду, Чепіжний, бо з'їм, хоча я сьогодні і не голодний». Що робити? Лізу. Стою по шию. Руки над головою, рукава повні дощу, ллється, одним словом, вода згори і зсередини, кругом вода. А він сідає на березі, обмотується хвостом і починає, ви вірите, співати «Закувала та сива зозуля...».

— Може б, вам, Василю Дмитровичу, лягти, ну, не в лікарню, а так десь удома, та відпочити? Пів ночі простояти по шию у воді — так і до пропасниці недовго... — сказав хтось із мисливців.

— А що, я щось не те сказав? — визвірився Чепіжний. Потім пожував шнурка від вуха шапки (сьогодні він був у шапці), трохи заспокоївся. — Правда, я зранку добряче випив, та як і не вип'єш після такого потопу?

Сашко бачив, як біжать від своїх хат Шевчук з Побігайлом, вимахують рушницями й просто руками, підбігають до гурту, і вся ця рушничча армія заходить у контору.

Сашко і собі хотів було зайти, але сторожиха баба Маня не пустила:

— Іди-но ти краще уроки вчи, а то скажу батькові!

Сашко ще раз обійшов вертоліт. Вертоліт нагадував Сашкові великого пуголовка.

«Тепер пропав Сіроманець!» — подумав Сашко, і йому стало сумно біля цього пуголовка.

На подвір'ї стояв газик: батько приїхав на обід. Мати з рушником через плече зливала батькові на руки.

— Тату, прилетіли!

— Хто, синочку?

— Аж з області. Може б, ти зараз сходиш до них та що сказав? По Сіроманця прилетіли! А це ж то нечесно — він один, а їх онде скільки! Тату, вони з дядьком Чепіжним у конторі, сходи!

— А що ж їм тато може сказати? — мати подала батькові рушник.

— Як-то що? — здивувався Сашко. — Татко — голова колгоспу!

— А Сіроманець — то вовк!

— Вовк, мамо, вовк!

— Він не колгоспівський, і тато за нього не відповідає.

— Тату, так? — Сашко мало не кричав. — Раз він не колгоспівський, то чий же він, і що, його треба, виходить, убивати?

— Та не знайдуть вони Сіроманця, синочку. Сіроманець найхитріший вовк у світі, — сказав тато.

— А зграю його ж перебили і вовченят! Сам дядько Василь премій за вовків получив стільки, що аж чорного мотоцикла купив.

— А ти, Сашко, забудь, — обізвалась від столу мати, — скільки Сіроманець коней та овець переїв?

— Скільки? От скажи, тату, скільки?

— У нашому колгоспі — нічого. Правда, козу дядька Чепіжного...

— Так, — паленів Сашко, — козу з'їв. Бо дядька Чепіжного Сіроманець не любить. Дядько Чепіжний на нього ями копає по лісосмугах. А коли пропала вівця, то всі звернули на Сіроманця. А Сіроманець її в очі не бачив.

— Побігайло відшкодував: заплатив штраф, — сказав батько.

— Тоді хто з них вовк — Сіроманець чи дядько Побігайло, що на своїх іменинах ту вівцю з'їв?

— Дався тобі цей вовк, — сказала мати, — і що ти з нього робиш святого?

— Так він живий, мамо, і йому треба жити. А потім, на те він і вовк: не буде ж він їсти манну кашу, як я. І ніхто не пече йому і не варить.

— Це у твого вовка голова не варить: загнав дядька Чепіжного в холодну воду по шию. Тепер хай тікає, куди очі бачать!

— Та не впораються вони з Сіроманцем, — знову сказав батько. — Доки вони там гомонять у конторі, Сіроманець накивав п'ятами — не то вертольотом, ракетою його не доженеш. Іди, сину, до школи, бо спізнишся.

До школи Сашко ходив далеченько. До школи була і дорога, нею ходили всі, хто хотів, а Сашко ходив стежкою, лісом. Лісом, потім трохи полем, за полем починався райцентр, а в ньому скраєчку стояла Сашкова триповерхова біла школа.

Сашко пройшов ліс, вийшов у поле, як почув скрекотіння вертольота: півколом низесенько над лісом він летів на Сашка. Сашко чи злякався, чи що, але сів на землю і прикрився портфелем: над Сашком пролітало однооке обличчя Чепіжного, воно швидко летіло туди, у степи, у яри, за Буг, до лиманів, Сіроманцеві на погибель.

Того дня до школи Сашко не пішов. Він повернувся до лісу, пригарбав листям портфель, щоб не носитися, подивився на срібне павутиння на сучках, на павучків, заліз рукою у низеньке порожнє чиєсь гніздечко, пошарудів у гніздечку опалим листям і — куди б це його піти? — подався до яру.

У яру нічого не росло — боялося весняних вод: з полів саме цим яром летіла весняна вода і могла забрати не те що деревину або кущ, а навіть і п'ятеро вертольотів, коли б вони їй стали на дорозі. Тому яр порожнів і влітку, і восени. Дріботіли по ньому вівці та кози, скубли під молочаем присохлу траву та боялися Сіроманця.

У яру пахло овечим та козячим духом, хоч їх самих давно вже перегнали в інші ситіші місця. Нагрітий за літо яр дихав Сашкові в обличчя перецвілими будяками. Тихо пливло павутиння, і тоненька хмарина лежала над яром, наче капустаний листок. Сашко приліг на молочай і заплющив очі: «Де він є, отой Сіроманець? — думав собі Сашко. — Взяв би та й утік десь в інші краї чи гори, де вовків люблять. Аби я був вовком, я б тоді все розказав Сіроманцю і про Василя Чепіжного, як він ночами краде у полі соломку на мотоциклі: під'їде до скирти, нав'яже на дріт в'язку соломи, прив'яже до мотоцикла ззаду і тягне. І ніхто не ганяється за Чепіжним на вертольоті! Ніхто! Ні за ним і ні за такими, як Побігайло!»

Вечоріло. Сіре повітря між вечором і ніччю текло собі яром до лісу, і в такому повітрі над Сашком летіла чи то сорока, чи інший хтось. Сашко поплентався до лісу по портфель. Поминув сосняк, пішов дубиною; в дубині вечеряли дятли, наїдаючись, видно, на зиму. Ще по дорозі провів рукою по ліщині, намацав горішок, кинув на зуби: горішок сухо стрельнув під зубами; гойднувся листок на березі, наче подумав: падати йому сьогодні чи почекати краще до завтра.

Раптом Сашко відчув, що хтось дивиться йому в спину: за дубом хтось стояв! «Піти глянути чи не йти? А може, воно звір який та ще вкусить? — завагався Сашко. Але вирішив: — Чого це я та стану його боятися? Піду гляну».

За дубом стояло теля. Відбилося, мабуть, заблудило, не знає, куди йти.

— Що, дурнесеньке, страшно? І їсти хочеш? Ото не треба блудити, — Сашко підійшов до теляти, хотів було почесати йому за вухом, але рука завмерла: перед Сашком стояв вовк. Сіроманець. Сашко задерев'янів. Сіроманець тим часом обнюхав його з ніг до голови, лизнув на куртці гудзика і ліг на листя. Сашко потроху відторопів, прийшов до тями і сам сів навпочіпки біля Сіроманця.

Вовк потягнувся до нього мордою і ще раз лизнув Сашкове коліно.

— Так от ти який лизунчик, а ще Сіроманець, — сказав Сашко і погладив Сіроманцеві шию, почухав під горлом. Сіроманцеві це, видно, дуже сподобалось, ніхто його так приємно не лоскотав, і він по-вовчому сказав Сашкові: «Ще!»

— А за тобою ж погналися по степах на вертольоті — даром бензин палять! — засміявся Сашко. — А ти ось тут біля мене! Ти і не подумав тікати, бо ти у мене розумний, вовчичку. Пиріжка з печінкою хочеш?

Ліс поночів на очах, і де того портфеля шукати, коли темно? Сашко повзав від дуба до дуба, перегрібав листя — нема. Вовк і собі зачав нюхати під дубами, попірхав в листі неподалеку від Сашка і тихо вискнув — портфель!

Пиріжки з печінкою вовк, видно, любив з дитинства, бо ковтнув пиріжки, навіть не пожувавши.

— Я тобі завтра ще принесу, — сказав йому Сашко, — завтра у мене неділя, увесь день — наш! Але ж ти мені дивись: з лісу не виглядай. Чепіжний думає, що ти втік з нашого лісу, то нехай так і думає...

Сіроманець провів Сашка до узлісся, потерся мордою об Сашкове плече і так стояв, аж доки запах його нового товариша не ослаб у глибині темного листопадного вітру.

— Хіба у нашому селі собаки? З ними не те що на Сіроманця, а й так по вулиці стидно ходити! Котів бояться! Ширпотреб! Ганьба на весь світ! — жалівся Чепіжний своїй жінці. — Ну, ти тільки глянь на нашого цього вилупка: криве, ледаче, гуси його скубуть! О, бач, о, всі брови повискубали! Геракл!

— Що ти до нього причепився? Таке вже воно й буде.

— Це через тебе він не росте!

— Через мене? Здрастуйте!

— Бо ти з ним носишся, дихаєш на нього, щоб і порошина не впала. Молоко грієш! От він і не росте, бо хитрий, думає: виросту — райське життя скінчиться!

Розвінчаний господарем Геракл ображено, але достойно покривуляв з подвір'я світ за очі на город.

— Все! Їду! — сказав Чепіжний, одягнув нового картуза, завів мотоцикла і вискочив на дорогу.

Розвиднілося Чепіжному в Києві. Попитав щось в одного міліціонера, в другого і покотив униз, до Дніпра, на базар.

На базарі припнув на замок мотоцикла до стовпа, а сам заспішив до собак.

Папуг, снігурів, черепах, причандалля рибальське, начиння мисливське Чепіжний проминув, навіть не пристоявши. Біля собак він перевів подих, і розчарування потрясло йому душу: де не глянь — продавались самі геракли... Кривенькі, маленькі, нерозумненькі, богобоязливі.

— І де їх таких тільки клепають?!

Підняв одного за вухо, подивився, чи чорно в роті.

— Скільки йому? Почому? — і кинув на рядно. — У мене таке вже є!

— А ви обережніше, товаришу, не можете? Коли б вас так підняти за вухо та кинути? — обізвався власник собачки, маленький чоловічок, як і його товар.

— На вухо, підніми! — зареготав Чепіжний.

— Патракал!

— Хто? — не зрозумів Чепіжний.

— Пантагрюель! — добив Чепіжного чоловічок.

Але Чепіжний вже не чув, що він Пантагрюель, він поніс свою обурену душу собачим рядом далі: дрібне та мале, даром не треба!

— Так, — сказав Чепіжний. — Гулятиме Сіроманець до власного скону при такому собачому калібрі.

— А ви, товаришу, може, собачку хотіли?

— Де?

— Та є тут у мене одна знайома із Севера, із тих широт. — Плюшевий капелюшок на бабці, зморщені чобітки, зуб золотий у роті...

— Така, як оці?

— А вам яку треба?

— На вовка!

— Саме те, що вам треба!

Бабця повела Чепіжного вуличками, де пахло капустою і ваксою для черевиків, вивела його на другий поверх, трьома ключами відімкнула двері. Чепіжний мало не задихнувся: котячий дух був настільки міцний, що Чепіжний завагався йти далі.

— Прошу, прошу, — співала бабця. Чепіжному відкрилася чудесна котяча панорама: коти сиділи, спали, гралися на підвіконні, на столі, на шафі, навіть один примостився на люстрі.

Зачувши хазяйку, котяче царство позривалося зі своїх місць і зустріло її таким дружним котячим гімном, що Чепіжний затулив вуха.

— Куди ви мене привели? Я ж вам сказав: мені потрібен собака на вовка! З котами — я ще такого не чув, щоб на вовків ходили!

— Прошу в сусідню кімнату, — заспокоїла бабця Чепіжного.

В сусідній кімнаті біля каміна на кожусині лежала жовто-сіра мрія Василя Чепіжного! Від могутніх лап, могутніх грудей до могутньої морди на Василя дивилося те, на чому він, не думаючи, і зробив свій вибір.

Віз її, — а це була вона, — Чепіжний в колясці, як принцесу. Кілька разів на автобусних зупинках, де було побільше народу, гальмував, довго пив у буфеті воду, неквапно повертався до мотоцикла, проштовхувався крізь захоплений, здивований натовп і віз своє щастя далі.

— Дивись! — сказав він жінці. — Вовкодавиха. І скоро цуценят приведе! За пів року виростуть, оточу я з ними Сіроманця, а потім і продам на тому ж базарі в Києві, — з руками одірвуть! Налий їй молока.

Сашко задихався і заморився — більше години вони бігли з Сіроманцем лісом до глинищ. Ті глинища були покинуті у яру давно. Ніхто не навідувався до них уже роками. Ще після війни люди возили звідти глину на хати: світло-жовту, червону, брали й білу. Але то було давно. Тепер глинища позаро-

стали шипшиною, глодом, усім колючим, що тільки росло на світі.

Туди і привів Сашко Сіроманця.

— Будеш отут жити. Тут тебе ніякий Чепіжний не знайде.

З глиняних глибоких нір дихало вогкістю і пусткою. Сашко вибрав підходящу для Сіроманця нору, розчистив її трохи лопатою, нарвав пирію, настелив, ліг сам:

— Тепло і тихо, і на голову не буде крапати.

Сіроманець заліз і собі, обнюхав стіни, сів поруч з Сашком.

— Поки поживеш тут. А далі будемо думати. Треба, щоб минув якийсь час. Потроху-потроху я підготую батька, щоб ти перейшов жити до нас додому. Чого ти сам будеш тинятися? Зграю твою перебили, лишився ти сам, дійсно, як вовк, — будеш жити у нас. На харчі я тобі зароблю, сяду на все літо на трактор — от тобі і харчі, ще й лишиться! Не треба, Сіроманцю, лише падати духом. А житимеш у нас — Чепіжний тебе пальцем не торкне.

Вовк слухав, поклавши морду на лапи, заплющив очі, задрімав.

— Олександрє Степановичу, — молив Чепіжний Сашкового тата, — благаю вас: одну тільки ямку! Там такі чагарі, що не те що худоба — танк не пролізе. А Сіроманець, я певен, буде рятуватися в тих чагарях, іншого виходу в нього нема: а тут йому і ямочка, тільки — шух! І Сіроманець у нас у кишені.

— Ви б, Василю Дмитровичу, краще подумали, що нам робити з дикими кабанями. Розплодилося їх, як не знати чого, картоплю в полях риють, а що з кукурудзою вони роблять! А лосі сосняки нівечать! А вашому товариству очі муляє Сіроманець!

— Ваша правда, Олександрє Степановичу, настав час добиратися і до лосів, і до кабанів. То не було жодного у наших краях, а тепер розвели на свою голову. Доберемось! Сіроманець, ох, якби ви знали, як він сидить мені в печінках, спати не можу, жити не можу, як подумаю, що він ще ходить по світі, щоб ти був удавився тією моєю козою! Одну лише яму, Олександрє Степановичу, земля ж замерзає, сніг на носі!

З киркою і лопатами злізли з мотоцикла і підійшли до тернових чагарів.

— Як ти його в чорта пролізеш крізь них? — засмучено сказав Побігайло.

— Да-а... — похитав головою Чепіжний. — Але спробуємо!

— Я не полізу, — сказав Шевчук, — що я дурний лізти в оце тернове пекло? Лізь ти першим і вилізь назад, а я тоді побачу твою одержу і пику!

— Лізь, лізь! За мною!

— Що я тобі, гадюка чи вуж? — впирався Шевчук. — Який це тобі розумник сказав, що саме в ці кущі зайде Сіроманець, щоб спеціально упасти в нашу яму?

— А-а! Багато розумієш! — Чепіжний пішов на приступ.

Нагнув голову, укритися полою плаща і повільно посунув уперед.

Нарешті чагарі було взято, і всі трое заходилися довбати вовчу яму.

Видно, ця робота була аспидною.

— А будь ти неладна! — кричав Побігайло. — Який мене чорт затягнув сюди? Гвалт — око виколов!

— Вуха проштрикнув! — ревів, плачучи, Шевчук. — Інвалідами вийдемо звідси, як іще вийдемо!

— Комай, комай! — скреготав зубами Чепіжний. — Он сніг у повітрі літає.

До вечора яма була викопана. Чепіжний прикрив її тоненьким пруттям, зверху притрусив сухою травою:

— Все. Будемо сподіватися, що труди наші не даремні.

— Щоб ти, Василю, та був сказився з цією ямою. Як мене жінка такого тільки в хату впустить: подертий, живого місця нема на мені, сіроманець я бідний та нещасний! — бідкався Шевчук.

Для Сашка настали дні щастя і тривоги. Сіроманець проводжав його лісом до школи, зустрічав його на узліссі. Одного дня Сашко відкрив, що Сіроманець сліпий. Він показав вовкові кольорові малюнки різних звірів у журналі «Натураліст»: Сіроманець дивився кудись у просторінь, в одну точку.

Сашко заводив журналом перед його очима: ніякої уваги. Сашко підняв над головою яблуко:

— Ну, подивись, що це у мене в руці, подивись!

Вовк ліг на землю і тихо заскімлив.

— Ти що, вовчику, не бачиш, ти сліпий?

Сашко провів рукою по очах Сіроманця — той не змигнув. Лизнув лиш Сашкову руку.

— А як сніг упаде, стане видно твої сліди, що тоді? Живи в гнилиці й нікуди не виходь. Сьогодні я поговорю з батьком.

— Мамо, тато де?

— Поїхав.

— Куди?

— В район на конференцію.

— На скільки?

— На два дні. А що?

Сашко не відповів, пішов у свою кімнатку робити уроки.

Шерхла вода у відрі на криниці, на груші трусився листок. Пішов сніг.

На другий день Сіроманець Сашка не зустрів. Даремно Сашко і гукав його, і шукав слідів на снігу. Сашко побіг до глинищ.

В глинищах і біля вовчої нори сніг лежав чисто. Сашко заліз у нору — цієї ночі Сіроманець тут не ночував.

«Злякався снігу і втік, де сніг ще не впав і де його мало знають, — подумав Сашко. — Та, мабуть, і добре зробив, та й харчуватися ж треба... А тут ще батька нема, як на зло...»

Гірко і тоскно стало Сашкові.

Вночі йому снилися айсберги: вони пропливали в синьому океані біля Сашкової хати повз голу грушу, і Сашко сумно дивився на них із вікна.

Проснувся Сашко від собачого лементу.

— Мамо, що там таке?

— Сіроманця спіймав дядько Василь. Впав, бідненький, таки у яму...

— Як?!

Біля контори на возі лежав зв'язаний Сіроманець. Шевчук і Побігайло зосереджено курили, кидаючи на Сіроманця значущі погляди.

З контори долітав голос Чепіжного:

— Алло! Алло! Так, у яму. Коли? Сьогодні вночі. Я як знав. Дай, думаю, вранці запряжу та поїду подивлюся. Приїжджаю — є! Ну, ми його з Шевчуком і з Побігайлом того... Де? А ось на возі лежить перед конторою... Так коли вас чекати? Ага. Слухаю. Єсть.

Сіроманця повезли до кузні. Дядько Василь відчинив двері і сказав:

— Отут перележить, коли не хотів у лісі.

Вони поклали Сіроманця на драбину і віднесли в кузню.

Падав тихийvspoкоєний сніг, на горбі темнів ліс. За хатою плакав Сашко.

Замлілий вовк лежав у кузні на драбині біля горна. Зі стелі крізь старі щілини на нього сіявся іній. Вовк розкрив рота під іній, і йому стало легше дихати.

«Ну й ну, — сказав собі вовк. — Дожився».

Він поворухнув замотузованими лапами, понюхав молоток біля ковадла та й наче заснув.

Тієї ночі собаки подуріли: навіть Геракл завивав так, що йому темніло в очах. Деякі, боячись завивати в самотині, зі-

бралися в гуртки і хором у п'ять-шість голосів дали такий концерт під вікном хати Чепіжного, що він вискочив на сніг у кімнатних капцях на босу ногу, схопив весло і кинувся розганяти співаків. Тікаючи, хор з переляку взяв на октаву вище — у Чепіжного залящало в вухах.

— Сіроманця зачули, герої? Чи, може, безталання своє, аби ви мені виздыхали всі підряд!

— У-у-у! — з усієї сили із сльозами на очах затяг від сарая Геракл.

— Соліст-одиночка, і ти ще мені? — замахнувся веслом Чепіжний. — Погибелі на вас немає!

Геракл, рятуючись, заліз у ринву, Чепіжний затарабанив по ринві веслом.

Сашко все те бачив і чув: він сидів на підвіконні у темній своїй кімнатці.

Чепіжний присів біля клітки Вовкодавихи. Блимнули з п'їтьми її вогкі очі, очі її дітей на свіжій соломі. Чепіжний довго дивився на них, підняв ногу, зняв капця, витрусив сніг і сказав:

— Чули, якої тепер співає Сіроманець? Доспівався. Десятому закаже!.. Ви ж мені дивіться — ростіть, бо все може бути, ще оно і кабани, і лосі...

Чепіжний встромив у засніжений човен весло, рипнув дверима, ліг. З подушки йому у голову вила сільська собачня.

Сашко вийшов у коридор, намацав татові валянки, вліз у них, наче провалився у воду, накинув кожушок, тихо прочинив і зачинив за собою двері, пішов подвір'ям до груші; на груші на сучку висів садовий ніж — тато забув його, коли восени підрізав пагілля, почепив і забув. Сашко зняв ножа, пригнувся під вікнами, щоб тато з мамою, чого доброго, не помітили, і вибіг на вулицю.

Повалило снігом, потонули у ньому хати і дерева, невидима собачня потягнула свої зморені голоси по своїх домівках.

Сашко прямував до кузні. Кілька разів падав, провалювався по груди, у валянки набилося снігу.

Біля кузні оглянувся на білий глухий світ, прислухався, засунув шапку у кишеню, — щоб не злітала з голови та щоб

лишній раз по неї не нагинатися, — і підійшов до дверей. На дверях висів не замок, а замчище — так постарався Чепіжний.

Вовк розплющив очі і заводив носом.

— Сіроманцю, це я, Сашко! — почулося вовкові з того боку дверей. — Замок, горе мое! Попались...

Сашко обійшов кузню — ні вікна, ні віконця. На причілку кузні ріс берест, — обліплений снігом, берест злився з усім білим навколишшям, і Сашко відразу його не помітив. Берест ще дуже давно поклав на плоский дах кузні своє гілля, і так вони разом з кузнею доживали віку.

Сашко, скинув на сніг кожушину, хукнув у долоні, ще раз оглянувся увсебіч, поліз на берест. Лізти не давали татові валянки, чіплялись за гілки, не згинались у колінах. Тоді Сашко махнув однією ногою, другою, валянки попадали біля кожушка в сніг, поліз босий. Лізти було невисоко, і нараз він опустився на засніжений дах кузні. Руками, ногами розгорнув сніг, колупнув ножем *інтернітину*.

На вовка зі стелі посипало снігом, вовк завовтузився, зітхнув і затих.

Сашко працював, що називається, і вже за кілька хвилин на нього зсередини кузні глянула темінь.

— Готово! — прошепотів він униз, у темінь. — Плигаю!

Сашко бухнувся біля голови Сіроманця.

— Де ти тут? Нічого не бачу, хоч око виколи!

— Хох! — сказав вовк.

Сашко став на коліна, почав обмацувати темінь, натикнувся добряче лобом на ковадло, і вже Сіроманець щемко задихав Сашкові в обличчя. Сашко обійняв обома руками вовка за шию:

— А ти думав як? Ти думав, що тобі кінець, Сіроманчику, ну скажи, думав? Не кінець, давай сюди лапи!

Захрумкотіло під ножем мерзле мотузяччя, тріснув під ножем брезентовий пояс, яким Сіроманець був прив'язаний за горло до драбини, і вовк звівся на замлілі лапи.

— Ти, головне, не бійся, не бійся. Як тільки завтра відчинять двері — кидайся прожогом, напролом. Бо витягти тебе через оцю діру в стелі я не можу... Найголовніше — кидайся і лети скільки сили, щодуху до лісу... Прощай, вовчику, я пішов, бо Чепіжний, він такий, може сюди прийти і серед ночі, подивитися, як тут і що... Як будеш живий, не забувай мене, я тебе ніколи не забуду. Прощай! — Сашко ще раз обійняв Сіроманця, той лизнув Сашкові руки, щоку...

Сашко підняв драбину, приставив її до стіни і поліз у діру. Виліз на дах, обережно відштовхнув драбину назад у кузню, заклав дірку інтернітом, — все, як і було, — спустився берестом на землю. Швидко витрусив з валянок сніг, взувся, накинув кожушину і побіг, як міг, крізь білу снігову глибіню додому.

На подвір'ї Сашко пригнувся під вікнами знову, прокрався до груші, почепив на сучок ножа, тихо обмів віником валянки, зайшов у коридор, зачепився валянками навпотемки за порожнє відро. Відро гарикнуло на увесь дім, наче воно було не відро, а цистерна. Сашко закусив пальця.

— Хто там?

— Це я, тату, відро зачепив ненароком...

— Сніг іде?

— Валом валить.

— Ну, добре. Спи.

Сашко навшпиньках зайшов у свою кімнатку, хутко ліг, заплющив очі: в синьому океані біля Сашкової хати повз голу

грушу пропливали білі айсберги. На одному під пролітаючими птицями сидів вовк і махав на прощання Сашкові лапою.

Вранці перед конторою сів вертоліт. Сашкові він дав себе знати в повітрі, і Сашко був на ногах. З вертольота вийшло двоє чоловіків у білих халатах, з носилками.

— Зловився! — дихав морозом Чепіжний. — Стільки років пильнував я його, посивів і серце зірвав на ньому!

Чепіжний був урочистий, і його буряковий кулак грізно здіймався над фланелевими снігами.

Прихурчав мотоцикл. З мотоцикла в білих шоломах збігло двоє хлопців, і передній став обклацувати Чепіжного фотоапаратом.

— Станьте сюди, Василю Дмитровичу, на фон вертольота.

— Що я вам, космонавт! — сміявся Чепіжний. Але стати — став.

— Вибачте, Василю Дмитровичу, і не звертайте уваги на цей мікрофон, але декілька слів для нашого районного радіо та для газети.

Чепіжний взяв мікрофон, подивився на нього, як на недоспілий баклажан, і сказав:

— Зловлений в тернових чагарях за Івановим яром останній у нашому районі, а незабаром і в світі вовк Сіроманець. — Чепіжний набрав повітря. — Це не казка і не легенда. Сіроманця спіймано. Ми можемо лише пожалкувати, що його спіймано так пізно. Тепер ми і наші кози з кіньми можуть бути спокійними. Бо вовк Сіроманець ще під час свого дитинства був лютим звіром; він водив тьму-тьмущу зграй, переїв сотні тисяч нашого поголів'я, а в останні часи почав підкрадатися до наших посівів, толочив, припустімо, ячмені і пшеницю...

— Василю, і тобі не соромно отаке городити, — жалісно подивилася на Чепіжного сторожика баба Маня.

— Так це я для газети, — швидко пошепки проговорив Чепіжний. — Ідіть та краще підметіть в конторі... Звиняйте, такот: гадаю, що Сіроманець віднині й навіки житиме в обласному звіринці, тобто в зоопарку. Я особисто зобов'язуюсь, якщо треба, двічі на рік — на Восьме березня і на сьогодні в ніч його злову, — яке там у нас сьогодні число? — неважно, завозити Сіроманцеві на мотоциклі в область у зоопарк стільки м'яса,

скільки він з'їсть за добу... Я знову жалкую про пригнічений теперішній вовчий стан, але що поробиш? Всіх його сіроманчих ще не вловлених товаришів чекає нерадісне майбутнє як на наших земних материках, так і на інших планетах!.. Все, виключайте. Тепер — до кузні!

До кузні вийшло старе і мале. Чорніли у снігу шапки малечі, сумно перемовлялися тітки у плюшевих напівпальто; собачня зайняла позиції поближче до своїх хат, наче щось відчувала, моторошно оглядаючись навкруги.

— Біжіть, хлопці, та розженіть цю капелу, — звернувся Чепіжний до малечі, показуючи ключем на собак. — Жити всю ніч не давали!

Чомусь ніхто не побіг, навпаки, всі підсунулись ближче до кузні.

Білі дяді з вертольота поклали носилки на сніг, а самі поклались вухами до стіни — слухати вовка.

— Ти ба, що зима наробила: вічка в замку не видно, — вштурхнув Чепіжний ключа у замок. Довго копирсався у нім і так і сяк. — Не відкрию. Треба збивати ломом.

Сашко, зиркаючи на кузню, ходив по подвір'ї, наче чогось шукав, заглянув у криницю, потрусив засніжену грушу, знайшов у кишені морквину, став її гризти.

Чепіжний розмахнувся ломом, і замок відвалився йому під чобота.

Чепіжний відкинув лома, викашлявся і — відчинив двері.

«Що таке? Де вовк? Чому він не вибігає?» — Сашка кинуло в жар. Ті двоє в білих халатах взяли носилки й слідом за Чепіжним зайшли в кузню.

«Що таке? Що таке? Може, він здох чи злякався? — горіло в Сашковій голові. — А може, вночі він стіну прогриз у кузні чи підкопавсь під фундамент та втік?»

Раптом з кузні вискочили ті двоє в білих халатах, без носилок, вискочили і кинулись тікати:

— Тікайте! Вовк!!!

Тітки, малеча, дядьки не встигли до ладу гаразд нічого зрозуміти, як, рачкуючи, з кузні виповз сам Чепіжний. За ним поволеньки йшов вовк. Чепіжний зарачкував вліво, потім

управо, вовк дихав йому на шапку. Чепіжний загарбався головою у сніг і вкляк.

Всі тікали: мале плакало, старе кричало, підхоплювало малечу на руки, бігло, губило в снігу шапки і рукавиці...

Вовк знехотя перескочив через Чепіжного і невеликими стрибками завернув поза кузню до тихого лісу...

Микола Вінграновський

Їхати охляп — без сідла.

Інтернітовий — виготовлений із заліза.

ПРИСЛІВ'Я І ПРИКАЗКИ про тварин

- ❖ Біда вівцям, де вовк пастухом.
- ❖ Блудна вівця — вовча вечеря.
- ❖ Вовка боятися — в ліс не ходити.

1. Порівняй стиль оповіді в оповіданні Михайла Слабошпицького та у повісті Миколи Вінграновського. В кого з письменників мова оповіді більш стисла, лаконічна?
2. Чи створює Микола Вінграновський відповідний настрій своїми поетичними описами лісу, емоційного стану героїв?
3. Хто з героїв повісті викликає в тебе найбільшу повагу? Чому?
4. Чи вважаєш ти Чепіжного жертвою вовка? Чи справді вовк поводився з ним агресивно?

5. Від чого, на твою думку, залежить рівновага у стосунках людини з природою, з тваринним світом?

6. Чим різняться вовки від своїх родичів — собак?

○ Випиши окремі вислови з повісті, які можна назвати поезією у прозі.

○ Поділи текст на кілька частин, які, на твою думку, відзначаються закінченим змістом. Придумай до них назви. Перекажи зміст частини твору, яка тебе найбільше захопила.

○ Розкажи про свої стосунки з тваринами. Можливо, твої друзі чи родичі розповідали тобі цікаві історії про зустрічі з дикими тваринами.

Прослухай аудіокнигу «Сіроманець».

Фільм «Книга джунглів» (2016), реж. Джон Фавро.

Фільм «Біле Ікло» за твором Джека Лондона (1991).

Підказки Вікі-Всезнайка

Увесь світ облетіла історія легендарного собаки Патрона, який став героїчним учасником битви за Україну. Цей собака — пошуковувач мін — навіть удостоївся найвищої нагороди для тварин на Каннському кінофестивалі у 2022 році, котру вручають за зв'язок між людством і собаками.

Патрон — мужній, відважний, але неймовірно доброзичливий пес. Особливо він любить дітей. Можливо, у тебе виникне бажання дізнатися більше про життя тварин із родини вовчих. Заглянь до «дядька Гугла»!

Пошукай розповіді про людей, що самовіддано рятували покинутих тварин під час війни, про своїх ровесників, які, опинившись далеко від свого дому у вимушеному вигнанні, намагались працювати, допомагати своїм матерям, навіть більше — твої ровесники шукали роботу, щоби придбати бронезилети для наших захисників. А інші просто разом з матерями та близькими готували їжу на фронт.

Оповідання — невеликий прозовий твір, сюжет якого заснований на певному епізоді з життя одного персонажа.

Зрідка в оповіданні може розповідатися про декілька епізодів із життя різних персонажів. Важливу в оповіданні відіграє художня деталь.

Повість — епічний прозовий твір, який характеризується однолінійним сюжетом. Порівняно з оповіданням, повість значно ширша за обсягом, сюжет розгорнутіший, у ній більша кількість другорядних персонажів. Для повісті характерні детальні описи.

Образ автора — уявлення про письменника, відтворене у свідомості читача під впливом художнього твору. Читаючи твір, ми сприймаємо авторський образ як образ свого співрозмовника. Ми не бачимо і не чуємо автора, але інтуїтивно відчуваємо його присутність.

Підказки Вікі-Всезнайка

Очевидно, ти, як і багато твоїх ровесників, захоплюєшся героїчними зарубіжними фільмами на історичну тематику.

Але чи відомо тобі, який образ героїв донесли нам твори усної народної творчості та найдавніші писемні пам'ятки?

Пригадай героїв українських народних казок та народного історичного епосу часів Київської Русі: славного Іллю Муромця, легендарного Михайла-Семилітка, що боронили Київ і рідну землю.

Давні літописи розповідають нам, якими знаменитими свого часу були реальні історичні постаті — героїчні володарі Русі.

Звичайно, тобі відома легенда про засновників Києва — Кия, Щека і Хорива, їхню сестрицю Либідь.

На уроках історії ти дізнаєшся багато цікавого про славних київських правителів та воїнів — Олега, Аскольда і Діра, мудру і войовничу княгиню Ольгу та її сина — легендарного князя Святослава, що став прообразом українського лицарства та козацького духу.

Король Данило створив Руське королівство — можеш побачити на мапі, наскільки великим і могутнім воно було. На жаль, його син Лев Данилович утратив цю могутню державу...

Але всьому світу відоме місто Львів — легендарна столиця цього королівства. Львів, як і Київ, сьогодні входить до культурної спадщини ЮНЕСКО. Місто Лева — справжня європейська перлина: тут твориться велика культура і героїчна історія українського народу. Іменем короля Данила названо одну із центральних вулиць колись розбудованої за його задумом столиці великого Руського королівства.

Наша історія — не менш героїчна, ніж історія вікінгів чи римлян. Щоб пізнати її — відкрий для себе цікаві медіаджерела, читай і твори власні художні версії на тему тисячолітнього минулого та не менш героїчного сучасного життя українського народу.

ЛЕГЕНДАРНИЙ КОРОЛЬ УКРАЇНИ-РУСИ

У важкий для України час, коли на нашу землю напала московська орда, часто згадується ім'я легендарного володаря і захисника нашої землі — короля Данила. Майже тисячу років тому — 1240 року — Русь-Україна вже пережила довготривалу битву за свою свободу від нападу тієї ж орди, яка підступно вдерлася у Київ, зруйнувала і пограбувала його та багато великих міст нашої держави. Тоді, як і сьогодні, наше славне лицарство захистило ціною своєї крові, мудрості та героїзму не лише свою рідну землю, а й усю Європу.

Король Данило змалечку, зоставшись сиротою у чотири роки, освоював мистецтво воїна. А в чотирнадцять літ очолив битву на ріці Калці, яка увійшла в історію як одна з найбільших битв. Дивом вижив після важкого поранення, із вдячністю ще раз прийняв дар життя — щоби стати рятівником та оборонцем нашої землі.

Історія життя короля Данила — це правдива героїчна легенда, і ти, напевно, захочеш більше дізнатися про українського короля-лицаря.

А зараз прочитай уривок із оповідання відомого українського письменника Антіна Лотоцького, котрий писав твори на історичну тему.

Кордони Руського королівства

Пам'ятник королю Данилу у Львові

Антін Лотоцький (1881– 1949) — український громадський діяч, учасник національно-визвольних змагань 1914–1920 років Січових Стрільців за незалежність України. Любов до рідної землі проявилася у його літературній творчості — письменник створив цілу серію книг для дітей і юнацтва.

Особливо цікавими і пізнавальними є його «Історичні оповідання», в яких Антін Лотоцький розповідає про героїчну минувшину України-Русі тисячолітньої давнини. В оповіданні «Данило-король» письменник за рядками літописів змальовує образ мудрого і незламного правителя нашої землі.

ДАНИЛО-КОРОЛЬ

Оповідання

Як князь Данило вернувся ще з одного переможного походу на *ятвягів*, що шарпали межі його держави, застав у Галичі послів від короля Белі. Король просив підмоги, бо він воював із чеським королем.

Данило негайно рушив йому на поміч. Саме тоді прибули були до короля Белі німецькі послы.

Із цими послами виїхав король Беля назустріч князеві Данилові.

Данило їхав українським звичаєм. Під ним був прегарний кінь, сідло щирозолоте, стріли й шабля теж прикрашені золотом та іншими дорогоцінностями. Хутро було обшите грецьким оловиром, і золотими плоскими кружечками, а на ногах мав зелені сап'янці, нашивані золотом.

Німці чудувалися, а Беля сказав до Данила:

— Для мене має те більшу вартість, як тисяча срібла, що ти прибув, зодягнений звичаєм твоїх батьків.

Князь Данило побув у Белі кілька днів, лишив допоміжне військо королеві, а сам вернувся в Галич.

Перед від'їздом ще король Беля мав із Данилом розмову про свої задуми щодо австрійської спадщини.

Він говорив Данилові:

— Ти знаєш, що я вів війну з австрійським герцогом Фрідріхом. У війні щастя сприяло йому. Знаєш теж про те, що літом 1246 року погіб він у бою над рікою Литавою. Тепер землі Бабенбергів хоче захопити чеський король. Герцог Фрідріх не лишив сина, ні дочки, тільки лишилися дві сестри: Маргарита й Констанція та небога Гертруда. Я саме раджу оженити твого сина Романа з Гертрудою і для нього здобути спадщину по Бабенбергах, себто Австрію та Стирію. За те ти мені допоможеш у війні з чеським королем Отокаром.

Данило задумався, прийшло йому на думку, що, може, добре буде мати на заході якусь опору. Тоді, може, вдасться зібрати сили і позбутися татарської зверхности. І згодився.

Незабаром прибув княжич Роман на Угорщину, звінчався з Гертрудою, і Беля відіслав їх у Відень. Так княжич Роман став австрійським князем.

Данило зібрав сильне військо і рушив на Опаву, окремо від короля. По дорозі вступив до Кракова, щоб намовити й князя Болеслава до походу на Чехію. Болеслав спершу не хотів, але вкінці його жінка Кінга, дочка угорського короля, намовила його, щоб і він став до помочі її батькові.

З князем Данилом їхав і княжич Лев. Князь Василько дав тільки своє військо під проводом тисяцького Юрка, а сам лишився управляти всією Галицько-Волинською державою.

Воюючи в Чехії, довідався Данило, що в городі Носельті є полонені українці й поляки. Зібрав військо і пішов вгору ріки Опави, здобув город, визволив бранців і на знак перемоги повісив на замку свій прапор.

Відсіля пішов воювати дальші околиці. Чеський воевода Гербурт прислав князеві Данилові меч на знак, що піддається. Тоді князь Данило з союзниками вийшли з Чехії і вернулися додому.

Коли князь Данило був у Кракові, з'явилося в нього посольство від Папи, що саме ждало його тут. Посли принесли Данилові королівську корону й скіпетр. Папський легат Опізо сказав до Данила від Папи Інокентія IV:

— Сину, прийми від нас вінець королівства! Матимеш поміч від святого отця.

Данило відповів на це:

— Не годиться мені ні вас приймати тут на чужій землі, ні королівської корони від святого отця. Прийму вас на своїй землі.

І князь Данило вибрав на коронаційне місце приграничне місто Дорогичин.

Туди прибув також митрополит Курил, і всі єпископи, ігумени й вище духовенство.

Коронація відбулася в дорогичинській церкві дуже велично.

Насамперед мав промову по-латині легат Опізо. В своїй промові висказав він радість, що такий могутній, розумний і лицарський володар, як князь Данило, з'єднується із святою римською Церквою, і передав папське благословення володареві, його сім'ї й усьому народові.

Йому відповів теж по-латині митрополит Курил. Він дякував Папі Інокентію IV за те, що приймає український народ під свою апостольську руку, і заявив від імени свого, всіх єпископів і духовенства вірність католицькій Церкві.

На другий день відбулася коронаційна врочистість. Була Служба Божа, князь Данило причащався. Потім митрополит

мав проповідь. Говорив він про велике значення з'єднання української Церкви з римською і про значення коронації князя Данила на короля Галицько-Волинської держави. Князь Данило став перед царськими воротами навколішки, і легат Опізо вложив йому королівську корону на голову. Відспіванням подячної пісні й многоліття святому отцеві, королеві Данилові, митрополитові й усьому українському народові закінчилася коронаційна врочистість.

Король Данило дав пир у своєму дорогичинському теремі і потім поїхав у Галич. Та недовго там побував, бо зараз треба було рушати на ятвягів і «татарських» людей, себто пограничних мешканців, що для особистих користей піддалися татарам, бо ті жадали в них менших податків.

В часі повороту з походу на ятвягів їхав король Данило з сином Львом через річку Полтву. Тут сподобав собі гору і сказав до князя Льва:

— На цій горі збудую замок і довкола неї город і в пам'ять того, що ти так хоробро бився з чехами, а тепер із ятвягами. Назву цей город — Львів.

Княжич Лев поцілував батька в обидві руки і сказав:

— Дякую, батечку! Цей город буде мені так само любий, як тобі Холм.

І зараз спровадив тут із Галича будівничих, мулярів і теслів, і вони стали будувати город.

Незабаром стали в новий город спроваджуватися люди з усіх усюдів: і свої, і чужинці, купці й ремісники, і так Львів швидко заселювався.

Життя скрізь по всій Галицько-Волинській державі відроджувалося наново. Города, відбудовані й ще сильніше укріплені, як були до їх руїни, залюднювалися, процвітав промисел і торгівля. По селах хлібороби спокійно обробляли поля в надії, що страшне татарське лихоліття минуло й уже не вернеться. Додавали їм певности сильно укріплені города, а також переконання, що тепер, коли король Данило приступив до унії з Римом, увесь християнський світ стане разом з королем Данилом до боротьби проти поганських татар. Бо ж татарський хан загрожує не тільки українським землям, а й усім державам,

що на захід і на південь від галицьких меж! Зазнали ж уже й тепер лиха від татар і Польща, і Угорщина.

Король Данило теж спокійно дивився в прийдешність.

— У власному інтересі мусять мені християнські володарі стати до помочі, — говорив він до князя Василька. — Ачей же розуміють, що як я впаду в боротьбі з татарами, то, скоріш чи пізніш, і їх жде така сама доля.

— Так, — признав і князь Василько, — наша держава — це немов вали й гострокіл кріпости. За грудьми наших дружин Європа має спокій, але як ми впадемо, тоді горе і їй.

— А без їх помочі проти такої сили диких, войовничих татар нам несила буде встоятися, — говорив король Данило, а по хвилині додав: — На угорського короля я не дуже надіюся. От і тепер скільки він обіцянок наробив Романові, а навіть помочі не хоче йому дати. Маю вість, що Отокар оточив мого сина в Непірці, і він там із жінкою терпить голод.

Кілька днів по цій розмові з'явився княжич Роман, виснажений, блідий на лиці. Король Данило зрадів приїздом сина, але zarazом спитав:

— Сину, що з тобою, та ти зовсім виснажений?!

— Тату, перебув я багато, — відповів княжич Роман, ще недавно князь Австрії.

І розказав про те, як король Беля не прислав обіцяної помочі, як прийшлося залишити князювання.

— Мріялося високе, — зітхнув батько, — та, видно, не була Божа воля, щоб ти засів у Відні. Однак не журися. Литовський князь Войшелк обіцяв дати тобі Новгородок на князювання.

Король Данило думав тепер про те, як позбутися татарського зверхництва. До союзу проти татар втягнув він і литовського князя Міндовга.

Саме серед цих приготувань прийшла вістка, що татарський воевода Куремса йде походом на Данила й Василька.

Тим часом хан відкликав Куремсу через те, що він нездарно вів війну, та дав на його місце Бурундая. Він прийшов з дуже великим військом.

А тут ніхто з західноєвропейських володарів навіть і не обіцяв Данилові помочі.

Бурундай післав послів до Данила і переказав йому:

— Іду на Литву. Коли ти в мирі з ханом, то йди зо мною.

Данило радився з братом Васильком і з сином Львом, що йому діяти.

Сказав князь Василько:

— Піду я, бо з литовцями не маю миру. В Холмі під твоєю опікою лишаю жінку й сина.

І князь Василько поїхав.

Два роки був спокій. Аж 1259 року зажадав Бурундай, щоб Данило й Василько розкинули всі городи.

— Ви ханові союзники, — казав він хитро, — то навіщо вам городів? Проти хана не треба, а від ворогів оборонить вас хан.

І так мусили розкинути укріплення городів: Істожка, Львова, Крем'янця, Луцька, Володимира.

Тільки холмщани не дали розкинути свого города.

Під кінець 1262 року король Данило післав до Володимира — до князя Василька та до Львова — до князя Льва, і на Литву — до другого сина Шварна листа, а в листі писав:

«Я запросив краківського князя Болеслава до Тернова на нараду, приїдьте й ви».

І зїхалися в Тернові король Данило з обома своїми синами: Львом і Шварном, князь Василько з сином Володимиром і краківський князь Болеслав.

Рано були всі князі на Службі Божій, потім подалися всі на замок. Тут король Данило гостив князів і їх дружини. В часі обіду король Данило сказав:

— Князі, брати й сини! Оце запросив я вас сюди, щоб ми разом нарадилися у важних справах. Важкі часи настали тепер для наших земель, для держав наших. Орди татар нависли чорними хмарами над нами. Можна б їм опертися, коли б усі європейські володарі зрозуміли небезпеку й допомогли нам у боротьбі проти лютого ворога. Святий отець видав заклик до всіх володарів Європи, щоб допомогли нам у боротьбі з татарами. Та ні один із європейських володарів не послухав заклику. Зайняті своїми справами, не чують небезпеки. А ми самі не можемо поки що опертися. Від століть опиралися ми азійським ордам печенігів, торків, половців та інших, але тоді ми були сильні.

Держава князя Володимира Святого й Ярослава Мудрого була наймогутніша в Європі. І потім ще, хоч наша земля була розбита на більше князівств, ми з успіхом боролися з половцями і перемогли їх і зброєю, і культурою. Одначе проти такої сили, як татарська, ми, обмежені до галицьких і волинських земель, не можемо встоятись, надто великі сили Чингісхана. А все ж таки мусимо опиратися. Я радію, що краківський князь зрозумів вагу хвилини і на мої запросини прибув теж, щоб разом нарадитися, що нам діяти, щоб оборонитися перед татарською навалою. Дай, Боже, довести наші наради до доброго кінця!

Радили довго і вирішили завжди виступати разом.

Антін Лотоцький

Ятвяги — литовське плем'я, що жило між річками Німан і Нарев.

Підказки Вікі-Всезнайка

Беля (Бела) — угорський король, який виховував малого князя Данила після смерті його батька князя Романа. Непокірні бояри захопили Галич, і вдова княгиня Анна мусила тікати зі своїми малими синами. Чотирирічного Данила віддали в угри до короля Белі, а з дворічним Васильком вона оселилася у місті Володимирі (тепер Володимир-Волинський). Угри на той час були союзниками Русі в боротьбі з різними нападниками.

Брати-княжичі Данило і Василько, хоч і зростали в розлуці один від одного, як засвідчують літописи, згодом у зрілому віці разом правили Галицько-Волинським князівством, дружно підтримували і мудро захищали один одного та інтереси рідної землі.

Придумай 3-4 запитання до змісту історичного оповідання, запиши їх і запропонуй своєму партнерові/партнерці по парті дати на них відповідь.

Чим корисні для нас твори на історичну тематику? Презентуйте результати своєї праці.

Щоб яскравіше уявити собі, як жили твої ровесники у час ординської навали, прочитай уривок із повісті «Яромир» Марії Чумарної.

1. Чи вдалося тобі скласти уявлення про події історичної давнини, описані в повісті?
2. Чим перегукується сюжет повісті «Яромир» із сюжетом оповідання Антіна Лотоцького?
3. Яку характеристику можеш дати князям Данилові та Василькові?
4. Як би ти повадився/повадилась на місці Яромира?
5. Які риси характеру юного героя повісті тобі близькі?
6. Чим, на твою думку, схожі вчинки твоїх ровесників: у війні Русі-України проти Орди тисячолітньої давнини — та у сучасній війні України проти росії?
7. Що тобі відомо про пластунський рух у сучасній Україні?
8. Спробуй знайти в медіаджерелах якісь історичні факти з давньої історії твоєї місцевості, міста чи села, легенди про героїв своєї землі.

- Пофантазуй на тему подальшої долі Яромира.
- Пошукай в інтернеті відомості про рідне городище Яромира — Бакоту та про княже місто Галич. Що сьогодні нагадує у цих місцях про історичне минуле нашого краю?
- Прочитай народні прислів'я. Які з них видаються найбільш дотичними до прочитаних творів?

Фільм «Данило — князь Галицький» (1987).
Одеська кіностудія.

НАРОДНІ ПРИСЛІВ'Я І ПРИКАЗКИ про побратимство і дружбу

- ❖ З добрим дружись, а лихого стережись.
- ❖ Людина без друзів, що дерево без коріння.
- ❖ Нема кращого друга, як вірна подруга.
- ❖ Дружба та братство — найдорожче багатство.
- ❖ З добрим поживеш — добро переймеш, а з лихим зійдешся — того й наберешся.
- ❖ Краще погана дорога, ніж поганий супутник.

ПРИГОДИ ТРАПЛЯЛИСЯ ЗАВЖДИ

Життя дітей завжди сповнене пригод. І під час воєн, і в мирні часи вони знаходили таємничу романтику й прагнули до активних дій. Про це — повість Володимира Рутківського «Джури козака Швайки». У ній розповідається про пригоди твоїх ровесників, які мріяли про подвиги і ставали джурами (юними помічниками та учнями) войовничих лицарів-козаків.

Серед людей тоді побутувало багато різних легенд про таємничі сили, які могли перетворюватись у різних тварин. Особливо популярними були розповіді про вовкулаків — напіввовків, напівлюдей. Тож діти особливо чутливо ставилися до цих розповідей.

Про це — уривок з повісті. Можливо, тобі захочеться прочитати цей твір повністю.

Володимир Рутківський (1937–2022) — український поет, прозаїк, дитячий письменник. Автор популярних повістей для підлітків на історичну тематику «Джури козака Швайки», «Джури-характерники», «Джури і підводний човен», «Джури і Кудлатик», а також повісті «Злюще цапище».

Повість «Джури козака Швайки» — це розгорнутий твір про життя і побут дітей та підлітків у часи козацьких воєн. Головним героєм твору є легендарний козак Швайка та його джури — юні помічники, молоді воїни, а також діти, що мріють захищати свою землю.

ДЖУРИ КОЗАКА ШВАЙКИ

Уривок з повісті

Врятуймо Воронівку!

Хлопці сиділи під тином Санькової хати. Грицик був такий ображений на діда Кібчика, що геть забув про свої обов'язки пастушка. Він з-під лоба зиркав на дідове подвір'я, що було навскоси через дорогу, і бубонів:

— От виросту і теж посмикаю його за вуха. І подивлюся, сподобається йому таке чи ні!

Санько теж був ображений. Але не на діда Кібчика, а на Грицика. Теж мені товариш! Чужим так розказує, а свої про нечисту силу дізнаються останніми.

— Так я ж не встиг, — виправдовувався Грицик. — Я ж у тітки Дарки ночував. А зранку не встиг.

І справді, Грицик, як пастушок, ночував у різних людей. Тиждень у одних, тиждень у інших. Так воронівці домовилися між собою.

А трапилося з ним таке.

Вчора Грицик гнав череду до Воронівки трохи пізніше, ніж звичайно. Треба було заспокоїти бугая Петрика, котрий завжди нервував, коли його підданих корів ділили на два гурти — воронівський і той, що належав канівецькому старості панові Кобильському, — пан чомусь вважав, що паша біля Воронівки краща, аніж під Канівцями. І поки Грицик заспокоював бугая, сонце майже сховалося за деревами. А перед самою Воронівкою одна дурна телиця раптом задерла хвоста і кинулася до лісу. Тож Грицик і подався за нею. Вже і лаяв її, і кликав — мов у воду впала. А коли споночіло, вибрався Грицик на Кам'яну гору та й за журився. Іти до села — страшно, бо ж хазяйкою телиці була люта баба Пріська. Залишатися ночувати на горі — теж боязко.

— Сам же знаєш, у якому місці ця гора, — пояснив Грицик.

Санько кивнув. Страшно не тому, що вона крута, а тому, що дуже підозріле там місце. Хоча з одного боку видніється Воронівка зі старим городищем, зате внизу під горою лежить згарище Сидіркового подвір'я, котре чомусь полюбили болотяні гадюки. А праворуч, за плавнями, ледве вгадується Вовкулацький кут. Кажуть, там водяться справжні вовкулаки. Вони інколи навідуються до Воронівки. А дорога від Вовкулацького кута до Воронівки одна — через Кам'яну гору...

Отож сів Грицик край гори та й задумався, як бути далі. І раптом бачить — знизу, на Сидіркового подвір'ї, ніби щось ворухнулося. Чи то кінь, чи то людина. Потім щось стукнуло.

Трохи пізніше зблиснуло. Почулося гарчання.

І в ту ж мить поруч з Грициком щось затріщало і теж, здається, загарчало. Грицик і не зчувся, як скотився з гори у видолинок. Але й тут не зупинився, бо те щось погналося за ним. Гналося і ні на крок не відставало. Навіть коли під місяцем завиднілися воронівські хати — все одно мчало слідом.

— Йой! — вихопилося у Санька. — Що ж це було?

— Телиця, що ж іще, — похмуро відказав Грицик. — Вона, мабуть, теж чогось злякалася, бо бігла за мною, наче навіжена.

Хлопці помовчали. Санько співчутливо поглянув на товариша: ну й дісталось ж йому!

— Може, на Сидіркового подвір'ї були вовки? — запитав він.

— Та ні. Щось більше.

— Невже ведмідь?

— Тю, — сказав Грицик. — Там же зблиснуло. Ніби хтось викресував вогонь.

— Тоді, мабуть, то були якісь люди, — здогадався Санько.

— Можливо, — згодився Грицик. — Але які?

— Як які? Наші, воронівські.

— А чом би це воронівські ходили в таке місце, та ще й уночі? Що їм, удома робити нічого?

— Тоді... тоді це були чужі, — очі у Санька стали круглими. — Може... татари?

— Я теж спочатку так гадав... А оце зранку збігав туди, дивлюся — нікого немає...

Санько з повагою поглянув на товариша. Ну й хоробрий цей Грицик! Нічого не боїться.

— Сам збігав? — запитав Санько. — Без дорослих?

— Звісно, сам. Одні сліди там лишилися. І знаєш, які?

— Мабуть, людські.

— І вовчі теж. Людські та вовчі. І перетинаються. То вовчі поверх людських, то людські поверх вовчих...

— То що ж виходить — вовки і люди були разом, так?

— Еге ж, — згодився Грицик.

— Але так не буває!

— Не буває. То ж я думаю, що це були не люди і вовки, а вовкулаки!

Санькові перехопило подих. Про вовкулаків казали, що вони ще страшніші од татарів. Від тих хоч сховатися можна, а від вовкулаків — ні. І розпізнати їх теж неможливо, бо вони можуть набути будь-якої подоби. Он у них в селі до минулого літа жила баба Мотря. Якось ще малою пішла вона до лісу по ягоди. Аж раптом чує, ніби її мати кличе. Дивиться — і справді мати. Ходімо, каже, за той видолинок, там ягід ще більше. Йде баба Мотря за нею, а сама думає: як же це мати опинилася в лісі, коли вона хвора вдома лежить? І ледь подумала про це, як голова у матері стала не людська, а вовча. Добре, що хоч люди були неподалік і прибігли на бабин крик. А перевертень завив з люті й подався до свого Вовкулацького кута...

— Треба комусь про це розказати! — схопився на рівні Санько. — А то вони ще людей погризуть.

— Казав уже, — невесело заперечив Грицик і доторкнувся до все ще червоного вуха. — Бач, як мені повірили?

Хлопці замислилися. Бо коли вже дід Кібчик не повірив, то що ж тоді казати про інших?

— А як від них врятуватися, не знаєш? — нарешті подав голос Санько.

— Я чув, що коли вовкулака збирається кидатися на тебе, то треба негайно обвести навколо себе коло, а тоді перехрестити того вовкулаку...

— А чи встигнеш? — засумнівався Санько. — Бо поки те коло обводитимеш, він тобі тричі горлянку перегризе.

— Та ж коло треба обводити заздальгідь, — пояснив Грицик. — Дізнаєшся, де ті вовкулаки водяться — і окреслити.

— А я чув, що на вовкулаків треба ходити гуртом, — сказав Санько.

— Я теж про це чув...

Грицик ляснув гедзя, що сів йому на коліно.

— Слухай, Саньку, а давай-но підемо туди разом! — сказав він.

— Р-разом? — зіщулився Санько. — Так... мама ж не пустить!

— Ех, ти, — з жалем сказав Грицик і підвівся.

— Зачекай, — зупинив його Санько. — Я подумаю. Тільки добре було б ще когось взяти. З дорослих.

— Було б добре, — згодивсь Грицик. — Але кого?

Відповісти Санько не встиг. Здалеку долинуло глухе ревіння. Хлопці визирнули з-за кущів.

Вулицею йшов велетенський бугай Петрик. Ішов і люто ревів. Чи то хтось його образив, чи сам образився на когось.

У селі зчинився переполох. Злякано закричали жінки, дітлахи кинулися до перелазів. Слідом за ними подалися крикливі кури і поважні гусаки.

Санько й сам незчувся, як теж опинився у дворі. А Грицик з цікавістю спостерігав за переполохом, котрий зчинив його чотириногий приятель.

На той гамір визирнув з воріт Демко Дурна Сила. Трохи подумав і рушив назустріч розлютованій тварині. В його руках невідомо звідкіля узялася замашна ломака.

— Ти куди? — почувся з двору сердитий голос діда Кібчика. — Куди тебе, бісів сину, понесло?

— Як куди? — здивувався Демко. — Ви ж бачите, діду, яке воно? Ще біди накоїть...

— Ану, назад! — гримнув дід.

— Та...

— Кому я кажу! Назад, песиголовцю, а то ще покалічиш бідну тварину!

Демко якусь мить вагався. Тоді жбурнув ломаку під ноги бугаєві й не згірш гусака перелетів через тин. Петрик кілька разів штрикнув ломаку своїми гострими рогами і розчаровано заревів. Він прагнув битви.

І тоді на вулиці з'явився Грицик. Без будь-якого остраху він рушив назустріч бугаєві.

— Ти що, Петрику, здурів? — запитав він. — Ану, пішли до череди!

Петрик, угледівши свого малого господаря, перейшов з розгніваного реву на докірливе гримкотіння. Та аби хто не подумав, що він аж такий слухняний, бугай уперся лобом в молодий кленок — і той зламався, мов тріска. Тоді Петрик підійшов до Грицика і задер голову, щоб той почухав під шиєю. Потому легенько підштовхнув свого господаря рогом: ходімо, мовляв, а то стомилися вже тебе чекати.

Вони подалися до череди. І невідомо було, хто кого веде: пастух бугая чи, навпаки, — бугай пастуха.

Коли вони минали Санькове подвір'я, Грицик неголосно сказав:

— Тепер я знаю, кого візьмемо з собою.

— Кого? — почувся за тинем переляканий Саньків голос.

— Демка. З довбнею. І не бійся, Саньку, можеш виходити на вулицю. Петрик добрий, він малих не чіпає.

Петрик на знак згоди схилив свою страшну голову. І тут же гримкітливо ревнув.

— Мені й тут незле, — відказав Санько.

Похід на вовкулаків

Демко Дурна Сила стояв біля повітки і в задумі чухав те місце, котре було трохи нижче спини. Він почувався вельми кепсько. Не тому, що в котрий раз отримав від діда, а тому, що дідова наука ніяк не йде йому на розум. Почав оце Демко скородити город, і все ж ніби йшло гаразд. Та як згадав, що хлопці пішли козакувати без нього — то така взяла Демка досада, що й незчувся, як зламав надвое граблі. Чи то слабкі були, чи то натис сильніше, ніж годиться. От і отримав більшим уламком від діда. Так отримав, що й досі свербить.

На діда Демко не ображався. Хто ж його буде вчити, як не єдина рідна душа? А дід поганого не навчить. Він же прагне, аби Демкова сила хоч трохи порозумнішала. Як у двоюрідної тітки Мокрини, Санькової матері. Вона ніколи грабель не ламає і не висмикує дишло з воза...

Хотів Демко ще раз почухати свербляче місце, та зненацька почув тихий посвист. Біля перелазу стояли Санько з Грициком. Грицик насторожено водив очима по подвір'ю.

— А де дід? — запитав він.

— Та нема, — відказав Демко. — Подався до лісу за новою рогачкою для граблів. А що, він тобі потрібен?

— Навпаки, — відказав Грицик і перебрався через перелаз. — Демку, хочеш піти з нами?

— А куди?

— Зараз ми тобі розкажемо...

На диво, Демко, котрий, окрім діда, нікого й нічого не боюся, цього разу почав вагатися. Навіть відмовився спочатку.

— Ну чого ти не хочеш іти з нами, чого? — допитувався Грицик. — Ти ж нічого не боїшся. Ми ж бачили, як ти хотів зупинити Петрика.

— Так то бугай... — нерішуче відмагався Демко. — Його ж видно, за що хапати. За роги, чи за хвоста... А там — вовкулака. За що ти його вхопиш?

— За вуха, — порадив Санько. — Чи теж за хвоста.

— Еге ж, за хвоста... Покаже він тобі несправжнього. Ти за нього — хап! А в руці нічого. От. А він тобі за цей час в горлянку вчепиться...

Згодився Демко йти з хлопцями лише тоді, коли взяв до рук замашну довбеньку.

— Отак як крутону, то аж засвистить, — сказав він.

Потому змахнув довбенькою — і справді почулося щось схоже на свист. Хлопці аж відсахнулися.

— І хреста можу викрутити, і коло окреслити. Ні-і, довбня таки зручна річ, не те що ваші шабельки. Від них користі, як від комара.

І він знову змахнув довбнею так, що надто допитливий сусідський Бровко зі скавулінням кинувся в кущі.

Відчувши у руках звичну довбню, Демко був згоден іти куди завгодно і коли завгодно. Грицикові ледве вдалося вмовити Дурну Силу зачекати, аж доки місяць здійметься на небо. Бо кожному відомо, що вовкулаків треба хрестити лише тоді, коли проспівують опівнічні півні.

Добре було Демкові — він уже майже дорослий і міг не спати хоч цілу ніч. Грицик теж навчився прокидатися, коли завгодно. Найважче було Санькові — мати заганяла його до хати майже з курми і будила тоді, коли сонце піднімалося над деревами.

— Прив'яжи мотузок до ноги, — порадив Грицик. — А інший кінець виведи за двері. Я смикну — і ти прокинешся. Тільки ж дивися, матері не збуди. Бо буде і тобі, й мені.

— Еге ж, — підтримав Грицика Демко. — Не у всякого дядька така важка рука, як у твоєї матері.

Засинаючи, Санько увесь час доторкувався до мотузка — а раптом відв'язався і йому тоді не вдасться стати на бій з вовкулаками?

Снилася йому якась чортівня. То татари тягнуть його кудись із хати, а він опирається. То навпаки — Санько тяг татарина до хати, а той боявся заходити...

Прокинувся Санько від того, що гепнувся на долівку. Було тихо, лише чулося неподалік сонне дихання матері. Через

долівку пробігала місячна доріжка. Все здавалося знайомим і звичним, от лише не зрозуміло було, як він, Санько, опинився на підлозі.

Хлопець позіхнув і хотів було забратися під ковдру, як зненацька дужий ривок збив його з ніг.

І знову тиша. Знову сонне дихання матері й місячна доріжка через кімнату.

І раптом — ще один ривок. Та такий, що Санькові здалося, ніби йому відірвало ногу.

І лише тоді Санько здогадався, у чому справа. Хутенько відв'язав мотузка і навшпиньках подався надвір.

Біля порога стояв розлючений Грицик з Демком.

— Я тебе смикав, смикав, аж рука заболіла, — пошепки сказав Грицик. — Аби не Демко — ти й зараз спав би...

До лісу увійшли, коли місяць підбився високо в небо. Йшли один за одним, вервечкою. Спочатку хлопці, не змовляючись, випустили вперед Демка. На той випадок, коли вовкулака накинеться на них раніше, ніж вони встигнуть його побачити. Проте за якийсь час Грицикові спало на думку, що вовкулака, забачивши таку довбню, спереду напасти не посміє. Зачекає, поки Демко пройде — і накинеться ззаду. Певно, така ж гадка запала і в Санькову голову, тому що хлопці, не змовляючись, одночасно рвонули перед Демка.

— В мене зіркіше око, — прошепотів Грицик, відтираючи Санька. — Що, забув?

— У мене теж зірке, — наполягав Санько. Втім, наполягав недовго, бо збагнув, що найкраще місце під час такої небезпечної подорожі — бути посередині.

Демко в цю суперечку не втручався. Він просто йшов з довбнею, готовий будь-якої миті опустити її на голову нечистій силі.

Нарешті попереду забовваніли руїни. Демко зупинився і почав наслухати. Тоді стеновав плечима і сказав:

— Нікого тут немає. Це все твої вигадки, Грицику.

— Цс-сс, — прошипів Грицик. — Це не тут. Це ж далі.

І він показав пальцем у той бік, де колись було дворище підстарости Сидірка, одного з найкращих воронівських козаків. Добряча хата була у підстарости, і пліт навколо міцний, і з підполу до кам'яного льоху вів потайний хідник. А з льоху теж був потайний хід до болота, куди татарин нізащо не полізе. Проте не допомогли Сидіркові ні хідники, ні кам'яний льох. Наклав він головою під час раптового татарського нападу. А жінку його і малого сина так і не знайшли...

Трійця тихенько пробралася до дворища і зачаїлася. Спочатку вони нічого не чули, бо навколо хоч і тихо було, але на болоті невпинно шуміли очерети. І лише призвичаївшись, хлопці почали розрізняти якісь звуки, що долинали з того боку, де був кам'яний льох. Звуки скидалися чи то на стогін, чи то на тяжке зітхання.

Не змовляючись, вони кинулися окреслювати довкруг себе кола. Проте Грицикові цього здалося замало. Зиркаючи, чи не прочиняться двері кам'яниці, він окреслив ще одне, спільне, коло.

А Санькові чомусь стало аніскілечки не лячно. Може, тому, що понад усе захотілося спати. Тож Санько позіхнув, усівся посередині свого кола, і голова йому повільно схилилася на груди.

Місяць усе вище піднімався у небі. Піднімався і раз по раз зиркав крізь прóлизні у хмарах. Наче перевіряв, чи не занадто він відірвався від землі. З низин повільно підповзав туман.

Стогін чи то зітхання повторилося. Грицик мимоволі вчепився в Демкову руку. Проте Демко відсторонив хлопця і на мигах показав, аби той теж присів. Коли вже доведеться битися, то треба, аби навколо був простір. А то, бува, ще своїх зачепиш...

Стогін перейшов у глухий підземний голос. Згодом той переріс у тихе загрозливе гарчання. І знову замовк.

Нараз Грицикові здалося, ніби в дверях щось засіріло. Він похапцем тричі перехрестив неясну сіру пляму. Демко теж стріпнувся і заніс довбню над головою. Бо ж бувалі люди казали, що вовкулака кидається, мов блискавка, і для нього десять кроків, котрі відділяли хлопців від льоху, — ніщо.

Проте сіра пляма, схоже, нікуди кидатися не збиралась. Хіба що ледь-ледь ворухнулася. Місяць знову визирнув з-за хмари, і Грицикові здалося, що та пляма стала скидатися на згорблену дідусеву постать. І хоч обличчя розгледіти не зміг, усе ж відчув, що той, хто вийшов з кам'яниці, пильно дивиться в їхній бік. Нараз незвична млявість огорнула хлопця. Не було сил навіть поворухнутися. Краєм ока Грицик встиг завважити, що Демко похитнувся і повільно опустив свою довбню на землю. І останнє, що привиділося Грицикові — нечітка постать наблизилася до них, і в Грицикову душу зазирнули чийсь сьайливі очі. І десь, ніби зовсім збоку, з'явилася вовча пащека...

Санько з Грициком прокинулися від Демкового голосу. Дурна Сила лапав навколо себе і дивувався:

— Де ж це поділася моя довбня?

Санько позіхнув, солодко потягнувся і раптом вигукнув:

— А то не вона? Он на берестку висить.

Демко з Грициком здивовано витріщилися на бересток. Тоді, не змовляючись, трійця перевела погляд на двері кам'яниці. Проте вони були зачинені. Здавалося навіть, ніби до них сто літ ніхто не підходив. І лише коли дуже пильно придивитись, можна було помітити кілька слідів. Вони вели від кам'яниці у бік Вовкулацького кута.

Повернулися хлопці удосвіта. Село тільки прокидалося. А Санькова мати ще й з хати не виходила.

«Обійшлося», — полегшено зітхнув Санько.

Так, для Санька, як і для Грицика, все обійшлося гаразд. Не пощастило лише Дурній Силі. Зненацька з дворища діда Кібчика почулися такі звуки, ніби хтось бив праником по мокрій білизні. Бив і дідовим голосом примовляв:

— Я тебе туди посилав? Чого сам поліз? Ану, дай лозину, бо ця зламалася!

— Та діду... — розгублено бубонів Демко. — Ну, що ви... Я ж не воза ламав чи граблі... Хлопці казали, що там вовкулаки засіли. От я...

— А в тебе що — свого розуму не вистачає, дитячим живеш?

За якусь хвилину Демко гнав корову до череди. Ішов позад неї, чухав звичне місце і скрушно похитував головою: знову щось не так він вчинив. А що саме — ніяк не міг збагнути.

Володимир Рутківський

1. Чи вдалося тобі з прочитаних уривків скласти уявлення про те, чим займалися, як жили твої ровесники в далекі часи?

2. Чим нагадують герої книжки твоїх ровесників?

3. Як ти ставишся до вірувань людей у чудодійні сили?

○ Спробуй дати коротку характеристику героїв повісті за їхніми вчинками, діалогами.

○ Чи цікаві тобі подібні літературні сюжети? Що корисного для себе ти відкриваєш у книжках на історичні теми?

○ Оберіть один із прозових творів, який ви прочитали. Спробуйте уявити автора, описати його внутрішній світ на основі прочитаного твору:

• його вподобання, цінності, чи відчувається якимось його ставлення до героїв твору, їхніх вчинків, подій;

• як автор розкриває себе, описуючи героїв тощо.

○ Створіть карту головних персонажів повісті В. Рутківського «Джури козака Швайки». Представте результати у вигляді схеми.

Зразок схеми:

ПЕРСОНАЖ:

Який він є?

Що про це свідчить?

Які риси героя твору тобі подобаються,
а які — ні?

- Знайдіть у тексті повісті описи природи. Обговоріть, як вони впливають на сприйняття подій у творі. Представте результати своєї праці.
- Придумайте у групах 2-3 питання для аналізу тексту повісті. Обміняйтеся запитаннями. Запропонуйте іншій групі дати на них відповіді.
- Розіграйте в ролях діалоги з тексту, відтворіть характери персонажів так, як ви їх уявляєте.
- Підготуй для публікації у соціальних мережах розповідь про власні враження від прочитаного твору або кількох творів, опиши свої емоції, які ти пережив/пережила в процесі читання, які висновки зробив/зробила для себе під впливом твору/творів і що хотілось би порадити своїм ровесникам.
- Як вважаєш, відповідь на яке важливе для тебе питання дав тобі кожен твір?
- Розглянь картину Миколи Самокиша. Яким зобразив художник народного героя Максима Кривоноса? Чи віриш ти, що козаки володіли надприродною силою? Що тобі відомо про козаків-характерників?

Микола Самокиш. Бій Максима Кривоноса з Ієремією Вишневецьким

4

**РІЗДВО ЛЮБОВІ
В РОДИННІМ КОЛІ****ЧАРІВНІ БАРВИ ЗИМОВИХ СВЯТ**

Грудень у давні часи вшановувався не просто як перший місяць зими, а й як пора найтаємничіших свят і розваг молоді. 13 та 19 грудня — дні, на які з нетерпінням очікують і сьогодні молодь та діти. Про свято Миколая, який кладе дітям під подушку подарунки, ти знаєш із власного досвіду, а от про Андріївські вечорниці, які весело святкувала молодь, мабуть, дізнаєшся щось нове. 14 грудня відзначали Наума: покровителя науки і мудрості. Адже «навчальний рік» для сільських школярів починався не з 1 вересня, як зараз, бо до пізньої осені діти разом із дорослими були зайняті роботою в полі та біля худоби. Тому їхнє навчання починалося тоді, коли зима давала всім відпочинок.

ЗВИЧАЇ НАШОГО НАРОДУ

День Андрія Первозваного

День св. Андрія Первозваного припадає на 13 грудня. Стародавня християнська легенда каже, що апостол Андрій проповідував християнство в самому Царгороді, на побережжях Чорного моря та в околицях нашої столиці — Києва.

У староукраїнському літописі, що датується XIII століттям, знаходимо такий переказ: «Андрій навчав у Синопі. Коли прийшов до Корсуня, побачив, що з Корсуня близько до Дніпрового гирла. І пішов у Дніпрове гирло. Відтіль поплив вгору Дніпром та принагідне прийшов і став під горами на його березі. Вставши вранці, сказав до учеників, що були з ним: «Чи бачите ці гори? На цих горах засяє ласка Божа і буде великий город, і Бог збудує багато церков». І вийшовши на ці гори, поблагословив їх і поставив хрест, і, помолившись Богові, зійшов із цієї гори, де опісля був Київ. І поплив угору Дніпром...».

Хоч Андрій Первозваний — християнський святий, але в народній традиції звичаї та обряди в день цього святого мають стародавній, дохристиянський характер: угадування майбутньої долі, заклинання, ритуальне кусання «калети».

З усього циклу зимових традиційних свят день Андрія Первозваного — найцікавіший. Від нього віє чарівною староукраїнською стихією.

Дівчата ворожать

З давніх-давен у ніч під Андрія дівчата ворожать. Може, не зовсім щиро, та все ж десь там, «глибиною душі» дівчина вірить, що Андрієва ніч допоможе їй пізнати свою долю — дізнатися, чи вийде вона заміж, а чи доведеться знову дівувати цілий рік.

Ще звечора, як тільки дівчата зйдуться до хати ворожити, першим ділом вони печуть балабушки.

Балабушки — це невеличкі круглі тістечка з білого борошна. Воду на ці тістечка дівчата носять із криниці — не відром і не глечиком, а... ротом! Носять так, щоб хлопці не бачили, бо як побачать — біда!..

— Ми, бувало, — оповідає Свирид Галушка, — як побачимо, що дівчата по воду пішли, — за ними і ну їх смішити: один виверне кожуха і почне мекати по-козиному та перед дівчатами вихилясом ходити, другий удає з себе цигана, третій — жида... Таке виробляємо, що дівчата хоч-не-хоч, а розсміються і води в роті не втримають. У нашому селі такі були хлопці напрасливі, що біля кожної криниці поставлять варту і дівчатам — де хоч бери води! Тоді дівчата просять хлопців: «Ідіть собі геть, хлопці, ми води наберемо!» А я, бувало, кажу: «Макітру вареників на стіл — підемо!» — «Та вже будуть вареники — їжте, хоч лусніть, тільки води дайте набрати!»

Отак домовилися, хлопці йдуть до шинкаря по горілку, а дівчата, набравши в рот води, йдуть до хати місити тісто на балабушки.

Коли вже балабушки спечуться і вистигнуть, кожна з дівчат значить своє тістечко кольоровою ниткою або папірцем. Потім вони розкладають їх рядочком на долівці — звичайно на простеленому рушнику.

Як усе це зроблено, до хати впускають пса, що перед тим цілісінький день був узачині й не дістав ніякої поживи. Голодний пес «вирішує долю». Він хапає балабушки одну за одною, боячись утратити смачну вечерю, а дівчата з притишеним диханням слідкують за кожним найменшим рухом пса. Ще б

пак! Чию балабушку пес проковтне першою, та дівчина перша і заміж вийде, а чию не зачепить, та сидітиме в дівках. Інколи пес візьме балабушку і несе її десь у темний кут — так і доля занесе дівчину в чужі краї, в далекі села. Найгірше, якщо пес не з'їсть балабушку, а тільки надкусить її і покине...

Бігають ще дівчата попід вікна слухати.

— Оце підбіжить під вікно, — розповідає Марія, — до тієї хати, де багато дітей, стане і слухає. А в хаті саме розбешкетувалися діти. Мати свариться на них:

— Сядь, Івасю!

Дівчина сердито відбігає від вікна, бо почути «сядь» значить, що вона сидітиме ще «в дівках» цілий рік.

Під вікном другої хати інша з дівчат почула, як господиня до свого чоловіка або сина сказала:

— Іди, Грицю, корові дай сіна!

Це добрий знак, бо сказане «іди» віщує весілля.

Інколи дівчата не тільки слухають, а й гукають під вікном:

— Дядьку, де ключі?

Господар, що хоче пожартувати з дівчатами, відповідає:

— У вівсі, щоб посивіли ви всі!

Але зараз же поспішає поправитися:

— Ні, ні, дівчата, у пшениці — щоб усі ви були молодиці!

— Дякуємо!

І весела дівоча юрба з сміхом та вереском вибігає на вулицю...

Для дівчини мало знати, що вона вийде заміж; вона ще хоче довідатися, чи буде в парі зі своїм судженим. Пізно ввечері, коли вже стемніє, дівчина набирає в пелену насіння коноплі, виходить за хату, сіє на снігу і приспівує:

Андрію, Андрію,
Конопельку сію,
Спідницею волочу,
Заміж вийти хочу.

Потім набирає жменю снігу там, де сіяла коноплі, вносить до хати і, коли сніг розтане, лічить насіння: якщо кожна зернина має пару — добре, якщо ні — поганий знак.

Цікавиться дівчина ще й тим, хто буде її чоловік, якої вдачі та якого фаху. Щоб це вгадати, вона посипає на долівку трохи пшениці, наливає в мисочку води і ставить люстерко. Коли все вже готове, впускає півня і слідкує за ним: якщо півень нап'ється води — чоловік буде п'яницею, клюне пшениці — господарем, а як гляне в люстерко — паничем і ледарем.

Бігають ще дівчата до річки, набирають намулу з дна і приносять до хати. В хаті цей намул уважно розглядається: якщо там є шматочок заліза чи цвях — чоловік буде ковалем, тріска — теслею, скло — склярем, шкіра — шевцем, пісок — мулярем, а якщо, крім землі, немає нічого — хліборобом!

Цікаво ще знати, як буде зватися чоловік. Виходить дівчина на вулицю і питається першого зустрічного чоловіка:

— Дядьку, як вас звати?

Наші люди цьому не дивуються, бо ж кожний знає, в чому річ. Почувши питання, прохожий дає відповідь, наприклад: «Михайло!» Це значить, що майбутній чоловік теж буде зватися Михайлом.

Дівчина хоче бодай у сні побачити, як же той Михайло виглядатиме. Для цього є інше ворожіння: лягаючи спати, дівчина скидає з себе крайку, робить з неї хрест і кладе під голову, шепочучи такі слова:

Живу в Києві на горах,
Кладу хрест в головах;
З ким вінчатись, з ким заручатись,
З тим і за руки держатись.

Якщо вночі їй присниться сон, що до неї підійшов парубок, взяв за руку і повів до вінця, то це буде її суджений.

А то ще так ворожать: беруть півня і курку, зв'язують їх до купи хвостами і накривають решетом, щоб спершу заспокоїлись. За якийсь час випускають їх з-під решета і дивляться: хто кого перетягне. Як півень перетягне курку, то «чоловікове буде зверху», а як курка півня, то жінка буде верховодити над чоловіком.

Отак наші дівчата «вгадують свою долю» в ніч під Андрія Первозваного.

Калета

Ввечорі на Андрія сходяться вже разом — і хлопці, і дівчата. Сходяться до просторої хати — щоб було де розбігтися для кусання калети. З цього кусання калети і починається Андріївський вечір.

Калета — це великий корж із білого борошна. Печуть калету дівчата — всі разом, скільки б їх не було — хоч десять, двадцять... Кожна повинна взяти участь у готуванні калети. Місять тісто всі по черзі, починаючи від найстаршої дівки і кінчаючи дівчуром років десяти або й менше.

Тісто солодке, з медом. Зверху оздоблюють калету сухими вишнями чи родзинками — «щоб гарна була». Печуть у печі і запікають так, щоб вгризти її було трудно — на сухар. Посередині — дірка. В дірку всувають червону стрічку і підвішують калету до сволака посередині хати. Підвішують високо, щоб парубок міг дістати зубами калету тільки тоді, як добре підстрибне. Крім того, один кінець стрічки (іноді звичайного мотузка) довший і спущений донизу так, щоб можна було за нього смикнути — тоді калета підстрибне вгору.

Біля калети стає вартовий — «Пан Калетинський». Це повинен бути веселий, жартівливий парубок, душа вечора. Він

бере в руки квач, вмочений у масну сажу, стає під калетою і за-
прошує гостя:

— Я, пан Калетинський, прошу пана Коцюбинського калету кусати!

«Пан Коцюбинський» (ним може бути кожний учасник гри) бере коцюбу поміж ноги, ніби сідає верхи на коня, і їде калету кусати. Під'їде до вартового і каже:

— Добрий вечір, пане Калетинський!

— Доброго здоров'я, пане Коцюбинський! Куди їдете?

— Їду калету кусати!

— А я буду по писку писати!

— А я вкушу!

— А я впишу!

Ця суперечка проходить з жартами і сміхом. Завдання пана Калетинського — розсмішити пана Коцюбинського. Існує правило, що Коцюбинський може кусати калету тільки тоді, коли він «витримає» всі жарти Калетинського і не посміхнеться. Це не так легко, бо Калетинський сам сміється, розповідає веселі пригоди, може і співати, і танцювати — все, щоб тільки розсмішити гостя і, розуміється, все присутнє товариство. Всі сміються, один тільки «гість» стоїть з коцюбою в руках і намагається стримати сміх. Та якщо йому і вдасться витримати всі жарти Калетинського, то і тоді він калети не вкусить, бо ж тільки він підстрибне, Калетинський смикає мотузок — і калета летить вгору.

Якщо ж Коцюбинський посміхнеться, то Калетинський його по обличчі квачем мазне, і він уже мусить іти геть: він програв своє право кусати калету. На його місце стає інший учасник гри, новий «Коцюбинський», а Калетинський звичайно не міняється протягом усього вечора. Якщо трапиться добрий Калетинський, то за весь вечір ніхто до калети не приступить. Ця весела гра є основною «точкою» Андріївського вечора.

Кінчається тим, що калету здіймають зі сволока і ділять поміж учасниками гри. Причому дівчатам порції калети роздаються задурно, а хлопці платять гріш дівкам на стрічки за те, що калету місили.

Після цього всі сідають за стіл, і починається вечір... На вечерю може бути багато страв, але першими на стіл подаються вареники з капустою, бо ж — піст.

В час калетинської вечері дівчина наливає в блюдце вина, горілки або меду, розведеного водою, кладе на дно перстень і примушує свого хлопця дістати той перстень губами. Якщо дістане і носа не вмочить, то оженився і буде щасливий. Відбувається це ворожіння під загальний веселий сміх.

Хлопці гуляють

В ніч під Андрія хлопці мають найбільші права — єдина ніч у році, коли парубкам за бешкети люди вибачають.

Якщо парубок сердитий на батька своєї дівчини (не пускає дочку на цілу ніч гуляти або каже: «Не ходи з ним, ледарем!»), то такого батька треба «провчити». Парубок підмовляє хлопців, ставить могорич, і... хлопці гуляють!

Батьки дорослих дочок знають про це, самі ж колись парубкували, але... «хлопців, як чорта, — не встережеш!» І вранці: там віз на хаті, там ворота на річці плавають, а в іншого господаря — він дуже вже дошкулив парубкам — геть плота розібрали, і кілка не знайдеш.

— Гуляв і я, як був парубком, — каже Свирид Галушка. — Одного разу розсердився я на свого тестя (тоді він ще тестем не був) і кажу хлопцям: «Відро горілки ставлю, як старого Кудлая на добрий розум наведете!» І навели... Довго згадував та все мене лаяв. «Шибеник ти, Свириде, — казав, — чи ж то годиться хазяйському синові так бешкетувати!» Та нічого, помирилися, і таке весілля справив, що тепер і в сні не присниться.

— Що ж ви йому зробили?

— Завдали клопоту старому: клуню розібрали! Сердився, сварився, але... що зробиш? Парубоцьке право, на те й «Андрій»!

Як звичайно, на Андрія ніч темна. Хлопці, що не кусали калети (дівчата їх не запросили), розсердилися: «Ось ми їм...» Назносять мотуззя, налигачів і переснують вулицю, де мають проходити дівчата. Переснують, заплутають, а самі сховаються під тином і чекають. Дівчата йдуть від «Андрія» гуртом; йдуть,

весело сміються, співають, а тут хлопці як вискочать десь з-під тину та як гукнуть: «Пу-гу, козак з луку!» Дівчата — врозтіч... і заплутаються в тому мотуззі. Хлопці їх розплутують, жартують... Весело було — скільки тих жартів, сміху! Не те, що тепер: ідеш селом — і пес не гавкне, і курка дороги не перебіжить...

А то ще було й так: парубки виводять нову вулицю. Назносять околоту, старих тинів, воріт і таке набудують, що в темну ніч та ще напідпитку не розбереш, де ти: вдома чи на десятій вулиці...

Моя Килина, як була дівкою, ворожила: ключі вивішувала на стовпці під коморою і слухала, чи задзвонять. Як дзвенітимуть — заміж вийде. А мені треба вкрасти ті ключі, щоб, як оженюся, моє зверху було. Який я був спритний, але й вона не ликом шита: ключі повісила, а сама в коморі сховалась і дзбан води в руки взяла. Тільки я руку простягнув ключі красти, а вона — хлюп — і вмила мене. Така була, хай їй легко тикнеться, якщо жива ще.

Отак згадував Свирид Галушка «Андрія», згадував та все казав: «Ех, минулося! Тепер пішов дрібний народ: ні співати, ні гуляти, ба навіть горілки випити — і того добре не вміють!»

Наума

На другий день після Андрія Первозваного, 14-го грудня, святкували колись пророка Наума.

Тиміш Степанович Піддубний, згадавши про своє дитинство, розповідав мені таке:

— В цей день наука в школі на ум піде. Як був я ще малим хлопцем, школярем, батько встануть, бувало, в цей день рано, ще сонце не сходило, і будять мене:

— Вставай, Тимоше, та йди до школи. Сьогодні Наума: хай тобі наука на ум піде!

А далі пояснюють:

— Наум був чоловік мудрий. Дай, Боже, щоб і ти в мене не дурний на світі ріс...

Відіславши сина до школи, батько йшов до церкви і ставив свічку перед образом пророка Наума, промовляючи: «Святому на пошану, а моему синові на розум».

«В день святого Наума добре починати вчити дітей: наука на ум піде».

В ці дні вовки починають бігати зграями. Розженуть їх перші постріли мисливців на Йордані під час водосвяття.

Варвари

17-го грудня — день Варвари Великомучениці. Народна легенда, записана на Вінниччині, каже, що свята Варвара Великомучениця була така мудра на вишивання, що вишила ризи самому Ісусові Христові. «Це ж вона нас вишивати навчила!»

У день Великомучениці Варвари гріх прати, білити і глину місити. «Можна тільки вишивати та нитки сукати...» Беручись до вишивання, колись дівчата хрестились і шептали: «Свята Варвара золотими нитками Ісусові ризи шила і нас навчила».

«Варвари» — день повороту на весну. Приповідка каже, що «Варвара ночі урвала, а дня приточила».

На другий день — преподобного Сави, а на третій — Миколая. В Україні в цей час звичайно випадають великі сніги, починаються «справжні» морози, замерзають ріки. З цього приводу в народних приповідках говориться: «Варвара снігом постелить, Сава загладить хуртовиною, а Микола морозом придавить!», «Варвара мосте, Сава гостре, а Миколай гвозде!», «Варвара заварить, а Микола поставить кола!»

Всі ці три дні наші селяни колись варили кутю та узвар — «щоб хліб родив та садовина рясніла!»

За Олексою Воропаєм

1. Придумай по одному запитанню до кожного уривка, запиши їх і запропонує своєму партнерові/партнерці по парті дати на них відповідь.
2. Розкажи, яка інформація з уривків Олекси Воропая була тобі відома. Чи хотілося б тобі бути учасником/учасницею описаних дійств? Поясни.

Богдан Лепкий (1872–1941) — видатна постать в українській літературі. Письменник, журналіст, поет, літературний критик, перекладач, історик літератури, публіцист. Автор легендарних історичних романів. Співпрацював із товариством «Рідна Школа» щодо видання дитячої літератури, підручників та читанок; укладав читанки для народних шкіл. Упродовж певного часу працював учителем Бережанської гімназії, і саме ці спогади про дороге серцю місто та своє дитинство лягли в основу його повісті «Казка мого життя».

Бережани. Фото 1910 року

ВЕЧІР ПІД СВЯТОГО АНДРІЯ

Уривок з повісті «Казка мого життя»

Не було ані одного чоловіка, порозходилися.

В хаті тільки я, а на подвір'ї пастух Федь. Але я не чоловік, лиш дитина, а пастух Федь подобав більше на медведя, ніж на чоловіка: сутулуватий, з малими очима й великою губою, на плечах заяложений кожух, на голові вилиняла шапка. До нього належали корови і страшний пес, Неро, до якого, крім Василя, ніхто на десять кроків не мав права підійти.

Поза Нером і коровами, та ще поза їжаком у стайні Федь нічим не цікавився, нинішнім вечором святого Андрея також ні. Він приніс із возівні довгий низький ослін, а як стануть ворожити, то мав припровадити до балабухів Нера, але на ланцюгу, безумовно, лиш на ланцюгу, бо Нерові вірити не можна.

Балабухи пекла стара кухарка Марта, а пекла їх з приговорами за старосвітськими звичаями. Як були готові і вистуджені, бо псові гарячого не вільно давати їсти, то покладено їх на ослін посередині кімнати й почались наради, як їх значити, поазбучно чи хронологічно, цебто по іменах панночок чи по їх віку. А панночок тих було п'ять: три домашні, а дві сусідські. Та ще була тета Олеся з Лісник, що мала нині ночувати, бо під вечір звіялася завіруха, а вона некріпкого здоров'я. Тета Олеся й рішила, що балабухи не будуть значені ані по літах панночок, ані по їх іменах, а лише всуміш. Тільки треба собі добре затямити, що перший Дзюні, другий Адзі і т. д.

Затямили: Марта з порога гукнула на Федя, і за хвилину влетів страшний пес Неро, видзвонюючи грубезним ланцюгом, таким, як гальмується вози зі снопами. За Нером вкотився Федь. Він ледве тримався на ногах, бо Неро тягнув його з непереможною силою за собою. Жінота, як побачила Нера, зчинила нестяменний крик, вискакуючи на стіл та на креденс.

Неро, що ніколи не бачив кімнат і не чув такого дівочого крику, на хвилину здурнів. Стояв з виваленим язиком і вертів хвостом, на знак свого вдоволення, а тоді кинувся до балабухів, але так напрасно й безцеремонно, що перевернув ослін і балабухи поскидав на підлогу, а що лиш із підлоги поз'їдав їх скоро-скоро, всі до одного.

Котрий перший попався у його пащу, годі було вгадати. Ворожба, значить, не вдалася, і невдоволений Федь відпровадив зараз-таки нечемного Нера до його буди.

Не можна сказати, щоб і друга ворожба випала блискуче. Панночки виливали розтоплений віск з пательні у мосяжну мидницю на зимну воду, але ні одній нічого певного не вилилося. На однім кружку було щось буцім Руяний вінок, а буцім тюрбан на голові Роксолани на образі, що висів у другім покою. На другім кружку було щось буцім санки, а буцім

тачки — і вгадай з того, чи що буде вліті, чи взимі? Так усім п'ятьом.

І з калатанням ложками по паркані та з наслухування, звідкіля пси відізвуться, нічого певного не вийшло. Пси, схвилювані появою смачних балабухів, виявляли по всіх сторонах світа свою радість, а трахкіт ложок глушив сильний вітер.

Ще найкраще вдалося з «ціжемками», себто з п'ятьма черевиками з лівих ніг п'ятох панночок. Їх укладали від печі до порога, а потім переставляли так, що врешті один опинився за порогом. «Ах! Адзя — Адзя!» — залунало в кімнаті, і засоромлена панночка Адзя ледве вихопилась цілою з обіймів товаришок, бо вона то перша мала «вийти заміж».

Марта принесла чай і свіжі пампушки, начинювані рожею, рум'яні, з біленькими обручками. Розкіш, а не пампушки. Чай був також знаменитий, правдивий китайський, його переносив через границю старий пачкар Буга. Домашні панночки раз у раз припрошували гостей, і пампушки миналися доволі скоро.

— Андрій, Андрій, — почала тета Олеся, — і вже по Андрею!

— По андріївських вечорницях, — поправила котрась із дівчат.

— А незабаром прийде Святий вечір, — потішала друга.

— І Голодна кутя, — додала третя.

Тета Олеся зітхнула:

— Так воно, так. Все йде, все минає, і краю немає. Але в дійсності нинішні вечорниці ще не скінчені.

— Як то ні? — пролунало питання із кількох рум'яних уст.

— А так, бо ще опівночі з дзеркала ворожать, але це вже, так сказати, ворожба грішна.

— Чому?

— А пригадайте собі, як воно є в Шевченковій «Тополі»: «Не питайте свою долю, само серце знає, кого любить...» Я нікому не раджу ворожити з дзеркала опівночі, поміж двома горючими свічками. Знаю один такий примір, що дуже прикро скінчився.

— Розкажіть нам, тітусю, розкажіть!

— А не будете цього пробувати?

— Не будемо.

— Слово?

— Слово, тітусю.

Шафковий годинник тікав, поліна в печі тріщали, вітер за вікнами шумів, гудів, реготався.

П'ять дівочих голівок тулилося до себе. Тітка розказувала.

— Мали ми сусіда, великого багача, що мав доньку Олю, одиначку, гарну, багату, але не мудру.

— Чому б то не мудру?

— А тому, бо опівночі перед святим Андреем засвітила свічки, поставила дзеркало, взяла ножиці в праву руку, дивилася в дзеркало й чекала.

— І що?

— І нараз побачила в дзеркалі хлопця. Гарний був, як вилитий. Мав на собі *гранатовий* сурдут і ясні в паски панталони віденської моди, так, як тоді в нас одягалися. Глипнула — подобався їй, шарнула ножицями — і малесенький шматочок гранатового сукна з лівої поли, як цвіт з дерева, опав на килим. Знову зирнула в дзеркало, нікого не було. Підняла цей шматочок і приглядался до нього довго-довго. Темно-синє, гладке, м'яке сукно. Загорнула в тонкий папір із мільових свічок та сховала на сам спід до своєї касети, де тримала листи, засушені квітки, стяжечки тощо.

Минув рік. І знову наближався вечір святого Андрея. Ніч була така темна й бурлива, як нині, і так само снігом мело. Наші сусіди вже зібралися йти спати, як перед ґанком озвалися дзвінки.

Хтось застукав до дверей. Увійшов старший священник і молодий незнайомий чоловік. Збилися з дороги, довго блудили, бо на Поділлі блуд чіпається часто, просять, щоб могли переночувати.

«Будь ласка, розгостіться, ми гостям раді».

І гості покидали засніжені кожухи. Оля глянула й остовпіла. Цей красунь у *гранатовім* сурдуді та в ясних панталонах, він — той самий, що бачила його в дзеркалі...

— І що? І що? — відізналося нараз п'ять голосів.

— Не знаєте що? Побралися й зажили собі так щасливо, як у казці. Чого забажали, те й мали, тільки дітей Бог не давав.

Одного разу сиділа моя Оля в своїй кімнатці й переглядала свої листи, стяжки, засушені китички, спомини з дівочих літ. На те увійшов її муж. Сів біля неї, балакали й жартували безжурно. Нараз побачив він оцей малесенький шматочок ґранатового сукна.

— А це що? — не спитався, а скрикнув.

Оля спаленіла.

— Це якраз той шматочок, що хтось мені його відтяв з лівої поли мого герока. Звідки ти його взяла? Кажи!

Не давав жінці спокою, поки не призналася, як воно було...

І відтоді...

— Що було відтоді, тітусю?

— Відтоді ніби якась зимна стіна виросла поміж ними.

— Розійшлися?

— Ні, бо не хотіли прикрости своїм батькам робити, вони ж нічого не знали. Але ні щирості, ні давнішого тепла вже між ними не було. Вони побралися не по-Божому, а в несамовитий спосіб.

Тому-то я кажу, що така ворожба — це гріх. І най Бог хоронить, щоби з вас котра важилася на таке діло.

— А правда воно, тітусю?

— А невже ми знаємо, діти, що правда, а що ні?

Шафковий годинник тікав, поліна в печі тріщали, вітер за вікнами шумів, гудів, реготався...

Богдан Лепкий

*Микола Пимоненко.
Ворожіння*

Ґранатовий — тут: темно-синій.

1. Які враження zostались у тебе від прочитаного оповідання?
2. Чи траплялись із тобою в дитинстві подібні пригоди?

3. Чи доводилось тобі брати участь в андріївських ворожіннях?
4. Які ще зимові народні свята ти знаєш?
5. Що, на твою думку, змінилося у ставленні сучасної молоді до народних свят і чому?

ЗВИЧАЇ НАШОГО НАРОДУ

Святвечір

З давніх-давен у нас в Україні на Святвечір люди словом і ділами творять образ багатства, щастя, миру і спокою у своєму домі. Готувалися до Святвечора ще з літа, коли під час обжинок на полі зжинали перший сніп. Його називали Рай-снопом, бо в час Різдва він мав осяяти хату як символ того Дерева Життя, яке засіяв Господь на початку світу.

Ще вдосвіта перед Святою вечерею господиня ставала до праці. Першою магічною дією було добування нового вогню. Господиня діставала з покуття кремінь і кресало, які останніх дванадцять днів перед Різдрвом лежали під іконами. Вона хрестилася тричі й, ставши обличчям до сонця, викрешувала «новий огонь». Цим вогнем розпалювала в печі дванадцять полін, що їх припасала та сушила дванадцять днів останнього місяця.

А тоді починалося приготування дванадцяти страв для Святої вечері. Це були узвар, горох, квасоля, смажена капуста, риба. Обов'язково ліпили вареники, готували картоплю, гриби, кашу гречану з конопляним молоком, голубці з пшоном, коржі з маком і кутю з товченої пшениці.

В усьому господині допомагали діти, а найбільше — старша донька.

У цій багатій, але пісній вечері господиня представляє найголовніші плоди поля, городу й саду. Ніби дає звіт новому року за своє багатство в минулому році й просить зернятками плодів поля засіяти врожай нового року. Бо на Різдрво все добре засівається і збувається упродовж року.

У той час, коли господиня поралася біля печі, господар напоїв худобу, підстелив свіжою соломою та дав їй свіжого пахучого сіна.

Потім повідкидав сніг від хати, розчистив стежки й уважно оглянув усе господарство. Все живе і мертво, що є в господарстві, повинно зустріти урочисту хвилину Святвечора на своєму місці. Ніщо не може бути в цей вечір поза домом, у чужих руках — позичене чи десь забуте. Усі члени родини теж повинні бути вдома. «Боже сохрани, — кажуть люди, — десь заночувати в цю ніч, весь рік будеш блукати по світі».

Боронь, Боже, і сваритися в цей день! Навпаки, добре помиритися з ворогами, щоб у новому році було мирно і в хаті, й поза хатою. Святий вечір починається, коли на небі засяяла вечірня зоря. Але перш ніж приступити до вечері, господареві треба нагодувати худобу і «запросити гостей». Він бере миску, підходить до столу і набирає по кілька ложок кожної страви. Господиня дає йому хлібину та черпак із медом, а для пса окремо — краєць хліба і грудку овечого лою. Тримаючи в руках усі ці «дари», в кожусі, але без шапки, господар виходить з хати. На порозі його зустрічає вірний приятель і добрий вартовий господарства — кудлатий Сірко. Господар урочистим голо-
сом говорить до нього:

— Це той хліб і вівці, що ти доглядав мені весь Божий рік. Як служитимеш вірно і в цьому році, то в наступному Святому вечорі ще більше візьмеш!

Потім він благословляє кожну тварину в стайні з хлібом, їжею та словами:

— Благословляю тебе цим святим хлібом і закликаю на тебе добро, щоб ти звіра не боялася, грому не лякалася та щоб ми-
нали тебе чорні напасті!

Отак поблагословивши, він бере черпак із медом і малює хрестик межи очима кожної тварини. Після цього, в чисто вимите дерев'яне корито він сипле з миски вечерю, кришить туди хліб, досипає борошна, солить сіллю, все це добре перемішує дерев'яною ложкою і розділяє поміж усіма тваринами, що є в господарстві.

Після цього господар, якщо має пасіку, відвідує бджіл і дає їм медової води. Господиня тим часом відвідала курей, качок, гусей і всіх їх нагодувала вареною пшеницею — «кутею».

Діти з нетерпінням чекали, коли батько з вечерю та бато-
гом у руках почне закликати на вечерю Мороза.

— Морозе, Морозе, йди до нас кутю їсти! — гукав господар. Він на мить зупинявся, ніби вслухався у спокійну тишу зимної ночі, і знову гукав:

— Морозе, Морозе, йди до нас на вечерю!

Після третього разу він сердито погрожував батогом, привмовляючи:

— Як не йдеш, то не йди і на жито-пшеницю, усяку пашницю. Іди краще на моря, на ліси та на круті гори, а нам шкоди не роби!

Потім господар запрошував сірого вовка, чорні бурі та злі вітри. Він щосили гукав, ніби справді хотів, аби його почули всі, кого він запрошує, та не чинили шкоди ні його дому, ні худобі, ні ниві. Після цих запросин повертався до хати, не оглядаючись, і щільно зачиняв за собою двері. До кінця вечері вже ніхто не повинен виходити з хати і двері не можна відчиняти.

Свята вечеря — це спільна вечеря всього роду. Живі, пам'ятаючи своїх мертвих родичів, ставили для них кутю та узвар на вікнах, розкидали варений біб по кутках, залишали немитими ложки та миски після вечері — «щоб душі могли їх лизати для поживи». Сідаючи на стілець чи на лавку, продували місце — «щоб не привалити собою мертвої душі», бо в цей вечір «мертвих душ з'являється сила-силенна! І скрізь вони є: на лавках, на вікнах, на столі та під столом...»

Господар запрошує всі мертві душі на Святвечерю. Він бере миску з кутею, ставить її на шматок полотна, запалює свічку

і ліпить її до миски. Все це він бере обома руками й обходить тричі «за сонцем» навколо столу. Потім ставить миску на стіл, а сам стає на коліна перед образами й молиться за померлі душі. Жінка і діти наслідують приклад батька і всі разом моляться вголос.

Господиня бере з рук господаря миску, ставить на стіл, і родина починає вечеряти. Спочатку їдять кутю, а потім — голубці, вареники, смажену рибу, капусту — все, що готувалось, а запивають узваром.

На Великій Україні діти носять вечерю до своїх близьких родичів: онуки — до баби і діда, племінники — до тітки і дядька, хрещеники — до хрещених батьків. Звичай цей відбувається так: діти, найчастіше хлопчик із дівчинкою, йдуть до діда й баби з вузликом. Постукають у двері, переступлять поріг, хлопчина скине шапку і говорить:

— Добрий вечір, зі Святим вечором будьте здорові! Просили тато й мама, і ми вас просимо на вечерю — нате вам вечерю!

Баба візьме з дитячих рук вузлик, роздягне своїх онуків — бодай скине з них кожушки — і посадить за стіл, частуючи солодкою кутею чи медяником. Дід звичайно наділить їх горіхами та дасть по кілька дрібних монет. Потім баба загорне їм у вузлик свій калач, кілька пиріжків чи вареників — обмінює вечерю.

А далі селом починають ходити ватаги колядників — Різдво почалось!

За Олексою Воропаєм

1. Що цікаве й пізнавальне відкрилося для тебе в описі Олекси Воропая та у розповіді Богдана Лепкого?
2. Як, на твою думку, використовуються елементи народних традицій у сучасних звичаях святкування Різдва?
3. Поділи текст на умовно завершені частини. Придумай їм назви. До кожної частини придумай запитання. Запропонуй дати на них відповіді партнерові/партнерці по парті.

Добери по 1-2 ілюстрації до творів Б. Лепкого. Використай мережу інтернет. Назви автора та джерело.

Спробуйте інсценізувати традиційний Святвечір за описом автора.

НА ДОБРУ ДОЛЮ, НА ЩЕДРИЙ РІК

В давні часи українці святкували Різдво за природним календарем (його прийнято називати григоріанським, бо цей календар був визнаний найточнішим і запроваджений до вжитку римським імператором Григоріаном). «Автором» цього календаря, яким понині користується увесь світ і за яким живе сучасна Україна, вважається наш предок — скіф Діонісій.

Московський цар Петро I відмінив своїм указом цей календар і запровадив у всій Московській імперії, у яку на той час уже входила й окупована Україна, так званий юліанський календар, який виявився дуже неточним. У результаті його «відставання» від природного календаря відбулося зміщення всіх релігійних свят майже на два тижні у порівнянні з календарями всіх інших цивілізованих держав. На жаль, Україна услід за Росією досі святкує релігійні свята не з усім світом, а з відставанням на два тижні.

Ось чому початок Нового року святкується перед Різдвом. А повинно бути все навпаки: 24 грудня народжується «нове сонце» — після найдовшої ночі день починає помалу «рости», і все у природі рухається у бік весни. Різдво сонця співпадає із Різдвом Христовим. Далі іде свято Нового року, пов'язане у давні часи із вшануванням місяця, а після цих двох свят іде Водосвяття, або Щедрий вечір.

На Різдво колядують — славлять сонце-Коляду, а також народженого Сина Божого. На Новий рік «посівають» на долю і на врожай — бо від місяця залежить родючість землі. А на Щедрий вечір — щедрують: бажають щасливого парубання і доброї долі молодим хлопцям та дівчатам.

«Посівальниками» завжди є хлопці або чоловіки, а «щедрувальницями» — лише дівчата.

Посівання

Сію, сію, посіваю,
З Новим роком вас вітаю!
Дай вам, Боже, дочекати
Новий хлібець позбирати,
Позбирати, повозити
І все горе пережити!
Христос рождається!

1. Що тобі хочеться побажати Україні та всім українцям?
2. Запиши від знайомих або знайди в інтернеті 2-3 посівання. Які побажання привабили тебе у цих вітаннях?

Посівання — це обряд на Новий рік. Посівальники заходять до хати родичів, знайомих чи сусідів дуже рано і розсипають зерно, вітають зі святом і виголошують побажання.

Галина Пагутяк — сучасна українська письменниця в жанрах наукової фантастики й готичного роману. Авторка багатьох книг для дітей: «Книгоноші з Королівства», «У кожного є бабуся», «Лялечка і Мацько», «Втеча звірів, або Новий Бестіарій», «Око світу» та ін.

Народившись у передгір'ї Карпат, письменниця майстерно творить картинки із життя та побуту жителів гірського краю.

РІЗДВО НА ХУТОРІ

Казка

У Діда й Баби на хуторі не було ні інтернету, ні телевізора, але вони добре знали, коли настане Різдво, бо напередодні на небі з'являється Різдвяна Зірка.

Хутір був трохи далеченько від села — там у Катрусиній крамниці вони теж могли дізнатись всілякі новини, у тому числі й оцю. Влітку й восени до крамниці ходила Баба, а взимку й навесні — Дід. Купували оселедець, кільку, цукерки, нитки, сіль, сірники та все, що душа забажає. А на господарці мали вони корівку Параню, песика Дуная, kota Мурчика, з десяток курочок і три вулики.

Часом, коли було нудно, Дід просив Бабу почитати йому українські народні казки. Він і сам умів читати, але з бабиних уст вони виходили солодшими. Найбільше любив Дід казку про Летючий Корабель. Літаки часом пролітали над їхнім хутором, але дуже високо. Натомість Летючий Корабель уві сні пролітав, ледь не торкаючись вишень і яблунь, і оминав вершечок дуже високої груші. Вітрила на ньому були шовкові, блакитні, щогли срібні, а сам корабель був як на малюнку в книжці — у вигляді птаха. І в тому кораблі стояв малий хлопчик з білими кучериками і махав Дідові рукою. А Дід — йому.

Того ранку Баба послала Діда до крамниці по цукерки, бо ж завтра прийдуть колядники. Сільські діти любили провідувати їх на хуторі, в маленькій хатинці, де ялинка була підвішена до сволока, а господарі ще й могли навчити давніх колядок.

Снігом цього року хіба притрусило, день був ясний — і Дід збирався купити, крім цукерок, ще й ковбаски: собі та котику з песиком. Без песика Дуная він ніколи не ходив до крамниці. Той би йому того не пробачив. Кіт Мурчик був одної масті з Дунаєм — обидва чорно-білі.

Провівши до хвіртки Діда з песиком, Мурчик побіг до хати грітися і взявся пильнувати тісто на пампухи, щоб нікуди не втекло.

— Ох, і холодно! — пожалівся він Бабі.

— Та хіба ж то холод? — відповіла Баба, заправляючи кутю маком. — От раніше були холоди! А тепер так собі — холодець.

При слові «холодець» кіт облизався і зауважив:

— А чи не час поглянути — може, наш холодець вже зварився?

— Щойно дивилась. А мак не побілів — погано Дід старався.

— Та ви самі казали, що досить терти.

— Диви, як то ти все помічаєш!

— Така моя робота, — скромно муркнув кіт, вмоштуючись зручніше на лежанці.

— Добре котом бути!

— То вашим з Дідом котом бути добре — а не всі ж такі, як там кажуть, милосердні до нашого Божого сотворіння.

— Не підлизуйся, котусю, бо відішлю зараз до стодоли на інспекцію.

— Ліпше до комори. Може, туди всі хутірські миші позбігалися на сальце та м'ясце.

— Зараз дістанеш від мене, розумнику!

— Бабусю, а там на ялинці мала бути сова. Де вона ділася?

— Невже забув? Ти ж її розбив торік.

— То не я!

«А може, і я, — подумав про себе Мурчик. — То так давно було... Але якби я був битий, то би запам'ятав».

Дід з Дунаєм ішли рівненькою підмерзлою дорогою до села. Йти було десь із добрих пів години, і селом до крамниці ще стільки ж. «Замало снігу, — відзначив Дід. — От колись як нападає — аж по саму стріху...»

Песик тим часом читав сліди на дорозі. Машина одна — легкова, так. Лис, певно, мишкував на полі, де скирта, то перебіг дорогу кілька разів, аби заплутати сліди. Заєць скочив. А найбільше було воронячих лап.

І тут він помітив слід босої людської ноги — маленької — і завмер на місці.

— Дунаю, ходи швидше, бо Катруся піде на обід!

«Потім буду досліджувати», — вирішив песик, наздоганяючи і переганяючи господаря.

Дід добре знав, що казав. Бо поки привітається з усіма, та побалакає, — бо як же без того, — вже й обід настане. А ще корові треба січки нарізати на завтра, і пампухи пекти, бо то дідова робота — виймати пампухи з розтопленого смальцю дірявою ложкою.

Катруся стріла його привітно коло маленької ялиночки на прилавку, і не гнівалася, що вже почався обід. Погладила песика і вщипнула йому кавальчик ліверної ковбаски.

— Я тойво, Катрусю, тобі грушок сушених приніс. І меду. Ти вже скажи онукам, аби багато завтра в тіліфоні не сиділи, а прийшли до діда й баби на хутір, добре? І най іншим перекажуть дітиськам, бо торік щось мало було.

— Бо мало дітей, дідуню. Школу, певно, закриють на другий рік. Не буде кому до мене бігати на перерві за пиріжками з повидлом. Але не переживайте — з міста поприїжджають, я скажу, бо де ще вони такої коляди почують, як від вас? Онуки на телефон записали, то я аж плакала — так душевно... А то вам від мене плетена булка — ще тепла, щойно привезли.

Дунай по дорозі вже забув про слід, а коли побачив, то знову здивувався.

— Діду, Діду! — вигукнув песик. — А хіба людям не зимно по снігу босими ходити?

Дід глянув на свої ноги, взуті в добрі солдатські черевики, що син із фронту привіз.

— А чого ти питаєш?

Але Дунай вже знайшов другий босий слід, а далі кинувся в поле за третім, і зупинився перед дупластою вербою, що виросла колись із кілка огорожі, загавкав і заметляв хвостом.

2

— Дивися, Марусю, кого я знайшов у дуплі верби! — увірвався Дід до хати.

Він був у самому светрі, а в руках тримав загорнутого в кожух хлопчика. Років семи з білими кучериками і синіми очима.

Баба вже звикла до дідових чудасій, бо той щиро вірив у Летючий Корабель і, як тільки випадала нагода, визирав його з неба.

— Господи, де ти взяв дитя, чоловіче?

— То я знайшов! — похвалився пес, що увірвався слідом за Дідом. — У дуплі верби! Дід його у сні бачив!

— Так-так, — підтвердив Дід. — Забув, що нині мені снівся Летючий Корабель, тільки з білими вітрилами. Певно, хлопець звідти випав.

Він поклав кожух на ліжко і розгорнув. Хлопчик був у самій сорочці та штанцях. І босий!

— Не бійся, синку, добрішої, ніж наша баба, на світі не знайдеш!

— Що ти мелеш? Як когось дитині боятися, то тебе! То ж чиєсь дитя, деь мама його шукає. Зараз ми тебе зігріємо, дитинко. Під перину клади, скоренько, а я налию узвару, він ще гарячий.

Кіт, побачивши дитину, негайно запропонував:

— Перини замало. Я його теж буду гріти!

І поліз під перину.

Хлопчик виглядав наляканим і дивився довкола так, ніби ніколи не був у селянській хаті.

— Слухай, Марусю, я наших дітей знаю — то не з села. І дивися, яка сорочка в нього: чи не шовкова. Добре, що ми з

Дунаєм нагодилися, а то б замерз у дуплі. А звідки він явився, потім будемо питати-розпитувати. Хай зігріється та одпочине.

— Та я не змерз! — озвався хлопчик.

— Змерз, змерз, — запевнив кіт, тягнучи на себе перину, бо хотів поспати. — Полеж трохи. Я тобі колискову промуркаю.

— То у вас так заведено?

— Ага.

Невдовзі малий заснув, і якимось за роботою Дід з Бабою забули про нього. Взялися пекти пампухи з вишнею і маком, розлили холодець по мисках, а далі Дід, помолившись, пішов по сніп, що звався дідухом. Баба тим часом причепурилась і сплакнула.

Пес зарився у соломі під столом, що її послали за такої okazji, й похропував.

Наближалася Свята вечеря, коли ніхто не повинен лишатися без даху над головою і голодним. Так заведено у нас в Україні.

Знайда прокинувся, коли Дід зашарудів дідухом, а Баба витягла з окропу вареники. Запахло узваром і грибами на всю хату.

— Ну, то чий ти, хлопче? — спитав прямо Дід, коли хлопчик виліз з-під перини. — З Калинівки чи, може, з Дуброви?

— Та ви, діду, самі знаєте, звідки.

— Диви, який розумник! Скажімо так, здогадуюсь. А називаєшся як?

— Коли як. Як назвете, так і буде.

— Якимось же треба тебе кликати?

Дід подумав про себе, що то сон, як Летючий Корабель. Дуже гарний сон — і прокидатися від нього він не хотів.

— То нехай буде Гриць — так мого тата звали.

— Гриць — то й Гриць, раз у вас так заведено, — погодився малий.

— Це називається «традиція»? Зрозумів?

— Зрозумів. Традиція!

Затим сіли до вечері. Помолились утрюх, і Баба запросила:

— Ангели-архангели, просимо вас до вечері.

Бо така була Традиція.

Нагодовані кіт і пес сито мружились, поки господарі та знайда вечеряли. Кіт — на лежанці, а пес — коло печі.

Крізь сон Гриць чув, як Баба з Дідом сидять рядочком на лаві та колядують стиха. На столі блимає свічка, а у вікні сяє зоря.

3

А на ранок, коли усі поснідали, у вікно постукали, і до хати зайшло семеро дужих дядьків, убраних як козаки, з шаблями при боці.

— Христос раждається!

— Славимо Його!

— Люди добрі, ми прийшли по нашого ангелика. Він хотів подивитися, як святкують Рождество Христове. Вибачайте за клопіт. Відпустили ми його, бо дуже просився. Але нам без нього — ніяк.

— Сідайте, люди добрі, поснідайте.

— Се можна, — згодився старший поміж ними. — Я — Стрілець, се мої товариші — Підзираило Скорохід, Обпивайло, Об'їдайло, Слухайло і Дровоніс. Отаке-от товариство.

— Знаю, знаю! — закивав головою Дід. — Про вас у книжці написано.

— Овва, навіть у книжці, кажете?

— Чоловіче, що ти мелеш? — штурхнула Баба Діда під бік. — Знов про своє! І не встидно тобі?

— А подивися, стара, у вікно!

Баба глянула — аж на подвір'ї стоїть правдивий корабель зі срібними щоглами і білими шовковими вітрилами, а на найвищій щоглі — зірка вифлеємська сяє.

— Е! — махнула вона рукою і перехрестилась. — Усе одно ніхто не повірить!

Гості пригостились пампухами та й стали прощатись. А хлопчик спитав:

— Можна, я знову до вас на Різдво прийду?

— І на Великдень, синочку! Я тебе навчу писанки писати, — пригорнула його до себе Баба.

— Може, маєте якісь побажання, — спитав старший. — Бо годилося б чимось віддячити за клопіт та за гостину.

— Добрим людям ми завжди раді, — вклонився дід. — А політати б оце над хутором я б не відмовився. З Марусею, ясна річ.

— Та щоб я на старості літ літала? Краще почекаю на землі. Може, будеш падати, то хто ж тебе, літуна, спіймає?

Вийшли всі надвір, навіть Мурко з Дунаєм, подивитись, як Дід буде літати. Дужі хлопці підсадили його у корабель.

Ох, і політав же він гарно! Як птах якийсь. І раз, і другий облетів корабель довкола хутора — рівнесько, тихесько, тільки над грушею мусив піднятися вище, бо дуже вже висока була груша.

— А де ж діти ваші, діду? — спитав Дровоніс — той, що з деревини армію вмів шикувати.

— Пропав мій син на війні. Вже два роки не маємо звістки, — зітхнув Дід. — Ми й шукати їздили — нема. Ні на землі, ні під землею.

— З бусурманами воює?

— Можна й так сказати.

— Ми пошукаємо вашого сина, діду. Тільки підкажіть, як він виглядає.

— Зараз покажу.

Корабель спустився на подвір'я так само нечутно, як і злетів.

— Марусю, а покажи-но знимку нашого Гриця. Ті люди його пошукають.

Баба витягла з-за пазухи фото.

— Добре, — кивнув старший. — Знайдемо! Визволимо! Додамо! А нам час рушати, бо вже до вас колядники прямують. Ми не кожному являємось — самі розумієте.

Дужі руки спустили Діда на землю. Корабель злетів і за хвилю зник у зимовому небі, що поволі вкривалось важкими сніговими хмарами.

— Люди можуть не вірити, — мовив Дід до Баби, — аби ти мені вірила! Марусю, дасть Бог, знайдуть нашого Гриця і визволять його з полону. Такі козаки — та щоб не знайшли!

Так і стояли вони коло хати, дивлячись, як дорогою прямує гурточок дітей, а старший Катрусин онук попереду несе на тичці Різдвяну Зірку.

Галина Пагутяк

1. У художньому творі часто поєднуються реальні події з казковими, фантастичними сюжетами. Для чого, на твою думку, авторка вводить у свій твір елементи казки? Як ці казкові сюжети допомагають розкрити характери головних героїв?
2. Як зазвичай відзначають Різдво у твоїй родині чи сім'ях друзів, знайомих? Яке святкування найбільше запам'яталося?
3. Знайди в інтернеті розповіді про благодійні акції на Різдво, наприклад, про колядування дітей для людей з інвалідністю.
4. А що тобі відомо про святкування Різдва у зарубіжних країнах? Які звичаї Різдва схожі між собою, а які — різняться?

Порівняйте опис Святвечора у творі Галини Пагутяк і в уривку Олекси Воропая «Святвечір»: як готуються до Святвечора; які страви готує господиня; що робить господар. Який глибокий зміст, на твою думку, прихований у цих діях?

Прослухай давні українські та зарубіжні колядки.

«Ой як же було ізпрежди віка». Театр «Гердан», м. Чернівці.

Найпопулярніші різдвяні колядки у світі.

Всеволод Нестайко (1930–2014) — письменник, класик сучасної української дитячої літератури. Світ дитинства у його книгах захоплює цікавими пригодами, унікальними за своїм характером персонажами. Його герої не втрачають своєї привабливості й для сучасного юного читача, хоча їх у часі розділяє вже не одне покоління. Гумор, доброта, почуття дружби й товариськості — це вічні цінності людини, винесені з дитинства.

Можливо, у рисах характерів героїв Всеволода Нестайка ти впізнаєш схожість зі своїми ровесниками.

ДИВОВИЖНІ ПОДІЇ В ШОСТОМУ «Б»

Уривки з повісті

Розділ V,

в якому Лесик розповідає свій сон чи фантазію.
Незвичайна педрада. Вирок. Неймовірні пригоди
Лесика і Жори

Отже...

Ідемо ми, Жоро, з тобою по темній-темній школі. Вечір. Може, навіть ніч. Коридори темні. Тільки в тому кінці, де вчительська, горить одна лампочка. І ми туди йдемо. Мовчки. На серці урочисто й трохи лячно. Ідемо ми тому, що нас викликали.

Підходимо до дверей і бачимо: на табличці слово «Учительська» закреслено і над ним крейдою виведено: «Олімп».

Не встигли ми здивовано перезирнутися, як двері тихенько — ри-ип! — самі собою відчинилися. І... і отут уже ми перезирнулися. Бо було чого.

Учительська як учительська — шафи, столи, стільці, глобус на шафі, наочне приладдя.

А за столами...

За столами сидять директор і вчителі. Але в якому вигляді! Ти, звичайно, бачив, як зображають на малюнках грецьких богів? От-от! У білих простирадлах (тоги називаються), один кінець через плече перекинутий. У декого на голові шоломи (у Фаїни, тобто Афїни, наприклад, Панасівни). У декого в руках лук і стріли (у Зїнаїди, тобто Артеміди Семенівни, і в Антона, тобто Аполлона Григоровича). У військкерівника Андрія, Арея Степановича, — меч. А в Ореста, Гефеста Івановича, — величезний ковальський молот.

На чільному місці сидить Лев, тобто Зевс Парамонович. В одній руці щиток, як у електрозварника, а в другій — блискавки. І він їх щитком раз у раз прикриває, щоб учителів не сліпило.

Віддалік, під стіною, на окремому стільці похнюплений Прометей Гаврилович, а навпроти нього, у протилежному кінці вчительської, на підвищенні, сидить на стільці наша бібліотекарка Іда Василівна. Очі зав'язані хустиною. В одній руці терези (примітивні ваги з бляшаними шальками на ланцюгах), у другій великий кульок, з якого щось сиплеться — так званий «ріг достатку».

Я одразу догадався: це Феміда, богиня правосуддя! А ми про бібліотекарку зовсім забули. І не назвали її ніяк. А вона, виявляється, Феміда Василівна. Взагалі, правильно, їй підходить. Вона любить справедливість, засуджує погану поведінку. Завжди радить читати книжки не просто розважальні, а ті, які виховують, які вчать бути справжніми людьми (так вона завжди каже).

— Заходьте! — сказала нам Афїна Панасівна, поправляючи на голові блискучий, з різними витребеньками шолом (він їй був, здається, трохи завеликий). — Сідайте отам-о на стільцях.

І показала на два стільці, що стояли посеред вчительської, в центрі. Ти ж знаєш, коли когось із учнів викликають на педраду, завжди садовлять отам-о в центрі на стільцях.

Сіли ми з тобою. Сидимо.

Не знаю, як там у тебе, а в мене усередині порожньо й зимно — як у порожньому холодильнику.

Неприємно все-таки, коли викликають на педраду. А тим більше на таку незвичайну.

— Кахи-гм!.. — прокашлявся Зевс Парамонович (ти ж знаєш, він завжди прокашлюється перед тим, як почати). — Товариші педабоги! — Він повільно обвів поглядом учителів. — Ми зібралися сьогодні з вами, щоб обговорити дуже важливе, прямо скажемо, екстраординарне питання. Мій терпець увірвався. Учні поводяться так, що далі нікуди. Двійки, одиниці, виклики в школу батьків, усі наші педагогічні засоби вже нічого не дають, не діють. Давайте радиться, що робити. Хто хоче слова?

— Дозвольте! Дозвольте мені! — одну руку піднісши догори, а другою поправляючи зачіску, вигукнула Гера Андріївна.

— Прошу! — кивнув директор.

— Я абсолютно згодна з Зевсом Парамоновичем! Абсолютно! — рішуче рубаючи рукою повітря, почала Гера Андріївна. — Далі терпіти неможливо! Просто неможливо! От учора на уроці в сьомому «А»... Я пояснюю новий матеріал, стою спиною до класу, пишу на дошці формули, і раптом... хтось... кукурікає. Повертаюсь. «Хто?» — питаю. Мовчать. «Хто?» Мовчать. Час іде. А матеріал дуже важливий. Неорганічні сполуки. Я вирішила продовжувати урок. Тільки повернулася спиною — знову хтось кукурікнув. Продовжувати я не могла. Урок було зірвано.

— Та це що! Це — дрібниці, — усміхнувся наш викладач фізики Аполлон Григорович. — Подумаєш, кукурікнув хтось. Гірше те, що вчитися не хочуть, анциболотники. Аж ніяк. Ледарі такі, що... Особливо, коли треба подумати, докласти зусиль. Коли матеріал вимагає... Я пояснюю, пояснюю, здається, вже й кіт зрозумів би, а воно дивиться на мене круглими очима і — блим-блیم — як немовля. От де трагедія! От де трагедія!

— Так-так-так, правильно! — закивала Афродіта Михайлівна. — Здається, такі ж твори класичні. Читати — сама ж насолода. Та хіба примусиш узятися за книжку. Як фільм є, то ще хоч сюжет сяк-так переказати можуть, а як фільму нема — все, глухонімі. Ох, ще цей телевізор! Як він нам заважає!

— Ну, а про захист навколишнього середовища, про людське ставлення до рослин, до дерев, квітів і говорити годі, —

махнула рукою Артеміда Семенівна. — Як вони ламають ті нещасні дерева, як вирізають на парті «Вася+Люба», або «Голя+Оля», як топчуть квіти, ви всі добре знаєте.

— А запізнення на уроки! А зрив дисципліни! — рвучко піднесла руку догори Афіна Борисівна, від чого шолом знову зсунувся набік.

— Та-ак... Дітки!.. — усміхнувся військкерівник Арей Степанович. — Ще трохи — і школа згоріла б. Досі в мене перед очима картина, як палає та макулатура. І як скачуть перед вогнем оті бісенята! Пам'ятаю, один з них вереснув: «Ах! Люблю пожежу!» Нічого собі захоплення!

Зевс Парамонович закивав головою і grimнув:

— От-от! Саме про вогонь я й хотів би зараз поговорити, товариші педабоги! Вогонь! А хто, хто цей вогонь їм дав? Хто? Оцей шановний добродій! Титан! Полюбуйтеся! — і він широким жестом показав на Прометей Гавриловича.

Прометей Гаврилович ще нижче похилив голову.

— Ну, що скажете, титане-богоборцю? Га? — grimнув директор.

Прометей Гаврилович зітхнув:

— Скажу... Скажу, що все одно вони... хороші...

Зевс Парамонович розкотисто зареготав:

— Хто?.. Оці-го?.. Горезвісна трійця? І Агашкін? Хороші?

Крутнув я головою. Глип — а позаду нас на стільцях сидять вкупочці Довгий, Злюкін і Малявка, а трохи віддалік — Агашкін.

Коли вони з'явилися? Їх же не було!

— Хороші! Ой, не смішіть!

— Ну й гуморист.

— Ха-ха-ха!

Прометей Гаврилович почервонів, вступився у підлогу, але вперто повторив:

— Хороші!

Сміх враз увірвався. Зевс Парамонович спохмурнів:

— Ну, коли так... будемо вживати заходів... екстраординарних... Фемідо Василівно, ваше слово!

Бібліотекарка наша Феміда Василівна зітхнула, поклала «ріг достатку» під ноги, підняла вгору терези. Вони спершу загойдалися, потім одна шалька опустилася, переваживши другу.

— Іменем Зевса Громовержця, — прорекла бібліотекарка, — верховного судді і вершителя долі усіх створінь, оголошую вирок. За нерозумне і небезпечне поводження учнів з вогнем, а також за лінощі, небажання вчитися, погану поведінку, недбайливе ставлення до природи і таке інше вогонь у людей відібрати і всіх наук та вмійнь позбавити. Самого ж титана Прометея до скелі знову прикути — з тим, щоб орел йому щодня печінку дзьобав і шматував. Вирок остаточний і оскарженню не підлягає.

Зевс Парамонович підвівся на весь зріст, громовим голосом мовив:

— Затверджую!

Підніс догори руку з блискавками. І...

Заблискотіло, загуркотіло, все полетіло кудись шкереберть.

Настала непроникна темрява.

І на якийсь час ми з тобою, мабуть, втратили свідомість.

А коли опритомніли, бачу — лежимо ми, Жоро, на голому холодному камінні перед входом у якусь печеру. Навкруги непролазні чудернацькі хащі з гігантських папоротей, ліан і ще чогось незбагненого. На нас — ні штанів, ні сорочок, ні черевиків. Якись блаженські звірячі шкури. Ноги босі. Себе я не бачу, а ти замурзаний, як поросля. І патлатий, скуйовджений, нестрижений. Одне слово, дикун. Первісна людина.

— Жоро! — з жахом кажу я. — Жоро!.. Що ж це сталося?!

Ти хоч і блідий як стіна, але самовладання не втратив (молодець!), кажеш:

— А що? Катастрофа! Не бачиш? Всесвітня! Догралися!..

— Що-що? — не хочу вірити я. — Припини! Це несерйозно!

— Серйозно, — зітхаєш ти, — на жаль, до печерного життя повернулися. На мільйони років назад. У доісторичний час.

— Ой! Що ж це буде?

— Не знаю, — знизуєш ти плечима.

— Ну й хащі! — роззираюсь я навкруги на всі оті папороті, ліани, плавуні чудернацькі. — О! — кажу. — Пізнаєш?

Подивився ти на густогіллясту рослину з розетками видовженого листа:

— Ага!.. Шиверекія подільська з нашої «альпійської гірки». Релікт третинного часу. Тільки гігантська. Доісторична.

Зітхнули ми обидва.

— Що ж це ми — тільки удвох з тобою тепер на всій планеті? — безнадійно кажу я. — А... а люди?

— Гм, — насупив ти брови. — Люди не люди, а гоміноїди якісь мусять бути. Спершу ж були рамапітеки, перші з приматів, що жили п'ятнадцять мільйонів років тому, потім австралопітеки, потім архантропи, тобто мавполюди, а тоді вже палеоантропи, тобто перші люди. Хто ж його зна, в який точно період ми втрапили. Хоч би не в той, коли жили гігантопітеки та мегантропи — сучасники архантропів, а може, й перших людей. Бо то дуже агресивний народ. Ворогували з першими людьми і навіть полювали на них за допомогою кам'яних знарядь.

— Ану тебе! — кажу я. — Ще не вистачає, щоб нами одразу поснідав якийсь гігантопітек. — Я зітхнув. — А їсти, між іншим, хочеться страх!

— І мені, — кажеш ти.

— Оце б, — кажу, — зараз яечню з ковбасою. Або котлетку. І кави з молоком.

— Забудь, — кажеш ти. — На мільйони років забудь. Про все печене-варене і не думай навіть. Без вогню живемо. Тільки як гриба якогось їстівного або ягоду знайдемо — те й наше. А сире м'ясо...

— Тс! — перебив я тебе раптом.

Замовкли ми, прислухалися.

Бо з хащі почулися якісь звуки, схожі на звіряче рикання.

— Жоро, що це? — пошепки питаю я.

— Не знаю. Звірюка якась, здається.

— А що, як... шаблезубий тигр? — самими губами шепочу я. — Або печерний ведмідь. Їм вогню не треба. Вони м'ясо сире їдять.

— Припини, — шепочеш ти, — паніку. Вони таке м'ясо, як ти, в рота не візьмуть. У них смак хороший.

Рикання начебто припинилося.

Але серце все одно тельняє.

— Жоро, — кажу я. — А нащо нам ця печера? Чого ми тут сидимо? Щоб справді печерного ведмедя дочекатися? Полізьмо краще на дерево. Хоч роздивимося, що і як. Куди ми потрапили. Що за місцевість.

— Полізьмо, — кажеш ти. — Тим більше, що люди в той час більше по деревах лазили, ніж по землі ходили.

І ми подряпалися з тобою на густий-прегустий чи то баобаб, чи то банан, чи хто його зна що, словом, на якесь дивовижне, може, й зовсім невідоме науці допотопне палеозойське дерево.

Дошкрябалися до гілляки, поряд з якою у товстелезному стовбурі дерева було величезне дупло.

Раптом у дуплі щось заворушилося й відчайдушно заверещало-заплакало. Ми так і вклякли від несподіванки.

— Уа! Уа! Уа! — линуло з дупла.

Немовля.

Двох думок бути не могло. В усі часи й епохи в усіх народів в усіх кінцях землі немовлята кричали й кричать однаково.

Зазирнули ми в дупло. Так і є.

У купі зеленого мотлоху, чи то листя, чи то доісторичної трави лежало, дригало ніжками й кричало кумедне кучеряве немовля. Чи то австралопітек, чи то архантроп — хто його зна.

— Бач! Лаявся, лаявся — долаявся! — кажеш ти. — Предка нашого збудив. Як його тепер укоськати!

— Укоськаємо, — впевнено кажу я й починаю аакати, як це завжди усі роблять, заколишуючи немовлят. — Аа-аа-аа-а!.. Аа-аа-аа-а!

А тоді ще й колискову затягнув, яку мені колись у дитинстві мати співала:

Коте сірий, коте білий,
Коте волохатий.
Не ходи ти коло хати,
А йди, коте, ночувати,
Дитя мале колихати.
Бодай спало, не плакало.
Бодай росло, не боліло
І серденько не щеміло...
У кісточки — растушечки,
А в серденько — здоров'ячко.

Проте немовля на колискову мою аніякісінької уваги. Кричить.

— Що ти йому про котів? — кажеш ти. — У них же котів ще нема. Давай іншої.

— Баю, баю, баю,
Не лягай скраю.
Бо скраєчку упадеш,
Собі носа розіб'єш.
Цить, не плач.
Спечем калач.
Медом помажем.
Тобі покажем,
А самі з'їмо.

Але й ця, бачу, ніякого впливу не робить. Я знову:

— А-а, люлі-люлі!
Чужим дітям дулі,
А Івасю калачі.
Щоби спав він уночі.

Та немовля кричить-розривається. Більше колискових я не знав.

— Ой, Лесику, — кажеш ти. — Ой, здається мені, зараз прибіжать його допотопні батьки й поодривають нам голови. Не могли вони таку малу дитину надовго кинути. Давай краще чкурнемо звідси.

Зітхнув я. Була в твоїх словах правда. Та оргвисновків, як каже наш піонервожатий Стьопа Чичибабін, зробити ми вже не встигли. Тільки ото я зітхнув, як раптом над нами почулося грізне «вау-вау!» — і здоровенне лаписько вистромилося з-за стовбура й схопило мене за руку. В ту ж мить таке саме лаписько опустилося десь ізгори й схопило за руку тебе.

І наді мною схилилося страшнуче бородате обличчя (тато!), а над тобою таке ж саме страшнуче безбороде (мама!). Маленькі лоби. Надбрівні дуги, під якими глибоко посаджені хижі очі. Широкі ніздрюваті носи. І квадратні щелепи.

Ух! Аж зараз пересмикуюсь, як згадаю.

— Риу-риу! — гарикнув просто мені в обличчя дикий тато.

— Шеу-шеу! — прошипіла тобі дика мама.

У першу мить мову нам одібрало. Не могли ми й слова промовити.

А потім — треба ж рятуватися. Бо ще мить і...

— Товариші! — пробелькотів я. — По-овірте, ми ж... нічого по-оганого не той... не зробили...

— Чесне слово! — пробелькотів ти.

Але, мабуть, нашої мови вони не розуміли. Бо тато повторив: «Риу-риу!», а мама: «Шеу-шеу!», і обоє грізно вишкірилися. Не знаю, що сталося б далі... Але нас виручило дике немовля. Воно так могутньо закричало, що тато з мамою враз презирнулися, відпустили нас і кинулися до нього.

Ми не стали баритися.

Шугонули вниз і кинулися навтікача. Бігти було важко, бо доісторична трава була густа, висока й колюча. Але коли вам загрожує небезпека й ви тікаєте, то думати про те, щоб бігти було зручно й приємно, не доводиться.

Коли ми вже зовсім захекались і відчули, що погоні нема, ми спинилися й сіли перепочити під кущем якоїсь гігантської папороті.

— Ну-у!.. — кажу я. — Страшні люди! Ще трохи, й він одірвав би мені кінцівки. Кулачисько бачив? Більший за твою голову. Як добрячий кавун. Мабуть, гігантопітек.

— Чого там страшні, — кажеш ти. — Звичайні батьки, які люблять і оберігають свою дитину. Думаєш, якби на тебе хтось нападав, твої тато з мамою спокійно дивилися б?

— Та ми хіба нападали?

— А звідки їм знати? Стоять якихось двоє голодранців над дитиною і щось незрозуміле співають. Ти ж чув, у них кажуть: «вау-вау», «риу-риу», «шеу-шеу»... А ти — «люлі-люлі, чужим дітям дулі...» Хто тебе зна, що в тебе на думці.

— Та-ак, — зітхнув я. — Але обідрані вони все-таки... жах! І квартирне питання... Жити в дуплі, прямо скажемо... А дитина? Ні пелюшок, ні повзунків, ні підгузничків. Казна-що!

— А звідки ти знаєш, що таке повзунки й підгузнички? — спитав раптом у цього місці Жора. — Я, наприклад, не знаю.

Бо своїх немовлячих років не пам'ятаю, а після мене в нас у сім'ї немовлят не було. Та й у вас, по-моєму, теж.

Лесик почервонів:

— А що таке? Що таке? Обов'язково треба, щоб... Подумаєш, велике знання! Ха!

Але очі в нього були такі, як на уроці, коли він викручувався, не знаючи відповіді й водночас уникаючи двійки.

— Ой, Лесику, щось ти крутиш! — сказав Жора.

1. Чи сподобались тобі герої твору — твої ровесники? Чи нагадують когось із твоїх друзів?

2. Наскільки вдало автор зобразив напівфантастичні образи шкільних педагогів? Чому, на твою думку, вони приснилися головному героєві у вигляді олімпійських богів?

3. Від чийого імені ведеться розповідь в уривку? Як це впливає на твоє сприйняття подій у творі? Яким постає у твоїй уяві оповідач? Опиши його.

4. Чи доводилось тобі переживати схожі фантастичні сни, пов'язані зі шкільним життям?

5. Чи змінились, на твою думку, за майже пів століття стосунки між учнями і педагогами? Як саме?

Опиши своїми словами одного з персонажів твору, який видається тобі особливо колоритним.

Розкажи, що тобі відомо про олімпійських богів Греції чи про інших персонажів світової міфології.

Об'єднайтеся у три групи: вчителів, учнів та батьків. Проведіть дискусію на тему «Школа очима учнів, учителів та батьків. Якою вона має бути?».

Розділ VI,

в якому розповідається про Лесикову таємницю

Ви не забули, хто така Леся Чорнобривець?

Так-так, ота сама Лесикова й Жорина однокласниця, через яку в Лесикових грудях тьохкав соловейко, а в Жори холол кінчик носа.

Здається, нічого особливого в ній не було. Звичайна собі дівчина. Ну, білявенька, світлоока. Ну, чорнобрива (тут із

прізвищем була абсолютна відповідність). Ну, досить гарненька. Але не така вже й красуня. Були в класі дівчатка й гарніші. Хоча б та сама Аліна Гончарук. Або Майя Корчемська. Або Маня Малюченко. Не кажучи вже про Галочку Петриківську.

Але на жодну з них ні соловейко в Лесикових грудях, ні кінчик Жориного носа не реагували. А на Лесю реагували. Та ще й як! Ну що ти скажеш!

То, люди добрі, велика загадка.

Коли у вас тьохкає в грудях соловейко, то (дивна річ!) навіть якщо ви вчитеся з нею (через кого той соловейко тьохкає) в одному класі і бачите її щодня з восьмої години ранку до чотирнадцятої, варто вам прийти додому, пообідати, годинку-другу посидіти над уроками, і вас трактором тягне з дому, на вулицю, за три квартали, під її вікно, щоб тільки глянути, чи не визирне вона, чи не усміхнеться, а може, навіть помахає рукою ще й гукне у прочинену кватирку: «А ти математику зробив? А що в тебе вийшло у сімдесят восьмій задачі?» І нема щасливішого за вас, якщо вона гукне. Хіба що, коли ви прибіжите й побачите під її вікном Жору з холодним носом, і вона вже йому, а не вам гукнула щось, і усміхнулася, й помахала рукою. Тоді соловейко у ваших грудях затьохкає такої жалібної, що хоч плач.

То було навесні цього року.

Лесик почав помічати, що Леся поводитьсь якось підозріло. Додому вона завжди ходила у гурті, з усіма, з ким по дорозі. Любила велику компанію, сміх, жарти. А то раптом стала серйозною, заклопотаною. Після уроків кудись поспішала. Причому одна, без Аліни, найближчої своєї подруги. Правда, Аліна потім захворіла. Але то вже було після того, як Лесик помітив підозрілу Лесину поведінку.

Коли він, наче між іншим, прямо спитав її: «А куди це ти поспішаєш?» — вона знітилась і махнула рукою: «Та!.. У справах... Треба...» І побігла. Звичайно, стежити, підглядати негарно. Але... Коли ви дуже хвилюєтесь, коли це стосується людини, вам не байдужої, коли ви думаєте: «А що, як у неї якісь великі неприємності, якесь горе і вона соромиться попросити допомоги, а допомога потрібна...»

Та ще коли у вас така нестримна фантазія, яка малює вам картини, одну страшнішу за іншу: от якісь страшні злодії шантажують Лесею, вимагаючи в неї ключі від квартири, от вона в лікарні, де бородатий професор ставить їй діагноз невиліковної хвороби, от вона шукає і не може знайти якусь дуже цінну річ, яку ненароком загубила...

Будемо вважати, що це не сам Лесик, а той соловейко його намовив стежити. Що ти зробиш з тим соловейком, з нерозумною птахою?..

То тільки у детективних романах і кінофільмах стежити легко й просто. Насправді вистежити когось, щоб він тебе не помітив, дуже важко.

У цьому Лесик переконався в перший же день.

Ну, що ви, наприклад, зробите, коли ваш «об'єкт» сідає в тролейбус, а ви в цей час стоїте за рогом будинку метрів за двадцять від нього? У романах та кінофільмах хапають таксі і їдуть за тролейбусом. А в житті? В житті ніякого таксі поблизу нема. Та якби й було, то де учневі п'ятого класу взяти на нього гроші? І взагалі, який таксист захоче везти п'ятикласника за тролейбусом і зупинитися на кожній тролейбусній зупинці, щоб дати йому змогу простежити, чи не вийшов на цій зупинці його «об'єкт»? Таксист негайно одвезе того п'ятикласника прямісінько в міліцію.

Бігти ж за тролейбусом зовсім дурне діло. По-перше, не доженеш. По-друге, коли б і догнав, «об'єкт» з тролейбуса вмить тебе побачить.

Ні, насправді вистежити когось, щоб він тебе не помітив, дуже важко...

А втім, того дня, як Лесик почав свою детективну діяльність, стався епізод, на перший погляд незначний, але який чогось запам'ятався йому.

Коли Лесик назирці поспішав за Лесею через прохідний двір, він раптом побачив під стіною на асфальті маленького горобчика-пташеня. Горобчик уже вбився у пір'я, але літати, здається, ще не вмів. Хвостик у нього був дуже куценький. Пташеня стрибало по асфальту, а над ним пурхали дорослі горобці. Мабуть, воно випало з гнізда. Лесик глянув угору.

На стіні метрів за три від землі чорнів квадратик вентиляційного *душника*, з якого стирчали соломинки. Горобці часто мостять гнізда в таких душниках.

Лесик на якусь мить зупинився. Але він так поспішав!.. Леся вже завершила за риг.

Що він міг зробити? Щоб покласти пташеня назад у гніздо, треба драбину. А де він візьме драбину?.. Лесик побіг далі.

А коли Леся сіла в тролейбус і Лесик ні з чим повертався через прохідний двір, пташеняти під стіною вже не було. Почуття вини ворухнулося у його серці. А що, як кіт...

І тут Лесик несподівано побачив Довгого, власне, його спину, що майнула й зникла у під'їзді (Довгий жив у цьому дворі).

Лесик так і спинився, вражений.

Невже Довгий підняв і поклав у гніздо? Правда, йому й драбини не треба. Спокійнісінько міг собі стати на отой он ящик, що валяється під стіною, і...

Він, Лесик, значить, не підняв, а Довгий...

Це було якось так несподівано і так не в'язалося із звичними уявленнями про трійцю, що Лесик просто поспішив одігнати ці думки.

Та й інше займало його зараз.

Ну чому, чому він такий нещасливий?

Він уже й не сподівався дізнатися, куди поспішає Леся.

І все-таки... Все-таки йому пощастило.

На третій день після початку своєї детективної діяльності Лесик, знову ж таки довівши «об'єкт» до тролейбуса й втрапивши його, махнув рукою, сів і собі в тролейбус та й поїхав на площу Толстого. Якщо ви киянин, то ви знаєте, що на площі Толстого є, по-перше, прекрасне кафе-морозиво «Сніжинка», по-друге, кінотеатр «Київ». Лесик вирішив заїсти свою невдачу морозивом і піти з горя в кіно.

На площі Толстого Лесик зійшов з тролейбуса і посунув до підземного переходу. І «Сніжинка», і кінотеатр «Київ» були на тому боці. До переходу довелося йти дерев'яною галереєю під парканом, за яким був будівельний майданчик (над переходом і станцією метро щось будували). Коли галерея закінчилася, Лесик побачив на тротуарі цілий автопарк дитячих візків. Тут була молочна кухня.

Ковзнув поглядом по відчинених дверях і... спіткнувся.

Біля молочної кухні серед численних мам, бабусь, дідусів і татусів стояла в черзі... Леся. Більше того, вона в цю мить повернула голову і побачила його. І... усміхнулася.

Ховатися було пізно.

Леся дивилася на нього так, що йому здалося, ніби погляд її промовляв: «Не тікай! Я зараз...» І він спинився й почав чекати. Леся вийшла дуже швидко. У молочних дитячих кухнях черга рухається блискавично — порожні пляшки здав, повні взяв і поганяй.

— Привіт! А ти що тут робиш? — усміхнулася вона йому.

— А ти? — ухилився він од відповіді.

— А я братикові по харчування прийшла. Розумієш, мама підвернула ногу, лежить. А тато на роботі. А він же не може без харчування. Правда?

— Правда, — почервонів Лесик.

Вона більше не питала, як і чому він тут опинився. Просто йшла собі дерев'яною вузькою галереєю під парканом назад до тролейбусної зупинки, звідки він щойно прийшов, а він човгав за нею, наче так і треба, наче ніяких справ у нього й бути не могло.

Раз у раз вона мовчки озиралася й усміхалась йому так, як може усміхатися тільки та, що вам подобається, — загадково і трошечки-трошечки зверхньо.

Внутрішній голос підказував Лесику, що, рятуючи самолюбство, мабуть, треба було б самому сказати про «Сніжинку», про кінотеатр «Київ» — чого ж він усе-таки тут опинився. Але соловейко в грудях так заливисто тьохкав, що заглушив отой голос. Та й що б це дало? Ну, сказав би, ну, врятував би самолюбство, а вона б одразу: «Ах, ну біжи в кіно і в свою «Сніжинку», а я піду...» Що б він од цього виграв? Вона несла у поліетиленовій торбинці пляшечки з молоком, кефіром і ще якимсь немовлячим харчем. Зустрічні ненароком штовхали її (розминутися було важко), і пляшечки весь час дзенькали в торбинці. Лесик піймав себе на тому, що переживає, щоб ті пляшечки не побилися. І полегшено зітхнув, коли вони нарешті вийшли з дерев'яної галереї.

— Пішли в «Океан», — сказала вона. — Мені треба купити щось рибне. Ти рибу любиш?

— А чого... — непевно знизав плечима Лесик. — Я все люблю.

— Ой! А я без риби просто не можу. У нас усі люблять рибу. І тато, і мама...

В «Океані» вона купила торбинку оселедців і великий брикет свіжомороженого хека. Все це було складено у другу поліетиленову торбинку. І якось так саме собою вийшло, що ця торбинка опинилася в руках Лесика. Хлопець навіть не помітив, як це трапилось. Тільки коли вони вже були на вулиці, він звернув увагу, що несе торбинку з рибою.

— А тепер — у молочний! — Вона дістала з кишені якусь записку, зазирнула. — Масло. Ряжанка. Аерин для тата. Любительський сир.

І хоча вона не сказала абсолютно нічого смішного, Лесик раптом засміявся. Йому вже давно хотілося засміятися — так радісно клекотіло щось у нього під горлом. І зараз він просто вже не втримався. Ох, той соловейко! Що ти робиш з хлопцем?!

І Леся не здивувалася його сміхові. А й сама засміялася.

У молочному на Хрещатику, після того як Леся вибила у касі чеки, вони розділилися: вона пішла по ряжанку та аерин, а він став у чергу по масло і любительський сир.

— Чого ти смієшся? — підозріло спитала сердита тьотя, за якою він став, і оглянула себе: мабуть, вирішила, що його розсмішила якась деталь її туалету.

Він ніяково почервонів.

Потім вони їхали у двадцятому тролейбусі додому на Печерськ.

Вона сиділа, тримаючи на колінах дві повних торбинки, а він стояв біля неї і тримав у руці третю.

Йому здавалося, що люди дивляться на них і усміхаються, а може, вони й справді усміхалися. Люди майже завжди усміхаються, дивлячись на усміхнених дітей.

— А ти любиш малих діток? — питала вона. — Ой, вони такі кумедні! Я ніколи раніше не думала, що вони такі. Просто чудо! От ти побачиш, як він складає ротик і каже: «Гу-гу».

І раптом Лесик злякався.

«От ти побачиш...»

Значить, вона запрошує його до себе.

Соловейко найжачився і замовк.

Лесик сподівався, що pomoже донести їй торбинку до дверей і попрощається. А тут...

Лесиної мами Лесик не боявся. З мамами у нього завжди був контакт. Лесик був ввічливий, умів чемно всміхатися, і мамам це подобалося.

Він боявся Лесиного братика. З немовлятами у нього контакту не було. Так уже історично склалося.

Коли він був ще в першому класі, двоюрідна тітка, тьотя Льоля, народила донечку. Тато, мама і Лесик усією родиною пішли вітати. Тьотю Льолю щойно забрали з лікарні. Коли вони прийшли, розпашіла, із сяючими щасливими очима тьотя Льоля саме переповивала донечку. Всі її обступили, і Лесикова мама захоплено сплеснула руками:

— Ой, яка гарненька! — Потім повернулася до Лесика: — Глянь, сину, це твоя сестричка. Правда ж, гарна?

Лесик глянув і побачив на пелюшках червоний животик і швидкі рухи червоних ручок та ніжок. Хотів роздивитися личко, але, крім роззявленого криком рота, не видно було нічого.

— Ага, — сказав він. — Гарненька... На мавпочку схожа.

Лесик ще не вмів брехати.

Мама потім довго дорікала йому за невихованість.

Вдруге побачив він свою сестричку, коли їй було вже років півтора. І, дивлячись на справді гарненьку дівчинку з великим білим бантом на голові, не міг повірити, що то та сама «мавпочка».

Відтоді він вирішив собі, що, як ото гарний метелик спершу буває бридкою гусінню, так і людина у немовлячому віці — криклива «мавпочка», а потім вилюднює.

І до немовлят Лесик ставився, м'яко кажучи, без захоплення. Коли він бачив дитячий візок або немовля у «конвертику», то мимоволі здригався.

От і зараз він здригнувся й подумав: «Як же я піду? Я ж не зможу приховати від неї своїх почуттів до її братика. І вона побачить і образиться. І тоді — все! Вона мені цього не вибачить ніколи».

Але вони вже під'їхали і вийшли з тролейбуса. І вже йшли до її будинку, під вікнами якого стільки разів прогулювалися і Лесик, і Жора, удаючи, що їх дуже цікавить магазин «Галантерея».

«Що робити? Що робити?» — гарячково думав він, покійно несучи за Лесею дві торбинки з продуктами. Торбинку з братиковим харчуванням вона урочисто несла сама.

До самісіньких дверей її квартири, що була на третьому поверсі, думав Лесик, як би викрутитись і не зайти, але так і не придумав. При всій схильності до фантазування іноді він губився і не міг придумати простенької брехні, на яку спроможний будь-який ледар, що не вивчив уроку.

Леся одімкнула двері і сказала:

— Давай! У темпі! Щоб протягу не було.

І він, як теля, покійно пішов, несучи в порожніх грудях розпач і тривогу.

— Тсс! Тихо! Може, він спить, — приклала палець до губів Леся, обережно, щоб не клацнути замком, замикаючи двері. — Давай у кухню, — підштовхнула вона його. І Лесик, переставляючи ноги, як журавель, пішов за нею в кухню.

Вони ще не розпакувалися, як з кімнати почулося спершу «гу-гу-гу», потім мамине:

— Лесю, це ти?

Леся усміхнулася:

— Не спить... — І гукнула: — Це ми, мамусю! Ми зараз. Тільки розпакуємося.

Вона швидко виклала все з торбинок на стіл.

— Ходімо. Не бійся. В мене хороша мама. От побачиш.

Лесик зітхнув. «От побачиш...» Знову. Що він побачить? «Мавпочку» в пелюшках? Ну що ж, тримайся, Лесіку! Наберись мужності й відваги. І скажи так, як твоя мама говорила: «Ой, яке гарненьке!» Ну хіба тобі важко це зробити! Ну зроби, ну!..

Лесина мама сиділа на тахті з перебинтованою ногою. А біля тахти стояв візок.

Мама була така ж білява, як Леся, тільки брови не темні, а теж біляві.

— Познайомся, мамо. Це наш Лесик. Він допоміг мені принести все, що треба. Не доведеться ще раз бігти.

— А-а! Здрастуй, здрастуй! — лагідно усміхнулася мама. — Леся розказувала мені про тебе. Спасибі, що допоміг. Їй зараз, бідненькій, важкувато. Так мені не пощастило...

— Ну, нічого, нічого, все буде гаразд, — перебила її Леся. — Лікар же сказав ще кілька днів — і будемо ходити... А це наш Тарасик, — обернулася вона до Лесика. — Та не бійся, підійди ближче. Він тебе не вкусить.

Серце Лесикове стукотіло так гучно, що йому здавалося і Леся, і мама це чують.

Він підійшов і зазирнув у візок. Перше, що він побачив, — це були веселі голубі оченята, які дивилися на нього цілком свідомо й навіть трошечки іронічно.

На голові стирчав кумедний білявий чубчик, чимось схожий на півнячий гребінець. Тарасик вимахував руками і швидко-швидко дригав ногами, наче їхав на велосипеді.

Побачивши Лесика, він на мить завмер і раптом розтягнув ротик у широкій усмішці, показуючи два маленьких нижніх зубчики. Це було так симпатично, що Лесик засміявся. І Тарасик теж голосно хихикнув. А потім склав губи трубочкою і загугукав: «Гу-гу-гу!»

Леся і мама дружно зареготали.

— Ти диви! Він тебе признав! — вигукнула Леся.

— А він усіх хороших людей признає, — сказала мама і ніжно-ніжно подивилася на Лесика. Леся перехопила мамин погляд і теж подивилася на нього.

Соловейко тьохнув так радісно, що Лесик мало не задихнувся.

Багато у його щедрому на радості житті було щасливих моментів, але такого, що ото так перехоплювало подих, він, здається, не пам'ятає.

Вся квартира була заставлена вазонами з квітами і рослинами.

Вони стояли на підвіконнях, на спеціальних підставках, просто на підлозі, висіли на стінах у дротяних держачках.

Тут були й фікуси, й кактуси, і пальми, і китайська троянда, і кімнатні лілії, і виткий плющ, і різні інші, назви яких Лесик не знав, а деякі взагалі бачив уперше.

— Ого! — вихопилося в нього. — Ціла оранжерея!

— А це дріада восьмипелюсткова, — сказала Леся, показуючи на один з вазонів. — Листя схоже на дубове. Правда?

— Правда, — погодився Лесик.

— Але вона з родини розових, з порядку розоцвітих. А ти знаєш, що до цієї родини належать і черемха, і груша, і вишня, і яблуня, і малина, і суниця...

— Не знаю, — усміхнувся Лесик. — Але тепер знатиму.

— Дуже рідкісна, — сказала Леся. — Трапляється лише в Карпатах. На горах Близниця та Піп Іван. В альпійському поясі, на висоті 1800–1900 метрів над рівнем моря.

— Г-м, — тільки й сказав Лесик.

— У нас на «альпійській гірці» біля школи точнісінько така. Це я посадила.

— Гм, — знову-таки сказав Лесик.

А потім його частували чаєм з айвовим варенням і з домашніми заварними тістечками виробництва Лесиної мами («разом з Лесею!»). І такого смачного чаю з таким смачним варенням і такими смачнющими тістечками Лесик, їй же право, ніколи в житті не їв.

За цей час Тарасика двічі переповивали і один раз годували. І Лесик уже знав, що таке підгузнички й повзунки, яка сорочечка (без зав'язочок) одягається спершу — «на грудочку», а яка (із зав'язочками) потім — «на спиночку».

А коли Леся побігла на кухню підігрівати кашку, а мамі треба було перестелити в візку пелюшки, вона дала хлопцеві на хвилину потримати Тарасика.

— Тільки обережненько — не впусти.

І Лесик притиснув до грудей тепле тільце. І відчув, як б'ється під його рукою маленьке серце. Це було якесь незвичайне почуття. В його руках довірливо лежало життя, яке цілком залягло від нього, від його захисту. Лесик відчув себе раптом дорослим і дужим.

І тут несподівано в уяві виник прохідний двір і маленький горобчик-пташеня, що стрибає по асфальту...

Щось кольнуло хлопця, але тільки на одну мить. Йому було так добре зараз!..

Коли вам добре, коли вас хвалять і пригощають та ще й у родині тієї, хто вам подобається, ви, звичайно, забуваєте про час і про все на світі. Ви сидите й млієте. І збагнути, що ви засиділися, не можете аж ніяк.

Лесик зрозумів це тільки тоді, як ненароком глянув на годинник.

— Ой! Уже чверть на сьому! А... чого ж ви мене не виганяєте?

Леся з мамою презирнулися.

— А у вас що — гостей виганяють? — лукаво усміхнулась Леся.

Лесик почервонів:

— Та ні, але...

Вже опинившись на вулиці, він раптом подумав: «А чого ж я не сказав, що й завтра можу допомогти, й післязавтра... їм же ж таки важко... Ех, я! Черевик!»

І що воно за такий хитрючий закон, що все розумне, що можна було сказати у певну мить, спливає на думку не в ту мить, а значно пізніше, коли миті вже нема і говорити вже пізно.

Назавтра Лесик підбіг до Лесі і тільки-но розкрив рота, щоб спитати про маму, про Тарасика, як нашттовхнувся на Лесин погляд: «Мовчи!» Неподалік од Лесі стояла Аллочка Петриківська і Ніна Слободян, які могли почути. Лесик зрозумів, що Леся не хоче, щоб у класі щось знали.

Він кумедно-швидко закрив рота й усміхнувся.

Вона теж усміхнулась і сказала:

— Привіт!

І він сказав:

— Привіт!

Так народилася їхня таємниця.

Іноді те, про що люди мовчать, значно промовистіше за те, про що вони говорять.

І, незважаючи на те, що по всьому було видно — сьогодні з Лесикової допомоги нічого не вийде і з відвідин Лесиної домівки таким чином теж, настрої у хлопця був чудовий.

Як же це прекрасно — мати спільну таємницю з тією, хто тобі подобається! Раз у раз перезиратися з нею і поглядом промовляти: «Не бійсь! Усе гаразд! Я — могила! Не скажу. Нікому-нікому! Навіть мамі рідній, навіть найближчому другові Жорі Комп'ютеру. Клянусь! Можеш бути спокійна...» А вона розуміюче опускає очі. І знову ти на неї — зирк-зирк. А вона — блим! — і одводить очі. І поглядом: «Ну що ти! Ну припини!..» А ти знов... І вона знов...

Як це прекрасно!

Лесик увесь час усміхався. Він просто не міг втриматися.

Нарешті Жора це помітив.

— Ти чого усміхаєшся? Карбованця знайшов?

— Десятку.

— Брешеш!

— Брешу.

— Так що?

— Нічого... Просто так...

— Тю!

Потім була неділя.

А в понеділок Лесик до школи не пішов, бо застудився.

А в четвер, коли він нарешті побачився з Лесею і, вибравши хвилинку, як нікого поблизу не було, спитав: «Ну, як там твоя мама, як Тарасик?» — вона сказала:

— Спасибі! Все гаразд. Мама вже ходить потроху. А Тарасик передавав тобі привіт: «Гу-гу-гу!»

Лесик радісно всміхнувся і хотів іще щось сказати, щоб продовжити розмову, але вона перебила:

— Ну, я побігла!

І кудись заквапилася. Хоча йому здалося, що поспішати їй нікуди не треба. Просто вона не схотіла чогось продовжувати розмову.

Він іще кілька разів питав, і вона так само відповідала. Коротко, напівжартома. І він зрозумів, що більше нічого не буде.

Але таємниця лишилася.

Про неї не знав ніхто. Навіть Жора. Та й ви розумієте — Жорі було б неприємно дізнатися про ту таємницю...

Всеволод Нестайко

Душнік — отвір для виходу повітря, диму, пари.

1. Чи сподобався тобі сюжет про дружбу хлопчика і дівчинки? Які, на твою думку, проблеми у спілкуванні хлопців та дівчат були у початковій школі? Що змінюється у стосунках ровесників і ровесниць у молодшому підлітковому віці?
2. Що ти можеш розповісти про свої взаємини із ровесниками? Пригадай, чим ця історія нагадує тобі ситуації з твого життя або життя знайомих.
3. Спробуй розповісти історію дружби Лесика і Лесі, «переніши» їх у наш час. Використай художні деталі із життя своїх друзів.

Обговоріть, як автор допомагає читачеві пізнати героїв твору, смисл їхніх стосунків (наприклад, деталю про соловейка, який тьохкає у Лесикових грудях, автор допомагає нам зрозуміти ставлення Лесика до дівчинки, його ніжні почуття). Представте результати своєї праці.

НАРОДНІ ПРИСЛІВ'Я І ПРИКАЗКИ

- ❖ Дружать тільки з тими, до кого відчувають особливу духовну приязнь.
- ❖ Життя наше — це подорож, а дружня бесіда — візок, що полегшує мандрівникові дорогу.
- ❖ Дуже правильно сказано: той, хто не має ворогів, не має також і друзів.
- ❖ Похибки друзів ми повинні вміти виправляти або зносити, коли вони не серйозні.

Олесь Ільченко — сучасний український поет, прозаїк, сценарист. У його творчому доробку понад 35 поетичних та прозових творів для дорослих та дітей. Та найбільше книг письменник присвятив юним читачам різного віку, серед них — «Козак, Король, Крук: іронічні казки», «Мандрівка Дощинки», «Пригоди неприбраних іграшок», «Пастка для геймера», «Таємниця старої обсерваторії» та ін.

ТАЄМНИЦЯ СТАРОЇ ОБСЕРВАТОРІЇ

Уривок з повісті

Пригоди у Геймленді

Після того, як Оленка і Влад знайшли в старій обсерваторії дивовижне Крісло Переміщення, вони здійснили шість мандрівок до незнайомих світів, що, як виявилось, існують десь поруч із нашим, знайомим і звичним світом. Варто було лише сісти в той фотелик і повернути таємничу Ручку Переміщення, як за мить діти опинялися поза Землею і поринали в незвичайні, часом небезпечні пригоди. І лише кмітливість, знання і витримка допомагали Оленці та Владу повертатися до свого рідного світу — де жили вони, їхні батьки, друзі й, зрештою, дивакуватий професор Філ.

До речі, поважний науковець Філ надзвичайно пишався тим, що має карликового динозаврика трицератопса, якого Влад і Оленка якось привезли йому з химерного світу під назвою Юкеамоа. Філ доглядав за маленькою тваринкою, годував динозавра смачними фруктами і стверджував, що трицератопс підріс на чотири міліметри!

Діти знали, що зараз професор працює над тим, як поліпшити роботу Крісла і Ручки й досягти абсолютно точного переміщення людей саме в ті світи, які вони самі вибирають. Адже бувало, що Оленка і Влад пересувалися невідомо куди або ж не потрапляли додому, коли того бажали. Відтак Філ намагався зробити таємничі пристрої обсерваторії безвідмовно надійними. До того ж, він складав список усіх позаземних світів, відомих йому, Оленці, Владові та науковцям різних країн.

А щоб робота просувалася швидше і працювати професорові було веселіше, Філ запросив у гості до обсерваторії доброго знайомого з Мексики — вченого Мігеля. Цей науковець довів, як відомо, що цілком можливо створити двигун, який викривляє простір. Називається він ворп-двигун, або просто ворп. І саме завдяки такому викривленню люди можуть доволі швидко потрапити на інші планети, не витрачаючи часу на міжзоряні перельоти. Або проникнути до паралельних світів, що й відбувалося в нашій обсерваторії. Але Мігель обіцяв цього разу привезти обладнання для нового, вдосконаленого ворп-двигуна. З ним подорожі до інших світів стали б просто приємністю, а не ризиком.

Отже, не було нічого дивного в тому, що Влад і Оленка застали в обсерваторії двох учених. Діти зазирнули до споглядальні не випадково — вони давненько не заходили до неї. А як їм хотілося здійснити знову приємну й цікаву мандрівку — годі й казати!

— Доброго дня! — привіталася першою Оленка, коли зайшла до обсерваторії.

— Вітаю вас! — додав Влад.

— О! — зрадив Мігель. — Буенос діас, амігос!

— Мій колега каже вам: «Доброго дня, друзі!» — усміхнувся Філ. — Я багато розповідав Мігелю про вас. А ви, гадаю, пере-свідчитесь, який він розумний і добрий чоловік.

Невдовзі з'ясувалося, що Мігель чудово знає англійську мову. Відтак усі могли спілкуватися вільно.

Мігель розповів про вдосконалений ворп-двигун з потужними магнітними полями, про зміни, внесені ним разом із професором Філом у конструкцію Крісла. Відтепер подорожі до паралельних світів можна було точно планувати. Філ радісно потирав руки. Навіть його вічний нежить вгамувався, і професор перестав чхати.

— Чи не можна було б нам із Владом здійснити мандрівку до якогось цікавого світу? — не витримала Оленка. — До світу, в якому можна просто гратися, відпочити від уроків і на хвилю забути про всі турботи?

— Справді, якщо тепер подорожі можна «замовляти» і напевно знати, де саме ми опинимося, то... Так хочеться чогось незвичайного!

— Авжеж, — розсміявся Мігель. — Я вас чудово розумію! Коли я був такий, як ви, то теж тікав з дому, аби зблизька подивитися на загадкові піраміди індіанців. Тих споруд багато в нашій країні!

— То, може, відправити Оленку й Влада до Геймленду? — хитро примружився Філ. — Гадаю, саме там діти зможуть побавитися досхочу!

— Чом би й ні? — замислився Мігель. — Геймленд, мабуть, найкращий куточок з усіх світів Комп'ютертса!

Оленка від радості почала підстрибувати на місці, а Влад замріявся, уявляючи, які дива очікують на них у світі з багатообіцяючою назвою Геймленд.

І ось уже діти вмостилися в знайомому кріслі. Мігель пояснив, що в цьому разі вимагається абсолютна точність: сім із чвертю обертів мідної Ручки і встановлення її навпроти позначки MON.

— Усе зрозуміло? — перепитав професор. — Чи, може, щось іще слід пояснити?

— Зрозуміло! — в один голос сказали діти.

— Тоді повертайте Ручку! — урочисто мовив Мігель.

Рожевий туман поволі розвіявся. Влад і Оленка зачудовано роздивлялися довкола. Дітям здалося, що вони опинилися в

якомусь дуже дивному супермаркеті — величезному магазині іграшок та ігор. Полиці, заповнені різноманітними м'якими й пластиковими іграшками, конструкторами й залізницями, солдатиками й ляльками, іграшковою зброєю та спортивним обладнанням — м'ячами, ключками тощо, губилися десь у вишині. Проходи між цими нескінченними полицями нагадували вулиці. На цих вулицях стояли великі й малі автомобілі, екскаватори, пожежні машини, авта для перегонів, поліцейські фургони... Очі просто розбігалися, не маючи змоги зупинитися на чомусь одному — всі іграшки сяяли, були нові й просто закликали негайно побавитися із будь-якою з них.

Влад вигукнув: «Оле, оле-оле-оле!», підкинув футбольного м'яча й почав вести його широким проходом, ухиляючись від уявних суперників.

Оленка тим часом перебирала ляльки. Всі вони були дуже гарні. До кожної можна було дібрати різні сукні, цілі будинки з начинням, автомобілі...

Влад копнув м'яча надто сильно, і той, як здалося хлопчикові, зник у темній смузі в стіні. Він підійшов ближче, придивився й збагнув, що «тінь» насправді є доволі широким входом до якогось приміщення. Влад вдивлявся в темряву, але побачити нічого не міг — така густа і непроглядна вона була.

Але хлопця вже, як кажуть, «чорти водили» — він страшенно зацікавився: що ж там, у цій темній кімнаті, залі чи коридорі? Може, тут повно небачених іграшок? Просто треба увімкнути світло, аби все побачити. Влад ступив крок у темряву й почав мацати рукою по стіні, шукаючи вимикача. Нічого не знайшовши, хлопчик ступив ще трохи в глиб цього приміщення... І раптом воно засяяло, засвітилося, справді ожило. Перед здивованим Владом якимось дивним чином розгортався, вибудовувався, немов із пазлів, краєвид. Під теплим літнім сонцем до обрії стелилася горбиста рівнина. Де-не-де зблискували озера, шемрала листям гаї, а вдалині, між низькими й високими берегами, вилялася велика ріка.

— Яка краса! — вигукнула Оленка за спиною Влада. — Це вихід до якогось дуже гарного світу!

— Ой! Ти мене налякала! — озирнувся Влад. — Так, тут, здається, можна побачити щось незвичайне. Ходімо?

— Справді! — відгукнулася Оленка. — Цікаво, що там далі, за пагорбами? Може, і в річці можна скупатися?

— Було б незле! — зрадів Влад.

Діти ступили крок, другий, а краєвид перед ними наче побрижився і трохи змінився — роздався навсібіч, став ще більш яскравим. Кожен крок дітей викликав дивним чином зміни довкола. Власне, нічого докорінно не змінювалося, але якийсь куц то зникав і з'являвся знову, або ж птах, якого щойно не було, раптом починав ширяти просто над головами дітей.

На обрії несподівано виникли рухливі темні крапки. Вони збільшувалися, наближались, й невдовзі стало зрозуміло, що то вершники. Влад і Оленка, мов зачудовані, йшли назустріч невідомим людям на конях. Незабаром ті вже наблизилися настільки, що їх можна було добре роздивитися. Влад здивовано мружив очі: адже до них чвалом наближались справжнісінькі козаки!

— Товариство, стій! — вигукнув перший, молодий козак, коли озброєні вершники наблизилися до дітей. Далі козак уже звернувся до Влада й Оленки. — Добридень, малеча! Ви хто і звідки тут, серед степу? Чи не замалі ще Диким Полем шастати?

— Добридень, — відказала Оленка.
— Не такі ми й малі! — трохи образився Влад.
— Ха! — усміхнувся козак. — Не малі, не малі... Може, ви від бусурманських ловів ховаєтеся? Як вас звати?
— Оленка! — відгукнулася дівчинка.
— Влад! — сказав хлопчик.
— Влад — то Владислав? — перепитав козак.
— Так... — відповів Влад.
— А якої ж ти віри будеш, хлопче? — глянув у вічі мандрівникові козак.
— Православної! — вигукнула першою Оленка.
— Я ж не тебе питаю, Оленко, — насупився козак. — А прокажи нам, Владе, молитву найпершу — «Отче наш».
Влад трохи здивувався, але згадав, що козаки приймали до свого кола лише тих, хто присягався землю рідну боронити від ворогів, у Бога вірував і «Отче наш» знав.
— Петре! — звернувся до молодого козака старший за нього, поважний козак, що був на чалому коні. — Не чіпай дітей! Чи не бачиш, які вони зморені? Мабуть, від татарви втекли...
Але Влад молитву знав і швидко прочитав її.
— Добре! — широко всміхнувся козак Петро. — Та я й так бачу, що ви наші діти! Але пильність, брате Даниле, ніколи не завадить. Король шпигунів має досить!
— Та не дітей же він шпигувати посилає! — скривився літній козак Данило. — Для того певні людя є...
— Та нічого, ми розуміємо! — повагом мовила Оленка.
— Ну, якщо ви такі розумахи, — підкрутив вуса Петро, — то сідайте до нас, на коні. Ідьмо до нашої фортеці. Серед степу лишатися небезпечно.

Оленка сіла на коня позаду Петра, а Влад примостився за Данилом. І козацький загін швидко рушив.

Сонце вже почало заходити, коли діти побачили фортецю над рікою. Дорогою Петро розповів дітям, як важко було зводити це укріплення тут, на південній межі козацької держави, серед степів, якими прокочувалися хвилі завойовників, що вчиняли напади на нашу землю, забирали людей у полон, а міста й села палили. Незабаром, як стало відомо козацькій за-

лозі, на фортецю мали напасти вороги, аби шлях у глиб країни був відкритий і жодна фортеця з жодними козаками не заважала навалі чужоземців. Тому всі козаки ретельно готувалися до бою та можливої облоги. Фортечна залога складалася із загартованих у боях, досвідчених козаків. Вони радо зустріли своїх побратимів, що повернулися, та ще й не самі, а з Оленкою і Владом.

— Оце так місце для забавки! — похитала головою Оленка. — Щось не те нам Мігель казав!

— Так... — замислився Влад. — Здається, пригода стає не прогулянкою, а небезпекою...

— Гей, малі козаки! — почули діти голос Данила. — Ходіть-но сюди, будете з нами куліш їсти!

— Дякуємо! Йдемо! — вигукнула Оленка.

— От класно! — зрадів Влад, що таки добряче зголоднів. — Коли б це ми змогли скуштувати справжнього козацького кулешу?

Сівши в колі біля великого казана, кожен козак і діти отримали миску, ложку, свою порцію гарячої страви й заходилися їсти. Ох, і смачний був куліш під зоряним небом, серед степових пахощів!

Нарешті повкладалися спати, адже ранок мав бути нелегким. Діти лягли на сіно, дехто з козаків — під возами, дехто — під фортечними стінами... Серед ночі іноді було чути скрики якогось птаха і голоси вартових козаків-дозорців на вежах: «Вартуй!.. Вартуй!..»

Непомітно настав ранок. Мов і не спали. Сіре небо ледь бралося рожевим. «Наче на риболовлю з татом удосвіта встаю...» — зітхнув Влад. Оленка, більш моторна, вже була на ногах і дивилася між зубці фортечного муру кудись у степ. Високий козак, що стояв поруч із нею, вигукнув: «Вони-и-и!» Хто такі, ці «вони», стало зрозуміло вже невдовзі.

Басурманська кіннота швидко насувалася на фортецю. Вершники вигукували щось незрозуміле.

— Зараз буде! — спохмурнів Петро. — Ану, діти, гав не ловіть, подавайте стріли. На облогу їхній загін не здатний, але підпалити фортецю вони спроможні. Стрілятимемо з луків,

а коли бусурмани підійдуть ближче — вдаримо з мушкетів і пістолів.

— Зрозуміло! — коротко відказав Влад і почав швидко подавати все нові й нові стріли козакам, що вже пускали їх на ворогів.

Оленка також не відставала від Влада — вона взяла великий пучок стріл і подавала їх тим оборонцям, у яких кількість оперених літавок швидко зменшувалася.

Та скоро козаки вже взялися за мушкети й пістолі — вороги, хоч і втратили багатьох вершників, підбралися близько до фортеці й змогли підпалити її дерев'яні стіни у двох місцях. Залунали постріли, порохова курява здіймалася над головами козаків. І саме цим скористалися бусурмани — тепер вони зі своїх луків могли більш точно поціляти в оборонців. Два козаки впали. Одного було вбито, другому ворожа стріла поцілила в плече.

Якийсь козак із довгими вусами й оселедцем на голові, очевидно, друг пораненого, вийняв стрілу з рани, а саму рану замазав сумішшю пороху й землі.

— Краще я перев'яжу! — вигукнула Оленка. — Землю не можна до рани прикладати!

— Ет, малеча! — усміхнувся вусань. — Козакові рідна земля краща за всі ліки! Проте перев'яжи, чом би й ні?

Тим часом кілька козаків, запримітивши ватажка ворожого загону, товстуна на білому коні в оточенні почету, почали щось готувати. Вони зробили якусь підставку-триногу, на неї поклали доволі довгу руру. Трубка та складалася з двох частин: верхня була щільно заповнена порохом і ще чимось, що Влад не встиг роздивитися. В нижню додали трохи пороху, щільно закрили, й лише в невеличкий отвір вставили запалювальний лютуз. Козаки щось міркували, повертали дивний пристрій, позирали на ватажка, що незворушно споглядав, як палають стіни фортеці. Нарешті один із козаків підпалив мотуза, вогонь побіг по ньому до рури. Та зашипіла і несподівано швидко здійнялася в повітря. Саморобна ракета злетіла вгору, а потім почала опускатися просто на бусурманського ватажка. Поки той збагнув, що відбувається, ракета вибухнула над його

головою. Білий кінь рвонув з місця, несучи тіло незграбного вояки...

На мить запанувала тиша, нападники перестали кричати. Вони побачили, що їхнього провідника разом із охороною більше немає. Жах охопив кочівників. Вони тікали від фортеці.

— Як вам наша вигадка — літавки з порохом! — сміявся Петро. — Гарна річ?

— Авжеж! — захоплено мовив Влад. — А я гадав, що такі порохові ракети виградали в стародавньому Китаї!

— Не знаю, як там у хінців, люди вони, кажуть, розумні, — вів Петро, — а ці літавки майструє один наш козарлюга, характерник і лікар Ааривон!

— Але ж треба вогонь загасити, а то він усі стіни спалить! — тривожилася Оленка.

— То правда, — погодився Петро. — Ворог відступив, аж он козаки вже вогонь збивають.

І справді, козаки швидко і вправно передавали один одному дерев'яні відра з водою. Інші закидали вогонь землею. Влад з Оленкою хотіли було допомогти, але тут сталася дивна річ.

Усі козаки зупинилися, мов заворожені. Навіть вітерець зник. Діти розглядалися довкола й нічого не розуміли. Кожен

із оборонців фортеці, який щойно стріляв, рухався, віддавав накази, гасив полум'я — раптом завмер у тій позі, в якій його застала якась мить. Мить, що зупинила все і всіх довкруг, крім Оленки і Влада.

— Що це все означає? — розгубилася Оленка. — Козаки нерухомі, наче висять у повітрі! Мов мільки якісь... Усе стало якимось несправжнім!

— Поглянь, навіть полум'я і дим над ним завмерли, як намальовані, — крутив головою Влад. — Як це може бути? Ми неначе всередині діорами — я бачив таку в природничому музеї. Там опудала звірів і птахів, а за ними ліс чи поле, і все як справжнє, тільки ніхто не рухається.

— А може, ми таки **ВСЕРЕДИНІ** чогось? — замислилася Оленка. — Адже ми забули, що потрапили до цього степу й козаків, увійшовши до темної кімнати в світі іграшок...

— Так, — замислився Влад. — Ми захопилися подіями, в яких так щиро брали участь... Цікаво, чи можемо ми вільно рухатися зараз?

Влад несміливо зробив широкий крок. Нічого йому не перешкоджало. Він обійшов застиглого козака Петра з усіх боків. Уважно роздивився його одяг, зброю, вираз обличчя, зрештою. Петро неначе біг щодуху до фортечної стіни, відштовхнувшись однією ногою від землі...

— Ходімо, Владе, зазирнемо до козацької канцелярії! — покликала його Оленка.

— Ходімо... — замислено відповів Влад.

Вони прочинили масивні двері приземкуватого будинку, сподіваючись побачити там старовинні мапи на стінах, козацькі прапори, великий стіл із чорнильницею, перами для письма, гетьманськими грамотами, листами... Натомість у напівтемряві світилися зелені літери: «GAME OVER».

— Наче букви «ВИХІД» у кінотеатрі! — засмутилася Оленка.

— Здається, гру закінчено, — зітхнув Влад. — А так хотілося, щоб це було насправді.

— А якби ми потрапили в полон до бусурманів? — запитала Оленка.

— Ну, тоді довелося б щось вигадувати...

Діти ступили ще кілька кроків у напрямку зеленої стрілки, що наче запрошувала йти вперед. І знову опинилися в тому «магазині іграшок», з якого вони й почали мандрівку степом.

Влад глянув на м'яча, якого він копав не так давно, взяв з полички ліхтарик, на якому був напис дрібними літерами: «Світить вічно», і сказав:

— Але десь тут має бути щось на кшталт обсерваторії!

— Навіщо ти взяв ліхтарика? Гадаю, звідси не можна нічого перевозити на Землю! — засумнівалася Оленка.

— Це я не собі, а професорові. Він якось скаржився, що його лякає темрява... А тут написано, що світить вічно... Хай буде!

— Гарзд. А може, споглядальня там? — вказала Оленка на вказівник «Планетарій».

— Схоже, що так...

Діти рушили у вказаному напрямку і знайшли величезну залу, де на штучному зоряному небі рухалися комети, метеори, сяяв з одного боку місяць уповні, а з іншого — молодик. Під небом була влаштована обсерваторія — невелика, але схожа на їхню. Влад з Оленкою сіли в Крісло.

— Скільки там обертів називав Мігель? Сім із чвертю? — запитав Влад.

— Саме так, я добре пам'ятаю! — відгукнулася Оленка.

— Ну, тоді додому! — і Влад повернув Ручку Переміщення.

Мандрівка під дулом пістолета

Влад і Оленка оглядалися: чи на Землі вони опинилися за якусь мить? Але все було гарзд — професор Філ сидів і нетерпляче на них чекав...

— Дякувати Богу! — зрадів науковець. — Усе гарзд — ви вже тут. Мігель поїхав у справах, але незабаром має повернутися і привезти щось цікаве!

Влад витяг з кишені «вічного» ліхтарика і простягнув професорові. Філ зойкнув і мало не зомлів.

— Вам погано, професоре? — кинулася до нього Оленка.

— Ні, — прошепотів Філ. — Мені дуже добре... Я вдячний вам. Я так мріяв про нього! Я знав, що у Геймленді він є!

— Дрібниці, — гордовито мовив Влад. — Послухайте краще про наші пригоди!

Тільки-но діти почали розповідати, як двері обсерваторії прочинилися й увійшов незнайомий чоловік. Похмурого вигляду, неголений, вбраний у теплу куртку й чорну спортивну шапочку, насунуту на вуха, він не видавався приємною людиною. Не встигли діти й професор отямитись, як чоловік вийняв пістолет і спрямував на розгублених мандрівників.

— Мені треба втекти звідси. І повертатися не варто... Знаю, що ви мандруєте із Землі кудись. Я спостерігав за цією обсерваторією і все бачив. А тепер хутко, поїхали! Не захочете — постріляю всіх по черзі!

— Як ви смієте! — розлютився Філ. — Та я зараз...

У відповідь незнайомець гахнув із пістолета кудись у стелю.

— Наступна куля буде у тебе в голові, старий. — Він повернувся до Влада й Оленки. — Бородань залишиться тут. А ви повезете мене... кудись подалі від нашого світу, й міліції зокрема! Ворухіться, мені вже на п'яти наступають!

Чоловік вдарив професора, і той, стогнучи, впав. Влад стиснув кулаки, але бандит націлив пістолета просто в обличчя хлопчика.

— Запускай вашу машину! Я бачив, як ви сідаєте і зникаєте вмить!

Незнайомець усівся в крісло і звелів Владові з Оленкою примоститися поруч. Хлопцеві довелося посадити дівчинку на коліна — адже гладкий чолов'яга зайняв майже весь фотель. Влад презирнувся з принішклюю Оленкою і навмання повернув Ручку Переміщення.

Коли рожевий туман розвіявся, діти побачили, що вони опинилися на одноманітній сірій рівнині, що простягалася ген до обрію. Тверда поверхня вся була в тріщинах, немов цей ґрунт, ця земля не бачили дощу вже сотні років. Жодного пагорба, кущика чи дерева... Крім молочно-білого тьмяного неба і сірої пласкої поверхні під ним, довкола нічого не було. Куди йти, що робити — незрозуміло.

— Що за фігня! — скривися чоловік. — Куди ви мене затягли?!

— Ми й самі не знаємо, куди можемо потрапити, — похмуро відповів Влад. — У цих подорожах майже все непередбачуване.

— Ну, то ведіть кудись! У приємне місце. А то я вам влаштую останню подорож! Ходімо хутчіш! — підганяв дітей пістолетом незнайомиць.

Оленка знизала плечима і пішла вперед. Власне, як на неї, напрям руху не мав жодного значення — адже погляд не міг зачепитися хоч би за що-небудь.

Діти йшли попереду, чоловік — за ними. Минав час. Довкола нічого не змінювалося. Та ж сіра рівнина з потрісканою землею простягалася до виднокола. Оленка відчула, що страшенно втомилася. Боліли ноги. Вона безсило опустилася на землю. Влад кинувся до неї.

— Устали! Швидко! Вперед! — розлютився незнайомиць. — Я вам покажу, як знущатися! Виведіть мене звідси до якогось міста, чи що! Я вже їсти хочу!

Влад, щиро кажучи, теж хотів їсти, а головне — пити. Він і гадки не мав, скільки часу вони йшли. Здавалося, що й не один день.

— Може, ми ходимо колом? — прошепотіла Оленка. — Я читала, що мандрівники, які збилися зі шляху, часто ходять колами, повертаючись на те ж місце!

— Але як це визначити? — прошепотів у відповідь Влад. — Тут же немає жодного орієнтиру.

— Будете щось там патякати — постріляю! — розлютився бандит. — Ідіть мовчки!

Він витяг із-за пазухи пласку металеву баклажку і зробив кілька ковтків.

Діти йшли, але все довкола було таке ж одноманітне. Влад відчув, що його охоплює жах — від непорушного, німого світу, від присутності розлюченого чоловіка зі зброєю у себе за спиною, від того, що жодного натяку на вихід із цього становища не було.

Несподівано Оленка штовхнула Влада під лікоть і кивнула кудись убік. Спочатку хлопець нічого не побачив, але придивившись, зрозумів, що на деякій відстані від них — і туди ж,

куди й вони — йде напівпрозора істота. Влад її одразу й не помітив — адже вона лише ледь вирізнялася на тлі сірої землі й білого неба.

Нарешті істоту побачив і чоловік. Він зупинився, наказав дітям стояти і націлив пістолет на цей привид серед пустелі.

— Підійди! І не роби різких рухів, чуєш?! — звернувся бандит до істоти.

— Дарма ви хвилюєтеся, — раптом чітко вимовила істота. Вона загалом нагадувала людину, але була неначе контуром — без обличчя, очей, рота... Звідки долинав звук її голосу, було незрозуміло. — Гадаю, ви люди. Іноді вони потрапляють до нашого світу. Він такий гарний, але ще жодній людині чомусь не сподобався. Я можу вивести вас на шлях, що веде до дому... Або до ще одного світу, гарнішого за наш. Але для того, щоб вийти за обрій подій, треба віддати шану Йому.

— Кому — йому? — поцікавилася Оленка.

— І що таке обрій подій? — додав Влад.

— Усі події, як називають явища світу люди, відбуваються за обрієм, який ви бачите. Тут, усередині, панує спокій і нічого ніколи не змінюється. І це так чудово!

— Еге ж, можна довіку блукати цією пустелею! — пробурмотів собі під ніс Влад.

— Наш Великий подарував усім незмінність і довершеність вічного спокою, — говорила істота, не звернувши уваги на слова Влада. — Втім, якщо ви готові вклонитися Йому, то зможете вийти до вашого бентежного і мінливого світу.

— Я хоч чорту вклонюся, аби потрапити в якесь нормальне, людське місто, де можна пожерти и випити! — озвався чоловік.

— Тоді прямуйте за мною, — ледь усміхнулася істота.

Вона наблизилася до однієї з великих тріщин на землі й якимось дивом розсунула її так, що мандрівники могли вільно пройти в темну щілину. Люди якимось неквапом просочилися під землю й опинилися в безкінечній залі, залитій тьмяним жовтим світлом. Високу стелю підтримували сотні стовпів. Усі вони були різні — рівні й немов закручені, товсті й тонкі, майже прозорі й вирізьблені з твердого каменю.

Далеко між стовпами Влад помітив якийсь рух — неначе хтось грався в піжмурки й перебігав, ховаючись, він однієї колони до іншої. Оленка теж помітила той рух і здивовано вдивлялася за далекі стовпи.

— Він! — гордо мовила істота і шанобливо схилилася. — Вшануйте Його!

— От..! — чоловік хотів щось сказати, але натомість, подумавши, схилив голову.

Влад з Оленкою теж про всяк випадок уклонилися.

Коли вони озирнулися, прозора істота зникла. Натомість до них дивними зигзагами наближався той таємничий Він. Бандит став спиною до однієї з колон і націлив пістолет на невисокого господаря підземелля.

— Дарма, дарма, — почувся скрипучий голос. — Кулі мене давно вже не беруть. Утамуйте мою цікавість і розкажіть, як там, на вашій... е-е-е... Землі. Я люблю слухати розповіді мандрівників про різні чудернацькі й недосконалі світи.

Господар наблизився до людей, змахнув широкими руками свого одягу, схожого на халат. Світло впало на його обличчя. І тут стало видно, що, власне, ніякого обличчя немає! Є тільки щось схоже на гливке тісто з одним-єдиним яскраво-червоним ротом. Вигляд цього підземного господаря був настільки гидотний, що діти несамохіть здригнулися.

— То який же він, ваш світ? — наче усміхнулася потвора.

— На Землі сині річки й моря, багато зелені, — несміливо почала Оленка.

— Яка мерзота! Зелень! Як ви можете там жити? — заскрипіла істота.

— Як нам вибратися звідси? Хочеться побути в більш веселому місці! — перебив його чоловік, граючи в руці пістолетом.

— Ти пожалкуеш, що обірвав мою думку! — засичав господар підземелля. — Але я вас випущу. Власне, ви самі вийдете — там, де я вкажу. Найбільше мене тішить не вдавана шанобливість, а вигляд мандрівників, які під землею проходять за обрїй подій. Адже по поверхні всі ходять зачарованим колом! Лише через лабіринт можна досягти чогось!

— Лабіринт? — перепитав Влад. Він чомусь згадав легенду про Мінотавра та Кносський лабіринт, і йому стало лячно. Оленка теж чомусь зблідла.

— Де цей лабіринт? — плюнув під ноги бандит. — Показуй!

— Ха-ха-ха! Все дуже просто! Ходіть за мною! — загигикала істота.

Люди рушили за нею. Незрозуміло було, звідки бралосся світло, що заливало жовтавим кольором нескінченну залу й незліченні колони. Мандрівники просувалися кудись уперед, але довкола нічого не змінювалося. Здавалося, що стовпам і залі не буде кінця. Та несподівано шлях перегородила стіна, верхній край якої губився десь у темряві. Посеред стіни були невисокі двері, оббиті залізом. Підземний господар відчинив їх і жестом запросив заходити.

— Лабіринт! Якщо пройдете його — отримаєте свободу. І навіть, можливо, повернетесь додому!

— Мені не треба додому! — спохмурнів чоловік. — Просто в нормальний світ!

— А це вже від вас залежить — що ви зможете знайти! — вишкірилася істота. — Кожному — своє! Ідіть! А я спостерігатиму за вами! Це має бути кумедно!

Раптово бандит подався ближче до істоти й вистрілив з пістолета просто впритул. Підземний господар хитнувся, але замість упасти — голосно і страшно зареготав.

— Я ж казав, що кулі мене не беруть! Бували тут усякі прибульці, й зі зброєю, кращою за твою! Ідіть, а то будете блукати моїми залами довіку!

Він буквально заштовхав ошелешених дітей і чоловіка до лабіринту. Двері з гуркотом зачинилися. Останній звук, який долинув іззовні, був скреготом замка чи засува. Запанувала тиша.

— Залишається шукати вихід, — озвався Влад.

— І думайте добре, де його знайти! — загарчав чоловік.

Перед мандрівниками було кілька нешироких коридорів, що починалися просто від дверей. Вони ледь помітно знижувалися вдалині. Яким слід іти? На вигляд усі ходи були однаковими. Рушили вперед навмання. Дивним було те, що ко-

жен крок озивався своєрідним звуком, і не просто шерхотом від ступання нерівною стежкою, а неначе уривком якоїсь дивної мелодії. Щокроку відлуння ставало на пів тону нижчим за попереднє. А за кожним поворотом своєрідна мелодія повторювалася спочатку.

Почалися тривалі блукання лабіринтом, виходу з якого не було видно. Скільки часу Влад із Оленкою й незнайомцем ходили цими божевільними переходами й слухали монотонні звуки, які долинали звідусіль? Вони б не відповіли. Години? Дні? Тижні? До переливчастих звуків іноді додавалися якісь стогони, рипіння, шурхотіння, що долинали невідомо звідки. Це було нестерпно. Іноді мандрівники здригалися, бо за рогом якогось повороту раптом щось гуркотіло й падало, неначе валялися камені.

— Клята потвора! — гарчав чоловік. — Вона хоче, щоб ми тут здохли! Шукайте якийсь вихід, бо я вас постріляю!

— Ми знайдемо вихід, не хвилюйтеся, — Влад позирав на пістолет бандита. — Ми обов'язково щось придумаємо.

— А-а-а! — заволав раптом роздратований чолов'яга і з усієї сили копнув ногою стіну лабіринту.

Несподівано стіна коридору неначе попливла вбік, а земля під ногами чоловіка почала сипатися, мов пісок. Ніхто не встиг отямитися, як бандит зі страшним криком провалився кудись у безодню. Лише чорна тріщина була на місці, де він щойно стояв. Діти приголомшено дивилися на розлам у землі. Він наче й не збільшувався, але Оленка і Влад несвідомо позадкували.

Оленка перелякалася і Влад довго заспокоював її. Зрештою, діти вирішили йти далі іншим коридором.

— Владе, ти помітив? — зупинилася Оленка.

— Що саме?

— Відлуння наших кроків змінюються: тепер його тони підвищуються. Щокроку, — Оленка про щось міркувала. — І навіть підлога цього коридору неначе підіймається потроху вгору.

— І що це, по-твоєму, означає? — не розумів Влад.

— Можливо, це ознаки якогось виходу?

— Спробуймо пройти далі.

І справді, звуки від кроків набували вищих тонів. Іноді їх глушив грізний далекий гуркіт. Одного разу лабіринт аж здригнувся від поштовху.

Стеля коридору ставала вищою, він поширшав і видавався вже доволі просторим, як станція метро. Жовте світло теж змінювалося: воно стало більш яскравим, мало не білим. Нарешті Оленка і Влад побачили кінець проходу. Здивованим дітям відкрилися неозорі гірські ланцюги, вершина за вершиною, що заповнювали весь простір перед очима і тяглися до обрію. Діти стояли на краю бездонної темної ущелини, яка відділяла кінець проходу від найближчого гірського пасма.

Оленка зойкнула і відступила від краю безодні. В цей час за спинами дітей почувся неприємний скрегіт, неначе хтось зачиняв рипучу браму. Вони озирнулися й побачили, що вихід з лабіринту зачиняється камінною брилою. Діти кинулися назад, але було вже пізно. Вихід зник. Вони стояли на вузькому карнизі над прірвою.

Влад обережно підійшов до краю і глянув униз. Голова його паморочилася від висоти. За дивним чорним туманом нічого

не було видно. Несподівано десь унизу щось зблиснуло. Влад міг би присягнути, що то була блискуча металева баня їхньої обсерваторії. Він навіть розгледів щілину для рури телескопа. Але цей міраж миттєво зник, і Влад тепер уже не знав, чи все те не привиділося йому. Він хотів було розказати про споглядальню Оленці, але раптом відчув, що земля пливе з-під його ніг. Карниз, на якому вони стояли, шалено захитався і раптом обвалився. Діти, відчайдушно чіпляючись за сипке каміння, полетіли вниз.

Їхнє падіння тривало кілька секунд, як потім усвідомив Влад. Він отямився завдяки сліпучому сонячному світлу. Хлопчик і дівчинка міцно трималися руками за щось, аби не впасти. І нічого твердого під ногами не відчували.

— Заради Бога, тримайтеся! Я вже несу драбину! — долинув десь ізнизу знайомий голос професора Філа.

Виявилося, що діти висять під банею своєї обсерваторії, вхопившись за край щілини для рури телескопа. Філ підставив драбину, й Оленка, а потім і Влад спустилися вниз.

Діти мовчали. Надто сильними видалися переживання від таких пригод. Професор дістав свій термос і налив Оленці й Владові чаю. Діти жадібно пили. Їх змучила спрага. Нарешті вони заспокоїлися й розповіли науковцеві про все, що з ними відбулося.

— Ви не уявляєте, як це було небезпечно! — захвилювався Філ, дослухавши розповідь. — І не через бандита чи пустелі з лабіринтами. Поблизу того світу, до якого ви потрапили, очевидно, є якесь надважке природне утворення! Ви чули про «чорні діри» — страшні зірки, які навіть не випускають світла через свою неймовірно велику силу тяжіння?

— Я читала про них, — згадала Оленка.

— Так-от, поблизу таких зірок часто виникають тріщини в просторі й часі, точніше — у єдиному просторочасі! І хто потрапляє в таку щілину, чи як її назвати, виринає зовсім в іншому світі, часом навіть за тисячі світлових років від того місця! Це просто диво, що ви провалилися прямісінько до нашої обсерваторії! Вам пощастило! А все це сталося через того злодюгу з пістолетом!

— Він зник десь там, — зауважив Влад.
— Треба розробити план охорони обсерваторії, — міркував Філ. — Досить таких пригод на вашу голову!

1. Опиши емоції, які переживали герої повісті під час своїх подорожей. Чи впливали ці емоції на прийняття рішень і яким чином? Які, на твою думку, риси характеру допомогли дітям знаходити вихід зі складних ситуацій? Проілюструй свою відповідь прикладами.
2. Чому, на твою думку, людям так хочеться заглядати за межі земного світу? Чи розгадали ми всі таємниці власного світу? Які таємниці Землі та людини цікавлять тебе?

Дива країни Хісторії

— Я думаю ось що... — блиснула очима Оленка. — Ви, професоре, казали, що у вас є список усіх відомих вам паралельних світів. Так?

— Так... — завагався Філ, міркуючи, до чого хилить дівчинка. — І цей список може допомогти нам охороняти обсерваторію від лихих людей?

— Звичайно! — вигукнула Оленка. — Адже в кожному «не нашому» світі є споруда на кшталт обсерваторії, чи щось подібне. Певний «вхід-вихід»! І тамтешні мешканці його якимось стережуть. Адже на Землі не з'являються потвори чи неприємні мешканці з інших світів...

— Або майже не з'являються, — похмуро зауважив Влад. — Може, ми ще не все знаємо про наш світ.

— І то правда, — зітхнув науковець. — Іноді тут, у нас, на таке натрапиш, що й не збагнеш, звідки воно береться...

— Проте нам із Владом слід, я гадаю, — вела далі Оленка, — побувати в якомусь гарному, безпечному світі й дізнатися в тамтешніх мешканців, як вони бережуть таємниці своїх обсерваторій. Інакше таке було б, таке коїлося... і в нас, і там!

— А що? — замислився Влад. — Я не проти побувати де-небудь іще!

— Не знаю, не знаю... — невдоволено буркотів Філ. — Якщо ваші батьки дізнаються, що тут відбувається, то відшмагають мене лозою... Ось мій тато колись...

— Вас бив ваш тато? — здивуванню Влада не було меж. — Як це?

— Та коли то було, — зітхнув професор, розуміючи, що бовкнув зайве. — Батько був суворий, і часи були суворі... Втім, я пригадую один із світів, де живуть вигадані істоти. Вигадані людиною. Отже, він є безпечним, бо всі вони — породження уяви. До речі, і вашої також.

— Як вони можуть жити десь там, якщо не існують насправді? — розгубилася Оленка. — То примари якісь!

— Гм... Як тобі сказати... — міркував Філ. — Світ цифр, фігур, тобто математика — начебто суцільна примара, вигадка. Гра розуму! Між тим, цей уявний світ потужно впливає на життя людей. Математичні обрахунки лежать в основі всієї сучасної цивілізації. Комп'ютери, польоти в космос, розвиток економіки, зрештою, і ваші мандрівки — все це математика! Так і світ отих вигаданих істот, точніше — персонажів, героїв античних міфів. Їх начебто немає, а водночас вони є. Адже багато з них — приклад для людей!

Влад із Оленкою трохи розгубилися. Професор наче й мав рацію, але уявити світ неіснуючих істот, нехай навіть і героїв міфів стародавнього світу, було важко.

— Але чому саме цей світ ви обираєте? — запитала Оленка науковця.

— Із Мінотавром, Лернейською гідрою та іншими страховищами? — додав Влад.

— Слушне запитання, — усміхнувся Філ. — Річ у тім, що персонажі міфів у інакшому світі теж інакші. Кажу щиро, адже я був на тих Парнасах і Олімпах...

— Як?! — в один голос вигукнули діти.

— Дуже давно... — зітхнув Філ.

— Це після того вас батько відшмагав, вибачте за запитання? — примружився Влад.

— Ні, мандрівка була набагато пізніше... А-пчхи! — професор несподівано знову почав чхати. — До речі, ми з Мігелем... А-пчхи! Знову нежить, перепрошую! Так-от, ми з Мігелем передбачили можливість вашої нової подорожі й зійшлися на тому, що слід побувати у світі, де живуть, точніше — існують герої, персонажі всім відомих легенд Давньої Греції.

— Ну... Ми, загалом, готові до подорожі! — вигукнув Влад. — Так, Оленко?

— Так, але чи не можна було б перед нею трохи поїсти? Я зголодніла...

— І я! — зізнався Влад.

— О, дорогі мої, вибачте! — знітився професор. — Я геть забув про вашу небезпечну подорож... І про час, який минув у ній і після неї. Маю хліб, чай, сир, мисливські ковбаски і печену картоплю! Так, я спік її тут, у грубці. Адже ми живемо в умовах походу, чи не так?

Філ хутенько накрив невеликий стіл, який був у обсерваторії, і діти взялися до їжі. Поки Оленка і Влад наминали смакоту, професор уважно розглядав якісь креслення, щось обраховував і навіть перевірів на міцність Крісло Переміщення, похитавши його й ретельно оглянувши.

— Але як же зветься той чудернацький світ міфічних істот? — запитав Влад.

— Дуже просто: Хісторія, — відповів учений. — Це слово грецькою мовою має багато значень: розпитування, дослідження, розвідування, розповідь, історія як така і взагалі —

знання й наука. Як бачите, дуже личить вам і вашим мандрівкам!

— Так... — замислилася Оленка. — Ще одна історія, в якій ми побуваємо... Що ж, ми готові!

— Ну, тоді урочисто запрошую вас до Крісла. Ось вам про всяк випадок ліхтарик, що не гасне. Отже, неначе у Фелліні... Вісім з половиною... обертів, звичайно, — і ви в Хісторії!

— Фелліні? — не зрозумів Влад.

— Ах, то я жартую, — усміхнувся Філ. — Фелліні був моїм давнім знайомим з Італії. Я підкинув йому чимало ідей... Але — до справи!

Діти зручно вмостилися в Кріслі, Оленка повернула Ручку Переміщення... І за якусь мить крізь рожевий туман, який поволі зникав, вони побачили красиві гори, які поступово переходили в рівнину із соковитими луками і гаями. Яскраве сонце пестило невеликі містечка з білого каменю. То був півострів, який омивало сине море.

Влад і Оленка рушили з пагорба, на якому стояли, стежкою, що спускалася в долину.

Йдучи стежиною, вони не могли не оминати чепурненьку хату, обсажену соняшниками й мальвами. Посеред моріжка перед хатою стояв ослінчик, на якому сидів сивий дідусь і грівся під сонцем.

— Добрий день, — привіталася Оленка.

— Доброго дня! — поспішив додати Влад.

— Вітаю, вітаю вас, чудова юнь! — усміхнувся дідусь. — Як вас звати, звідки ви? Бо я щось вас не пригадую...

— Оленка! Влад! — назвалися діти.

— О! — наче здивувався дід. — А я — Зевс!

— Громовержець?! — отетерів Влад.

— Так мене називають! — промуркотів дідусь, явно задоволений, що про нього чули.

— Ми вас уявляли... не зовсім таким, — щиро зізналася Оленка.

— Я можу бути різним! — загадково мовив Зевс. — Просто зараз відпочиваю. Трохи на городі порався, в хаті прибирав... Проте... От погляньте!

Зевс раптом випростався, зробив швидкий рух правицею й... перетворився на високого стрункого чоловіка міцної, атлетичної статури. На кучерявій голові в нього, тепер справді олімпійського бога, був оливковий вінок, а тіло вкривав золотий плащ. У лівій руці Зевс тримав щит — егіду, а в правій — великий жезл, на якому сидів орел із розпростертими крилами. Він струснув егідою, і враз небо вкрили хмари, здійнявся страшний вітер, буря. Блискавки розривали небо навпіл, і суцільна стіна дощу впала на долину.

Несподівано з хатинки вийшла лагідна бабуся, з докором глянула на Громовержця і тихо мовила:

— Ну годі вже, Зевсе. Всі вірять, що ти цар і батько богів і людей!

Зевс у відповідь вдарив жезлом об землю й знову став звичайним дідусем. А на чистому небі засяяло сонце. Бурі мов і не було...

Олесь Ільченко

НАРОДНІ ПРИСЛІВ'Я І ПРИКАЗКИ про дружбу

- ❖ Не той друг, хто медом маже, а той, хто правду каже.
- ❖ В лиху годину пізнаєм вірну людину.
- ❖ Дружній череді і вовк не страшний.
- ❖ Над товаришем не смійся, бо над собою заплачеш.
- ❖ Скажи мені, хто твій друг, і я скажу тобі, хто ти.

1. Випиши із тексту слова іноземного походження, які тобі не зрозумілі.

Назви слова іншомовного походження, які ти використовуєш, граючи в комп'ютерні ігри чи шукаючи якусь додаткову інформацію. Спробуй замінити ці слова чи вислови українськими.

2. Розкажи, яку версію комп'ютерної гри тобі хотілося б створити. Опиши уявних персонажів своєї гри.
3. Напиши коротку фантастичну історію за участю своїх ровесників.
4. Як ти ставишся до ідеї існування міфічної країни Хісторії? Чи можуть люди своєю уявою та фантазією створити подібний віртуальний світ?

5. Чому, на твою думку, автор зобразив Зевса в образі звичайного дідуся? Яким, по-твоєму, його уявляли Оленка і Влад? А яким ти уявляєш собі Громовержця?
6. Які персонажі української міфології тобі відомі?
7. Опиши своїми словами уявні портрети героїв твору Олеся Ільченка.

- Обери з тексту повісті невеликий діалог між героями твору. Визнач мету спілкування. Якими у цьому діалозі постають персонажі? Охарактеризуй їх. Відповідь обґрунтуй.
- Розкажи, які книжки фантастичного змісту ти любиш читати, назви свої улюблені фільми на подібну тематику.
- Які жанри кіно тобі відомі? Що ти знаєш про детективний жанр?

Придумайте сюжет фантастичної подорожі для героїв повісті Олеся Ільченка. Представте результати своєї праці.

Визначте ціннісні пріоритети персонажів твору (наприклад: відповідальність, взаємодопомога). Відповідь обґрунтуйте. Наведіть приклади відповідних вчинків.

Підказки Вікі-Всезнайка

Сподіваюсь, що у шостому класі ти вже достатньо добре володієш елементарними навиками комп'ютерного програмування. А якщо створювати власну гру не доводилось, то для цього існують спеціальні програми, з якими ти легко можеш ознайомитися в інтернеті.

Але пам'ятай: найголовніше у грі чи фантастичному творі — не трюки, оригінальні вигадки чи просто головоломки. Найважливіше — щоби «герої» твоєї гри могли стати приятелями і корисними порадиниками як для тебе, так і для твоїх друзів. Ти несеш відповідальність за те, що створюєш! І твої витвори будуть жити власним «життям» — хоч і віртуальним.

Фільм «Тореадори з Васюківки» (1965).

Фільм «11 дітей із Моршина» (2019).

6

НАРОДЖЕНІ ДЛЯ ВЕСНИ ДУХУ

ПОЕТИЧНА МОВА

Поезії — це виспівані пісні сердець, захоплених красою світу. У них звучить любов, що проникає в серце, будить чисті почуття й бажання самому творити.

Прочитай вірші відомих українських поетів. Вони написані в різний час, але якою співучою, красивою, любовою розкривається у їхніх творах рідна Україна!

Можливо, у твоєму серденьку теж забринить поетична струна — пиши вірші! Адже всі народжуються поетами. А відомими письменниками стають лише ті, хто не втрачає любові до слова й віри у власні сили.

СПІВЕЦЬ УКРАЇНСЬКОГО РАЮ

Григорій Савич Сковорода (1722– 1794) — український філософ-містик, богослов, поет, педагог, можливо, і композитор літургійної музики. Його називали українським Сократом — за вільнолюбну вдачу і глибоку життєву мудрість. Він сходив Україну босими ногами і намагався у всьому відчувати волелюбний дух свого народу, насолоджуватись красою рідної землі. Хоча жодного твору видатного філософа не було надруковано за його життя, слава, яка ширилася серед освічених земляків та далеко поза межами України, не дала пропасти спадщині українського мудреця. У наш час твори Сковороди перекладено сучасною українською мовою, вони є національним скарбом.

Ой ти, пташко-жовтобоко

Ой ти, пташко-жовтобоко,
Не клади гнізда високо,
А клади лиш на лужку,
На зеленім моріжку.
Яструб ген над головою
Висить, хоче ухопить,
Вашою живе він кров'ю,
Глянь же! Пазури сталить!

Стоїть явір над горою,
Все киває головою,
Буйні вітри повівають,
Руки явору ламають.
А вербички шумлять низько,
Заколишуть мене в снах,
Тут тече потічок близько,
Видко воду аж до дна.

Нащо ж думати-гадати,
Що в селі родила мати?
То у тих хай мозок рветься,
Хто високо вгору пнеться.
А я буду собі тихо
Коротати милий вік,
Так мені мине все лихо —
Щасний буду чоловік.

Григорій Сковорода

1. Випиши ті рядки з вірша, в яких закладена основна ідея твору.
2. Розкажи своїми словами, як ти розумієш ідею захисту, розкрити у вірші Григорія Сковороди.
3. Створи усний чи письмовий опис рідної землі, використовуючи вислови з вірша Григорія Сковороди.

Гей, поля, поля зелені

Гей, поля, поля зелені,
Зелом-квітом оздоблені!
Гей, долини, і балки,
І могили, й пагорки!

Гей ви, вод потоки чисті!
Береги річок трависті!
Гей же, кучері які у дібров сих і гайків!
Жайворонок над полями,
Соловейко над садами, —
Той під хмарами дзвенить, сей же на гіллі лящить.

А коли зійшла денниця,
То прокинулася птиця.
Музика звучить навкруг, у повітрі шум і рух!

Тільки сонце визирає —
Вівчар вівці виганяє,
На сопілочку свою котить трелі по гаю.
Пропадайте, думи трудні
І міста багатолюдні!
Я й на хлібові сухім житиму в раю таким.

Григорій Сковорода

Хата-музей Г. Сковорода у Чорнухах

1. Який настрій викликає у тебе вірш Григорія Сковороди? Які **епітети** вживає поет, щоби створити життєрадісну картину квітучої землі?
2. Випиши рядки з вірша, в яких найбільш емоційно звучить любов до рідної землі. В якому із рядків висловлена його **основна ідея** — «сила» думки, за висловом поета?
3. Сформулюй, як ти розумієш основну думку поезії. Обґрунтуй свій висновок.

КРИЛАТІ ВИСЛОВИ Григорія Сковороди

- ❖ Хто думає про науку, той любить її, а хто її любить, той ніколи не перестає вчитися, хоча б зовні він і здавався бездіяльним.
- ❖ Бери вершину і матимеш середину.
- ❖ З усіх утрат втрата часу найтяжча.
- ❖ З видимого пізнавай невидиме.
- ❖ Як нерозумно випрошувати те, чого можеш сам досягти!
- ❖ Не за обличчя судить, а за серце.
- ❖ Чи не дивина, що один у багатстві бідний, а інший у бідності багатий?
- ❖ Хіба не любов усе єднає, будує, творить, подібно до того, як ворожість руйнує?

Поділіться на групи, кожна з яких має обрати одне з прислів'їв. Обговоріть його та складіть короткий твір-роздум на висловлену філософом тему.

Відеофільми про Григорія Сковороду:

- ✓ «Григорій Сковорода» із циклу «Обличчя української історії», НТК України;
- ✓ документальний телефільм «Таємничий Сковорода», НТК України, 2013 р. Автор та режисер фільму — Олена Хмирова.

ВІЛЬНОЛЮБНА, ЯК ВЕСНА

Леся Українка (1871–1913) — українська письменниця, драматургиня, перекладачка та культурна діячка. У сучасній українській традиції входить до переліку найвідоміших жінок давньої та сучасної України. Найбільш прославилася у світовій літературі завдяки своїм драматичним творам — понад двадцять її п'єс не сходять зі сцен українських театрів, десятків творів були екранізовані. Найбільш популярні драматургічні твори — «Камінний господар», «Кассандра», «Лісова пісня».

Уже весняне сонце припікає...

Уже весняне сонце припікає,
вже сон-трава перецвітати стала.
От-от зозулька маслечко сколотить,
в червоні черевички убереться
і людям одмірятиме літа.
Вже з вирію попрілітали гості.
Он жовтими пушинками вже плавають
на чистім плесі каченята дикі...

Леся Українка

Сергій Глущенко. Перша зелень.

- Створи усний опис весняного пробудження природи, використовуючи поетичні рядки Лесі Українки. Які ще художні деталі до цього опису хочеться тобі додати?
- Можливо, ти напишеш власний вірш на тему «Уже весняне сонце припікає», використовуючи вірш та картину Сергія Глуценка.

Про велета

Казка

Давно, в дитячий любий вік,
в далекім ріднім краю
я чула казку. Чула раз,
а й досі пам'ятаю.

Мені її розповідав
малий сільський хлопчина
без тенденційної мети,
бо він же був дитина.

Ні, він розказував її
з простотою святою
(я, може, помилку роблю,
що казку в рими строю).

Ми з ним сиділи у садку
вечірньою порою,
в той час, як захід розпалив
пожежу за горою.

Вечірній вітер турбував
стареньку нашу грушу,
і щось таємне і жаске
нам заглядало в душу.

Усе лякало нас: трава,
що тихо майоріла,
і гаю дальнього стіна,
що в заході горіла.

Та навіть в груші тій старій
ми певності не мали, —
хто знав, про що її гілки
«на мигах» промовляли?

А найстрашніші нам були
оті ставні тополі,
що вшикувалися в ряди, —
запевне, з злої волі!

Бо все те, запевняв Лаврін,
(так приятель мій звався),
зросло на велеті тому,
що з Богом позмагався.

Той велет сильний був колись
не тілом лиш, а й духом,
всі людські пута й кайдани
зривав єдиним рухом.

Його збороти не могла
ніяка міць ворожа,
поки на нього не прийшла
таємна кара Божа.

Чим велет Бога прогнівив,
того Лаврін не відав.
Питала потім я й старих,
та жоден не повідав.

Не встrelив велета Господь
своїм ясним перуном,
а тільки сном його накрив,
немов м'якеньким руном.

Сон, кажуть, Божа благодать, —
ні, часом кара Божа!

Спіткала велета у сні
пригодонька негожа.

Ліг велет — думав, на часок,
та й спить уже століття,
землею заснітився весь
і марить про страхіття.

Бо скористали вороги
з його важкої млості,
безкарно точать з нього кров
і трощать білі кості.

Вже оснували тіло все
залізними дротами,
припали до глибоких ран
неситими ротами.

Не раз до серця глибини
сягають хижі руки,
а велет спить камінним сном,
хоч терпить люті муки.

Часами болісно у сні
наморщить густі брови,
тоді стинаються й шумлять
гаї, ліси, діброви.

Як дошкулить несвітський біль,
він трохи ворухнеться,
по тілу корчі пробіжать,
уся земля здригнеться.

Та не бояться вороги,
гадають: «Ет, примара!»
Але ущухне Божий гнів,
минеться й Божа кара.

**І встане велетень з землі,
розправить руки грізні
і вмить розірве на собі
усі дроти залізні.**

«Все, що налипло на йому,
одразу стане руба...» —
хлоп'я спинилось. Нам обом
волосся стало дуба.

«Коли ж він встане?» — тремтячи,
спитала я хлопчину.
«За рік, сто рік чи за безрік,
а може, й в сю хвилину».

Тут раптом вихор налетів,
і дерева здригнули.
Ми, як сполохані пташки,
до хати враз майнули...

Кохана стороно моя!
Далекий рідний краю!
Щораз згадаю я тебе,
то й казку сю згадаю.

Леся Українка

1. Символом чого, на твою думку, є велет у казці Лесі Українки? Яким ти його уявляєш?
2. Чи зрозуміла тобі основна думка «Казки про велета»? Чому, згадуючи на чужині рідний край, Леся Українка згадує цю легенду про велета?
3. Як ти уявляєш майбутнє нашої Батьківщини? Яким чином, на твою думку, воно залежить від волі, бажання, мрій мільйонів українців?
4. Прочитай виділені у тексті рядки. Чи можна застосувати їх до розуміння трагічних подій російсько-української війни? Поясни, як ти це розумієш.

5. Знайди в інтернеті розповіді про героїчну допомогу твоїх ровесників воїнам України. Розкажи про те, як твої друзі долучаються до спільної взаємодії заради перемоги України.

Знайдіть у поемі Лесі Українки епітети. Обговоріть у групах, що саме підкреслюють ці художні засоби. Як зміниться наше сприйняття змісту, якщо у тексті не буде цих епітетів?

Пригадайте, що **епітет** — це художнє означення, яке підкреслює характерну рису, визначальну якість явища, предмета, поняття, дії.

Підказки Вікі-Всезнайка

СВІТОЧІ ЛЮДСТВА

Якщо ти заглянеш у гості до «дядька Гугла» — зможеш провести цікаву пошукову роботу: зробити творчий огляд життя і творчості найвидатніших українських письменників, що стоять у ряду найбільших просвітителів людства. А також дізнатися цікаві факти про життя видатних українців.

Наприклад, про те, що Григорія Сковороду справедливо вважають найбільш освіченою людиною серед тогочасних мислителів Європи;

— Леся Українка, що самостійно навчалася вдома під опікою матері письменниці Олени Пчілки, своєю освіченістю перевершила сучасників, створивши шедеври світового рівня і, володіючи сімома мовами, переклала безліч перлин світової літератури українською мовою;

— чотирнадцять мов досконало знав Іван Франко — його 50-томне видання творів містить переклади видатних творів різних народів та епох...

А які сучасні письменники, художники, композитори широко прославлені у світі?

Ти можеш самостійно написати власні короткі нариси та дослідження про видатних українців.

Серед світочів людства, що прославили Україну унікальними талантами, — художниця-самоучка Катерина Білокур, яка творила свої космічні картини у час голодомору та Другої світової війни; убитий більшовиками геніальний композитор Микола Леонтович, що подарував світові музичний шедевр — «Щедрик», 100-ліття якого відзначають у багатьох країнах.

ЙОГО ВІРШІ СТАЛИ НАРОДНИМИ ПІСНЯМИ

Тарас Шевченко (1814–1861) — український поет, прозаїк, мислитель, живописець, гравер, етнограф, громадський діяч. Національний герой і символ України. В народі вважають його духовним «батьком» української нації. Літературна спадщина Шевченка, центральну роль у якій відіграє поезія, зокрема збірка «Кобзар», вважається основою сучасної української літератури та багато в чому літературної української мови. Упродовж двох століть слово Тараса Шевченка пробуджує вільнолюбний дух нашого народу і надихає на боротьбу за свободу.

Мені тринадцятий минало...

N.N.

Мені тринадцятий минало.

Я пас ягнята за селом.

Чи то так сонечко сіяло,

Чи так мені чого було?

Мені так любо, любо стало,

Неначе в Бога. ....

Уже прокликали до паю,

А я собі у бур'яні

Молюся Богу... І не знаю,

Чого маленькому мені

Тоді так приязно молилось,

Чого так весело було.

Господне небо і село,

Ягня, здається, веселилось!

І сонце гріло, не пекло!

Та недовго сонце гріло,

Недовго молилось...

Запекло, почервоніло

І рай запалило.

Мов прокинувся, дивлюся:
Село почорніло,
Боже небо голубее —
І те помарніло.
Поглянув я на ягнята —
Не мої ягнята!
Обернувся я на хати —
Нема в мене хати!
Не дав мені Бог нічого!..
І хлинули сльози,
Тяжкі сльози!.. А дівчина
При самій дорозі
Недалеко коло мене
Плоскінь вибирала
Та й почувла, що я плачу,
Прийшла, привітала,
Утирала мої сльози
І поцілувала...

Неначе сонце засіяло,
Неначе все на світі стало
Мое... Лани, гаї, сади!

Іван Іжакевич. Мені тринадцятий минало.

І ми, жартуючи, погнали
Чужі ягнята до води.

Бриднтя!.. а й досі, як згадаю,
То серце плаче та болить,
Чому Господь не дав дожити
Малого віку у тім раю.
Умер би, орючи, на ниві,
Нічого б на світі не знав,
Не був би в світі юродивим,
Людей і Бога не прокляв!..

Тарас Шевченко

1. Що тобі відомо про долю Тараса, коли він був твоїм ровесником? Знайди інформацію в інтернеті.
2. Чому Шевченко змушений був покинути Україну?
3. Перекажи сюжет вірша у формі невеличкого оповідання, використовуючи вислови поета.

Створи розповідь за картиною Івана Їжакевича «Мені тринадцятий минало».

Дослідіть, як автор змальовує настрої ліричного героя. Які художні засоби допомагають нам уявити зміни у його почуттях, емоційному стані?

Іван Підкова

І

Було колись — в Україні
Ревіли гармати;
Було колись — запорожці
Вміли панувати.
Панували, добували
І славу, і волю;
Минулося — осталися
Могили на полі.
Високії ті могили,
Де лягло спочити
Козацькее біле тіло,
В китайку повите.

Високії ті могили
Чорніють, як гори,
Та про волю нишком в полі
З вітрами говорять.
Свідок слави дідівщини
З вітром розмовляє,
А внук косу несе в росу,
За ними співає.

Було колись — в Україні
Лихо танцювало,
Журба в шинку мед-горілку
Поставцем кружала.
Було колись добре жити
На тій Україні...
А згадаймо! Може, серце
Хоч трохи спочине.

II

Чорна хмара з-за Лиману
Небо, сонце криє,
Синє море звірюкою
То стогне, то виє,
Дніпра гирло затопило.

«А нуте, хлоп'ята,
На байдаки! Море грає —
Ходім погуляти!»

Висипали запорожці —
Лиман човни вкрили.
«Грай же, море!» — заспівали,
Запінились хвилі.
Кругом хвилі, як ті гори:
Ні землі, ні неба.
Серце мліє, а козакам
Того тільки й треба.
Пливуть собі та співають;
Рибалка літає...
А попереду отаман
Веде, куди знає.
Походжає вздовж байдака,
Гасне люлька в роті;
Поглядає сюди-туди —
Де-то будуть роботі?
Закрутивши чорні уси,
За ухо чуприну,
Підняв шапку — човни стали.
«Нехай ворог гине!
Не в Синопу, отамани,
Панове-молодці,
А у Царград, до султана,
Поїдемо в гості!»
«Добре, батьку отамане!» —
Кругом заревіло.
«Спасибі вам!» —
Надів шапку.
Знову закипіло
Сине море; вздовж байдака
Знову походжає
Пан-отаман та на хвилю
Мовчки поглядає.

Тарас Шевченко

1. Яким ти уявляєш собі отамана Війська Запорозького? Що можеш сказати про його вдачу, характер на основі змісту прочитаного уривка?

Обґрунтуй свою відповідь цитатами з тексту.

2. Що тобі відомо про героїв-козаків?

Які книги про них вдалося прочитати? Поділися своїми враженнями.

3. Для чого, на твою думку, козаки плавали у Царград? Як вони там «гостювали»?

4. Знайди у творі «Іван Підкова» приклади персоніфікації. Поясни вплив цих метафор на сприйняття змісту. (Пригадай, що **метафора** — це образний вислів, у якому ознаки одного об'єкта переносяться на іншого. Персоніфікація (різновид метафори) — перенесення ознак живої істоти або людини на неживий предмет чи явище).

Пошукайте в інтернет-джерелах відомості про Івана Підкову. Підготуйте презентацію про цікаві факти з його життя. Долучіть до презентації фоторозповідь про сучасні місця в Україні, пов'язані з іменем Івана Підкови.

Пам'ятник Іванові Підкові біля Тарасової гори
у м. Канів. Скульптор П. Кулик. 2010 р.

ІЗ УСМІШКОЮ ПРО НАЙВАЖЛИВІШЕ

Почуття гумору навіть у часи найважчої скрути — головна риса нашого народу. Тарас Шевченко мав особливо тонке почуття гумору, що часто переходило в їдку сатиру, гостре висміювання. За це його любили друзі та сучасники. І про кумедні випадки, що траплялися з поетом, складали цілі народні бувальщини. Не завжди ці історії відповідали реаліям життя, але народний герой прославлявся у них і був зрозумілим простим людям.

ШЕВЧЕНКО НАД НЕВОЮ

Народна бувальщина

Сидить раз Тарас над Невою та й малює щось. Тут, де не візьмись, сам цар із царицею ідуть понад берегом. Позаду іде слуга. Побачив цар Тараса та й питає:

— А що ти робиш, бурлаче?

— Гуску скубу, — одказав Тарас.

Тоді цар як гримне:

— Як смієш государеві неправду казати! Ти ж малюєш, а не гуску скубеш!

— Звиняюсь, ваша світлосте, але чому ж питаєте, коли самі бачите?

Пам'ятник Тарасові Шевченку в Харкові.
Скульптор М. Манізер. 1935 р.

Фрагменти пам'ятника Тарасові Шевченку в Харкові.
Скульптор М. Манізер. 1935 р.

ПОРТРЕТ

Народна бувальщина

Ще коли Тарас Григорович жив у Києві, то там він малював картини. От зайшов до нього один «знаменитий» пан і просить

намалювати його портрет. Тарас Григорович намалював. Але як дійшло до плати — пан почав торгуватись:

— Дорого! П'ятдесят карбованців не можу заплатити.

І не взяв портрета.

Жаль стало праці Шевченкові. Тоді він і придумав: домалював до портрета осячі вуха і пішов до крамаря на ту вулицю, де найчастіше ходив той пан.

— Поставте, — каже Шевченко до крамаря, — оцей портрет на вітрині. Як хто дасть п'ятсот карбованців — продайте.

Погруддя на подвір'ї Будинку-музею Тараса Шевченка в Києві. Скульптор Г. Петрашевич

Іде якимось пан повз той магазин, глядь — а на вітрині його портрет з осячними вухами. Він до крамаря:

- Зніми!
- Не можу, мушу продати!
- А скільки коштує?
- П'ятсот карбованців.

Нічого було робити, забрав свого портрета пан за п'ятсот карбованців.

1. Якими словами ти охарактеризуєш поведінку Тараса Шевченка у цих двох ситуаціях? Яким ти бачиш молодого художника, що на той час ще перебував у кріпацтві?
2. Як риси характеру, проявлені Шевченком в описаних історіях, вплинули на його подальшу долю та поетичну творчість?
3. Що, на твою думку, робить українців мудрими, гідними, незламними людьми у всі часи нашої історії?
4. Пошукай в інтернет-джерелах, кому із видатних українців належить вислів «Очі тримати донизу, а душу вгору». Поясни, як ти його розумієш. Назви відомих тобі людей, до яких можна віднести цей вислів. Пошукай схожі вислови чи народні прислів'я про людську гідність та силу.

Образотворче мистецтво. Україна на картинах Тараса Шевченка.

Фільм «Сон» 1964 року.

Підказки Вікі-Всезнайка

Для українців Тарас Шевченко став народним пророком: його портрет висів на стіні чи не в кожній українській хаті поряд з іконами.

Але якщо всенародна любов українців зрозуміла, бо кожен народ має своїх духовних поведирів, то популярність нашого генія у всьому світі пояснюється найперше глибиною його пророчої мудрості, умінням нагадати людству про його найвищі цінності: свободу, гідність людини.

Наш геній отримав найвище пошанування монументами і пам'ятниками серед найбільш знаменитих людей світу: до його 200-ліття їх було споруджено 1060 у 32 країнах світу.

СВІТ ДИТИНИ ОЧИМА УКРАЇНСЬКИХ ПИСЬМЕННИКІВ

ЩО НАЙВАЖЛИВІШЕ

Що найважливіше має відкрити в собі людина, аби стати щасливою й радіти життю?

Ти вже знаєш, що не слід хизуватись і давати марних обіцянок!

А ось які підказки дають народні прислів'я:

- ♦ Щастя бігає за сміливцями.
- ♦ Справжнє щастя завжди попереду.
- ♦ Хто дрімає, той щастя не має.
- ♦ Щастя знає, кого шукає.

А що важливо для тебе? Розкрий для себе секрети щастя!

Твори відомих письменників, подані в цьому розділі, саме про те, як важливо вірити у власні сили, щоб побудувати свій щасливий світ. І про те, що життя людини — як велике дзеркало: світ розкривається перед тобою таким, яким його творить твоє серце. Поводься з людьми, усіма живими істотами, з природою так, як хочеш, аби поводитися з тобою. Якщо спіткнешся і вчиниш щось прикре — зроби правильний висновок і рухайся вперед у довірі до свого життя.

ВІН ЦІНУВАВ ПРАВДУ ЖИТТЯ

Іван Франко (1856–1916) — світоч української літератури, письменник, котрий мав право услід за Тарасом Шевченком сказати: «Ми просто йшли. У нас нема зерна неправди за собою». Його правдивість проявлялася найперше у ставленні до самого себе — власних вчинків. Він щиро ділився своїми сумнівами та переживаннями із читачем,

аби застерегти його від необачних вчинків, за які колись доведеться розкаюватись. Особливо це стосується творів для дітей підліткового віку, коли іноді прояв власної волі, намагання утвердити свою силу «зашкалює». І породжує жорстокість у ставленні до інших людей чи тварин.

Саме про це — оповідання «Мій злочин».

МІЙ ЗЛОЧИН

Оповідання

Ні, не видержу! Не можу довше видержати! Мушу прилюдно признатися до гріха, хоч знаю наперед, що на душі мені не буде легше від того. Адже ж відплата тут неможлива, бо яка ж відплата може винагородити невинне пролиту кров, надолужити замордоване життя?

Аж страшно мені робиться, коли ціла ота нещасна подія ясно, з усіми подробицями вирине в моїй пам'яті. Від того часу минуло багато літ, певно, більше як тридцять. Я був тоді невеличкий сільський хлопчина і бігав, граючись, по лісах і полях мого рідного села.

Власне надійшла весна, один із перших гарних теплих днів. Перший раз по довгій зимовій неволі в тісних душних хатах ми, сільські діти, могли побігати собі свobodно. Ми вибігли на сіножать, що ще була гола і сіра від скиненої недавно зимової перини. Тільки десь-не-десь прокльовувалася з землі свіжа зелень: сквапливі ostrі листки тростини, ще позивані в ostrішила листки хрину та лопухів над потоком. Тільки в недалекім лісі сподом усе забілілося від дикого часнику, що власне починав уже відцвітати, від білих і синіх підліщків.

Над нами здвигалося темно-синє склепіння неба, всміхалося сонце, а на далеких вершках Карпат блискотіли ще здорові снігові шапки, мов іскристі діамантові корони. Та їх краса не зворушувала нас надто дуже, бо ми почували кожної хвили холодний зимовий подув, що йшов від них униз до сходу сонця. І річка почувала се; вранці вона була ясна і чиста і плюскотіла тихенько, мов уліті, а тепер клекотіла гнівno в своїх

тісних берегах і протискалася вниз своїми жовтаво-брудними розбурханими водами: се були якраз оті блискучі діаманти, розтоплені весняним сонцем.

Та все те не в силі було попсувати нашу весняну радість. Ми ходили, скакали, і підскакували, і бігали довкола, і відвідували всіх наших знайомих: старого могучого дуба на краю лісу, що то по його кріпких *конарах* ми літом лазили навзаводи з *вивірками*; високу похилену березу з жалібно навислими тоненькими гілками, що ми їх звичайно надуживали на гойданку на велику гризоту пана лісничого; тихі криниці в лісовій гущавині, де ми, позасідавши за грубими яворами та в'язами, не раз придивлялися вечорами лисам, борсукам та диким кабанам, що сюди приходили пити; і вкінці глибокі, чисті *млинівки*, де ми щонеділі з гачками чатували на щупаків, а коли припекло сонце, з криком і реготом освіжувалися в чистій холодній воді.

Кожне місце довкола тих млинівок, найбільш улюблений терен наших забав, оглядали і обнишпорювали ми зовсім докладно. Се був спуст стародавнього великого ставу. Півперек долини, від лісу до лісу підіймалася здоровенна гребля, що тепер, обривняна і здавна розорювана плугом, виглядала як довгий рівний горб, тільки в трьох місцях перерваний: раз потоком, що тут скручував аж під ліс і гнівно булькотів і рвав та підмулював високий стрімкий берег, і два рази згаданими вже млинівками, одинокими останками колишнього панського ставу. Ті млинівки були не надто широкі, глибокі на *сажень*, отінені декуди вільхами, вербами та лозовими корчами. Літом густа пахуча трава та квітки білої конюшини нависали з берегів аж над саме водяне дзеркало. Тепер, щоправда, довкола було досить голо і сумно, та й у воді, що вліті густо-часто оживлювалася плюскотом щупаків і громадами червонооких плотиць, які звичайно плавали цілими купами під проводом одної найбільшої, тепер було тихо. Та ми, проте, щокрок заглядали цікаво в воду під кожний прут, під кожний зів'ялий лопух, у кожний корч, чи не задушився де який наш знайомий щупак під льодом або чи пані видра не була ласкава зробити нашим риbam візиту.

— Пес! Пес! — засичали нараз два чи три хлопці, що йшли передо мною, схилилися до землі і поповзли тихо наперед, намагаючися обступити довкола один корч.

— А вам що таке? Що там таке? — запитав я поневолі також шептом.

— Птах! Птах! Не бачиш його?

— Де він? Де?

— Ось тут у корчі. Побіг. Ми ще такого не видали. Не літає, мабуть, лиш бігає.

Поки ще хлопці обступали корч, я пішов просто до середини корча, обережно розгорнув густі гіллячки і побачив справді невеличкого пташка, що сховався в торішній сухій траві. Не знаю, чи він був ослаблений, чи переляканий, досить, що, побачивши мене над собою, не полетів і не побіг, і я в тій хвили мав його в руці. Всі хлопці позбігалися, аби побачити мого бранця.

— Ах, який гарний!

— Такого пташка я ще не бачив ніколи.

— Гляньте лише на його очі!

— А його пір'ячко!

Се був маленький болотяний пташок, які в нашій підгірській околиці показуються дуже рідко. Пір'я на нім було попелясто-сіре з легеньким перловим полиском, дзьобик тоненький, темно-зеленкуватий і такі ж самі довгі тонесенькі ноги. Він сидів тихо, затулений у моїй долоні, не тріпався, не дряпав і не дзьобав, як се звичайно чинять інші дикі птахи, коли їх зловити в руку.

— Що ти будеш робити з ним? — запитали мене деякі хлопці, озираючи зависними очима гарну добичу в моїй руці.

— Понесу його додому.

— Будеш його пекти?

— Або я знаю. Буду його годувати.

— А знаєш, що він їсть?

— Побачу. Коли не схоче їсти хліба, то, може, буде їсти мух, а коли не мух, то хробаків, а коли не хробаків, то слимаків, або сім'я, або пшоно. Вже щось винайду для нього.

Я справді поніс малого гарного пташка додому і посадив його не до клітки, а в середину подвійного вікна, де мав більше

куди бігати і літати, більше світла і повітря. Пташок не літав і не перхав, а тільки бігав вздовж шиб, тут і там постукуючи своїм тоненьким дзьобиком о скло та раз у раз, як мені бачилось, тужно поглядаючи на широкий вольний світ. Часом зупинявся, схилив головку і знов підносив її наглим пташачим рухом або перехилював її набік, так, що одно око, бачилось, блукало по гілках близької яблуні, і потім знов потакував головою так сумно і *зрезигновано*, немовби хотів сказати:

— Ах, там надворі так гарно і тепло, та моя весна пропала! Я в неволі!

Мене щось немов шпигнуло в серце, коли я кілька хвиль придивлявся сьому пташкові. Мені самому зробилося сумно.

— Пустити його! Пощо будеш його держати тут! — прошептало щось у моєму нутрі.

— Але ж він такий гарненький! І я ж зловив його! — відповів я вперто собі самому. — Може, він привикне. Коли б я тільки знав, чим його годувати!

З годуванням мав я справді чимало клопоту. Я поклав пташкові кілька кришечок хліба, кільканадцять зерняток проса і кільканадцять хатніх мух, кожний рід поживи окремо в чистенькій *мушлі*, поставив йому черепок води і пішов геть, аби лишити його в спокої. Коли ввечері я повернувся додому і зазирнув до свого пташка, то побачив, що він ані не доторкнувся до поживи, тільки сидів у кутику, високо вгору простягнув тоненьку шийку і, не змигаючи оком, глядів крізь вікно надвір, де серед пурпурової пожежі заходило сонце за снігову шапку Хребти-гори, і від часу до часу потакував головою так сумовито і безнадійно, що я не міг довше дивитися на нього.

«Може, се нічна пташина, — подумав я, — і аж уночі буде їсти».

Ся думка заспокоїла мене трохи, і я спав твердо і не думав про пташка. Скоро рано, ще до сходу сонця, я побіг знов до світлиці і зазирнув до вікна. Пташок усе ще сидів на тім самім місці, де я вчора бачив його, усе ще простягав шийку високо догори і все ще, не змигаючи оком, глядів крізь вікно на широкий, вольний світ отам за скляними шибками і від часу до часу потакував головою. До поживи ані не доторкнувся.

— Пустити його! Пустити його! — закричало щось у моєму нутрі. — Пощо тобі мучити його? Адже ж він згине з голоду.

— Ні, — відіззався інший, упертий голос у моєму нутрі, — я мушу *видибати*, чим він годується! Принесу йому слимаків, й хробаків, і жаборини.

Не знаю, відки мені стрілила до голови така думка, що він може їсти жаборину. Досить, я побіг на пасовисько, назбирав усяких дрібних слимачків, накопав хробачків і виловив з води добру жменю жаб'ячої ікри і приніс усе те моєму бранцеві. Він навіть не звертав уваги, коли я всі ті достатки клав перед нього, не показував ані страху, ані найменшої цікавості, ані крихітки апетиту на ті ласощі. Здавалося, що тільки сонце, і тепло, і весна там, на широкому вільному світі, займали всю його увагу.

Того дня мав я якусь роботу, тож пішов геть і вернув аж ввечері. Я поспішився заглянути до пташка. Він бігав, легенько потакуючи, здовж шиб і навіть не доторкнувся до поживи.

«Диво дивне!» — подумав я і хотів зараз випустити його на волю. Та мені прийшло на думку, що тепер він, певно, ослаблений і нездатний до літання, а коли зараз ввечері випущу його ось тут на подвір'ї, то се буде для нашого котика дуже легка і пожадана добичка. Ліпше буде, коли ще сьогодні він переночує у мене. А завтра ранісінько я занесу його на те саме місце, де його зловив, і пушу на волю.

Другого дня, схопившись ранісінько з соломи, я побіг до свого бранця. Він усе ще не брався до ніякої поживи і сидів, ослаблений і втомлений, у куточку, очима все зазираючи крізь вікно на волю. Він спокійно дав себе взяти і поглянув на мене тими самими невимовно сумними оченятами, якими дивився крізь шиб на сонце та на яблуневі гілки. Раз навіть він потакнув головою, немовби хотів сказати:

— Так, так, знаю вже, куди мене несуть. Я вже давно знав, що воно дійде до того.

Я виніс його на подвір'я. Він сидів спокійно в моїй долоні й не пручався. Я чув його м'яке пір'ячко і його тепле тіло.

«А смачне мусить бути його м'ясо! — стрілила мені нараз думка через голову. — А що якби його зарізати і дати спекти?»

«Пусти його! Пусти його! — шепче щось, мов добрий ангел, у моїм внутрі. — Адже ж бачиш, він такий маленький. Навіть заходу не варто, щоб його пекти!»

«Але ж бо шкода його пускати! Я ж зловив його!» — бунтувалася дитяча впертість у моїм внутрі.

«Пусти його! Пусти його!» — лебеділо щось тихо-тихо в найглибшій глибині моєї душі.

А пташок сидів тихо і зрезигновано в моїй жмені. Я створив долоню — він не полетів. Щось огидливе, злорадне тріумфувало в моїм внутрі. «Бачиш! Він сам не хоче! Ти ж дав йому змогу втікати, чому ж не втікав?»

«Але ж він слабкий і зголоднілий», — лебеділо щось тихо-тихо в глибині моєї душі.

— Ет, що там! — скрикнула дитяча впертість, і в найближчій хвилині я відкрутив головку малому гарному пташкові. Він затріпав раз чи два рази своїми тоненькими ніжками, з шийки виплили дві чи три крапельки крові, і малого гарного пташка не стало. В моїй долоні лежав холодний бездушний труп.

І нараз зломилася, розвіялася вся моя впертість, моя завзятість, моє самолюбство. Я почув виразно, що я отсе зробив щось безглузде, огидливе, що я допустився безсердечного вбійства, навалив на себе провину, якої не відпокутую і не відмолю ніколи. Адже ж я знівечив зовсім безцільно таке гарне невинне життя! Ось тут, на вільнім Божім світі, перед лицем сього ясного, теплого, весняного сонця я видав і сповнив жорстокий, нічим не мотивований засуд на смерть. Тепер я почув зовсім ясно і виразно, що се вбійство було зовсім безцільне. Адже ж сього бідного трупика я не зможу ані обскубти, ані їсти. Ні, я не мав сили навіть ще раз поглянути на нього. Я випустив неживого пташка з руки і, засоромлений, стурбований, пригноблений і змішаний, я побіг геть, геть від нього, щоб не бачити його, щоб затерти в душі навіть споминку про нього. Мені дуже хотілося плакати, але я не міг; щось немов кліщами стискало мою душу, і вона не могла в сльозах вилити свого болю. Маленький гарний пташок лежав у моїй душі, я поніс його з собою, і мені здавалося завсіди, що він глядить на мене своїми

невимовно сумними оченятами, глядять з тихою резигнацією, потакує головою і шепче тихо-тихесенько:

«Ах, я се й знав, що пропала моя весна, що неволя буде разом і моя смерть!»

У м'якому, вразливому дитячому серці не довго тривали ті турботи. По двох-трьох днях я вже забув про пташка і його нещасну долю. Забув, бачилось, назавсіди. Вражіння могого злочину залягло десь у темнім куті моєї душі, і звільна його присипали, прикрили і погребли інші вражіння, інші спомини.

Стежка Івана Франка в Нагуєвичях

А проте воно не завмерло. Минуло цілих двадцять літ, і коли на мене звалився перший великий удар нещасливої долі, коли я, молодий, з серцем, повним жаги, бажання жити і любити, посеред чудового літа сох і в'янув у тюрмі і мусив почувати, як розбивалися всі мої надії, як без милосердя толочено, розтоптувано, без цілі і без ума нівечено та руйновано все те, що я вважав найдорожчим скарбом своєї душі, тоді серед тривожної безсонної ночі явився мені той маленький гарний пташок, шпигонули мене в саме серце його сумні, повні тихої резигнації оченята, прошептали мені його повільні рухи ті несамовито страшні слова:

— Ах, моя весна пропала! Я в неволі! Знаю вже, знаю, чим-то воно скінчиться!

І відтоді я не можу позбутися сього спомину. Він затроює мені кожну хвилину щастя, розбиває мою силу і відвагу в

нещасті. Він мучить моє сумління *грижею*, і мені здається, що все дурне, безцільне, жорстоке і погане, що я тільки коли зробив у своїм житті, скристалізувалося в конкретний образ отсього малого, невинно замордованого пташка, щоб тим докучливіше мучити мене. Тихими ночами я чую, як той пташок тихо-тихо стукає дзьобиком о шибу, і я прокидаюся зо сну. А в хвилях тривоги і розпуки, коли лютий біль запускає кігті в моє серце і грозить ось-ось зламати силу моєї волі, мені здається, що я сам той маленький, слабосилий, голодний пташок. Я чую, що якась уперта, завзята і нерозумна сила держить мене в жменьці, показує мені невловимі привиди свободи і щастя, та може в найближчій хвилі без причини і без цілі скрутить мені голову.

Іван Франко

Конар — гілка.

Мушля — черепашка.

Млинівка — ставочок.

Видибати — вишукати.

Вивірка — білка.

Грижа — журба, гризота.

Зрезигновано — безнадійно.

Сажень — міра довжини.

1. Чи траплялися у твоєму житті чи в житті твоїх друзів подібні випадки?
2. Чи вважаєш ти героя оповідання жорстоким та безсердечним? Що, на твою думку, спонукало його до такого вчинку?
3. Розповідь про події у творі ведеться від першої особи. Як, на твою думку, це впливає на читача? Що зміниться у сприйнятті подій у творі, якщо розповідь відбуватиметься від третьої особи, ніби «з боку»?
4. Чи допустима людська жорстокість та байдужість до тварин?
5. Як ти вважаєш, чи мають птахи та звірі здатність відчувати любов, вдячність, страх і недовіру?
6. Що ти можеш сказати про літературний хист письменника?

Придумай коротке оповідання чи роздум, якщо тобі доводилось пережити щось схоже у своєму житті. Адже саме така історія полегшує наші переживання й знімає важке почуття провини за скоєне.

ВІДКРИТИ СЕРЦЕ Й ОЧІ

Оксана Сайко — сучасна українська письменниця, котра у своїх творах розкриває чутливий внутрішній світ підлітків. Про людську гідність, силу волі, вміння протистояти зовнішнім незручностям, впевнено йти за своєю мрією, а також здатність розкривати очі та серце до світу іншої людини читайте в оповіданні «Новенька».

НОВЕНЬКА

Оповідання

Вона з'явилася в їхньому класі в розпал весни. Сонце сліпучими відблисками грайливо ковзало шибкою, а за вікном цвіли дерева і біля спортивного майданчика зеленіла трава. Нестерпно було в такий теплий весняний день сидіти на уроках, хотілося гайнути на старенькому велосипеді кудись за місто, а то й просто поганяти м'яча...

Через прочинені двері утворився протяг, розчахнулося вікно, зашелестів списаними аркушами зошит. Здавалось, її привів весняний вітерець. Вона стояла посеред класу і всміхалася, трішки зніяковіла, зашарівшись із хвилювання, притискаючи до грудей яскраво-червону спортивну сумку. Ігор Чалага, що куняв на задній парті, витягнув шию, гигикнув і одразу притих. Він ніколи ще не бачив дівчини з такими великими сірими очима.

— Це Тереза, — сказала математичка, — тепер вона вчитиметься разом із вами. Знайомство — на перерві, не відволікаємось, працюємо далі...

Але тепер ще важче стало налаштуватися на якийсь там дискримінант, вникнути у числа і формулу. В класі — перешіптування, дівчата озираються, оцінюють новеньку, її джинси, кросівки... І схоже, вона всім подобається. На перерві її засипають запитаннями: чому вона перевелася в їхню школу саме наприкінці року? Звідкіля вона і де живе? Хтось із дівчат запропонував їй пересісти до себе...

Ігор Чалага й собі пробивається крізь натовп, надуваючи жуйку. Його побоювались у класі, бо хлопцем був непередбаченим і втнути міг будь-що. Саме про таких, як Чалага, вчителі кажуть — тяжкий підліток. Запхавши руки в кишені, він з навмисною презирливістю зміряв її з голови до ніг, пройшов повз, зачепивши ліктем, не зронивши ні слова. «От штучка, з якими очиськами...» — лише подумав.

Невдовзі виявилось, що Тереза погано чує через якусь хворобу, на яку недавно нездужала, і з нею потрібно розмовляти голосно. Вона часто червоніє, соромиться, що їй доводиться перепитувати. Але до цього одразу всі звикли.

— Та що з неї візьмеш, недочуває, то й навіть і не підкаже, глуха тетеря, — кинув якимось Чалага, сплюнувши крізь зуби.

Хлопці, щоб вгодити йому, захихотіли. Він і сам не знав, що в тому дівчиськові його так дратує. Може, ті дуже великі очі? А може, те, що надто всі звертають на неї увагу? Навіть його найкращий друг Генік, який терпіти не може дівчат, і той крутиться біля Терези, жбурляє у неї на уроках паперові кульки... Не подобалося все це Чалазі. Начебто всі дівчата як дівчата, а вона якась дивна. І напевно, саме ота дивність так його зачіпала. Хоч і сам не міг собі пояснити, чому вважав її дивною. Чимось, зовсім не зумисно, вивищувалася вона над іншими його однокласницями, була якась задумана, вся в собі, якась йому незрозуміла... А надто вже розлютився, коли кликав її на контрольній із алгебри, а вона так і не озирнулася, не дала списати. От тобі й новенька.

Він зустрів її якимось випадково, гасаючи в парку на велосипеді. Вона стояла з мольбертом, пензлями і малювала. Він здивувався, бо не сподівався її побачити, а вже надто не сподівався побачити її з етюдником. Першою думкою було проїхатися повз неї і звалити отой її етюдник на землю, начебто ненароком, але враз чомусь засоромився тієї думки. Нечутно підїхав ззаду, спинився, зазирнув, щоб побачити її роботу. Тереза малювала розквітле дерево. Й такими живими були її зелено-брунато-білі фарби, що Ігор мимоволі замилювався ним, хоч досі ніколи не цікавився живописом, а радше навпаки, вважав це справою нудною, нецікавою, не гідною уваги справж-

нього чоловіка. Почувався так, ніби розкрив її таємницю. І це принесло йому якесь полегшення. Не така вона вже й незрозуміла... Помітивши його, Тереза знітилася.

— Не знав, що ти малюєш, — промовив Чалага. Сказав це тихо, радше собі, а не їй, але вона почула його.

— Тобі подобається? — запитала вона. У її великих сірих очах він помітив відблиски весняного сонця, і від цього вони здалися ще більшими, ніж були насправді.

— Подобається, — відказав він.

— А мені здається, тут ніби чогось бракує...

Він стенив плечима:

— Та ні, ніби нічого... А можна дивитися, як ти малюєш? Я не буду тобі заважати.

— Звісно, але мені залишилося зовсім трішки.

Вона змішувала фарби і клала їх, ледь торкаючись полотна. І це якимсь дивним чином його заворожувало — здавалося, він міг спостерігати, як вона малює, довго-довго... Й сам дивувався з цього свого стану. «Так от у чому її дивність!» — промайнула в Чалаги думка.

— Ну от і все, — сказала вона нарешті, витираючи руки з фарби.

Чалага важко зітхнув, йому не хотілося, щоб вона кудись ішла, краще б малювала собі далі... І раптом надумався:

— Хочеш, прокатаю? Так ніхто не їздить, як я.

— Як — швидко-швидко?

— Еге ж. Але зі мною не бійся, не впадеш. Головне — добре тримайся.

Він справді мчав, як шаленець. Тільки й миготіли довкола пістряві вулички, різнокольорові будинки, дерева, що цвіли білим цвітом, і вітер свистав у вухах, розвіваючи довгі коси. Від захвату перехоплювало подих, від острашу німіли ноги.

— Я знаю, чого бракувало моїй картині! — гукнула вона. — Вітру! Такого ж вітру!..

Наступного дня, передумавши прогулювати алгебру, Чалага прийшов на перший урок, хоч за невиконане домашнє завдання йому знову світила двійка. Ще здалеку помітивши Терезу, він всміхнувся, зітхнув з полегшенням. Тепер не має значення, хай ставлять навіть і сто двійок, хоча... Потрібно буде якось пересісти до неї, нехай пояснить йому ті клятї алгоритми... Але це вже завтра.

— Терезко, дай списати! Дай списати, кажу!.. Ех, глуха тетеря! — спересердя Ґеник пожбурих у неї паперовою кулькою.

Спалахнувши, Чалага раптом заломив йому руку за спину, поклав на парту.

— Ще хтось хоч раз із вас скаже «глуха тетеря», буде мати справу зі мною!

Хлопці позмовкали, глянувши на нього з подивом. Сперечатися з Чалагою ніхто б не наважився. Тереза, озирнувшись, усміхнулася йому самими очима.

«Цікаво, — подумав Чалага, — а як вона все-таки малюватиме вітер?»

Оксана Сайко

1. Розділи оповідання на кілька завершених частин, придумай до них назви. Обговори результати своєї роботи з партнером/партнеркою по парті. Підготуйся стисло переказати зміст оповідання.
2. Придумай 2-3 запитання до тексту оповідання. Обери з-поміж запитань, які придумали твої однокласники, 2-3 найбільш для тебе цікавих і дай на них відповідь.
3. **Пригадай, що таке художня деталь.** Які деталі у творі допомагають тобі уявити образ «новенької»? Спробуй представити її уявний образ своїм однокласникам.

4. Чому, на твою думку, про таких, як Чалага, вчителі кажуть: «важкий підліток»? Якими можуть бути причини такої поведінки серед багатьох твоїх ровесників?
5. Якими постають персонажі оповідання у спілкуваннях? Опиши їхню мовленнєву поведінку.
6. Які важливі проблеми людських стосунків порушує авторка у своєму творі? Чи актуальні вони для сучасних підлітків? Обґрунтуй свою думку.
7. Ти, мабуть, знаєш, що означає слово «булінг»? Знайди в інтернеті інформацію про це явище. Чи є в оповіданні елементи булінгу? Якщо так, то щодо кого з персонажів?
8. Як могли б розвиватися події у творі, якби ти продовжив/продовжила оповідання? Яким уявляєш майбутнє своїх героїв?

Підготуйте презентацію про булінг. Розкажіть, у чому він проявляється.

- Можливо, у вас є корисні поради тим, кому довелось стати жертвою або свідком цькування. Чи можна допомогти дитині, яка цькує інших? Імовірно, це проявляється її реакція на власні приниження: з боку ровесників чи дорослих.
- Ваша відверта дискусія про наболілі проблеми у стосунках може допомогти налагодити порозуміння у вашому колективі.

Переглянь фільм за мотивами оповідання українського письменника Григіра Тютюнника «Дивак». Порівняй, як змінились умови життя твоїх підлітків за багато літ — і які проблеми у стосунках все ще залишаються актуальними.

Прослухай аудіокнигу Елеонор Портер «Поліанна» або переглянь фільм за цим твором.

Фільм «Поліанна» (2003).

МІЙ ОСОБЛИВИЙ СВІТ

Кожен із нас живе у своєму особливому світі. В кожного — свої погляди на життя, свої стосунки із близькими людьми. Цей світ неповторний в різні періоди людського життя. Але найбільш вразливий він на межі між раннім дитинством і віком дорослої зрілості. Коли тебе ще сприймають як дитину, а ти вже готовий приймати самостійні рішення в житті та відповідати за них...

Ірен Роздобудько — сучасна українська письменниця, ілюстраторка та сценаристка. Авторка майже сорока романів, які здобули широку популярність та були екранізовані. Пише кіносценарії до багатьох успішних фільмів та мінісеріалів. Також у доробку письменниці є чимало книжок для дітей та підлітків, зокрема повісті «Пригоди на острові Клаварен» та «Арсен». Її герої — наші сучасники, котрі відстоюють свою гідність, утверджують силу волі та характеру.

АРСЕН

Уривки з повісті

Про що я думаю вночі

Доброго дня!

Або — ранку.

Чи — вечора.

А ще краще — доброї ночі!

Адже не відомо, що у тебе зараз за вікном. Я б хотів, аби це була ніч.

Так, я б дійсно хотів, щоб у тебе зараз за вікном була ніч. І, якщо я зараз господар всього, про що хочу тобі розповісти, то можу і розпорядитися часом доби, в яку мені найбільше хотілося б спілкуватися з тобою.

І тому я кажу — доброї ночі!

Якщо вона зможе бути для тебе доброю. Адже для мене ніч — це час, коли мені найкраще думається. А ще час таємниць і різних несподіванок, які я вигадую сам.

Уяви: ти лежиш в ліжку і читаєш. Довкола тиша — така, що починаєш мимоволі дослухатися до неї. Надто підозрілою здається тобі ця тиша! Ти дивишся на стіну біля вимикача і раптом помічаєш, що до нього повільно тягнеться чорна рука. Довга Чорна Рука! А краще: довга чорна, волохата рука з синіми пазурами. Вони ворухнуться, намагаючись намацати вимикач.

Клац!

Світло згасає. А рука простягається аж до твого ліжка...

Круто?

Не круто?

Можливо. Але те, що моторошно — це точно.

Я часто уявляю щось подібне. Навіщо? Щоб звикнути до несподіванок і різних моторошних неприємностей. А потім вже нічого і нікого не боятися.

Хоча, власне, чого боятися? Реально? Саме зараз, коли тобі «тринадцятий минає» і твій шлях не такий вже й широкий: школа — дім — комп.

Можливо, спортивна секція. Бажано — кінного спорту чи великого тенісу.

Але виходить, як у більшості — карате в приміщенні ЖЕКу чи гурток малювання, чи англійська мова, чи просто — комп, в якому зависаєш до ночі. В кого як.

Тому лежиш і вигадуєш небилиці — то Чорну Руку, то якусь велетенську руду мавпу, що застрибує на підвіконня і всіх душить, як в оповіданні Едгара По. Або — середньовічний вітрильник, котрий несе тебе у відкрите море.

І там на тебе чекає геройська вдача — вітер в обличчя, бій із загарбниками фортеці, яку ти боронитимеш в складі останніх воїнів.

Вигадуєш собі й зовнішність. Бажано таку, як у Джонні Деппа чи Орландо Блума з «Піратів Карибського моря», або Бреда Пітта з «Трої». Чи щось подібне. Смаглява шкіра, вибілене солоною водою і сонцем волосся. Кинджал за паском.

Я часто питаю себе: де воно, таке життя? Невже воно лише за обкладинками книг, в касетах з фільмами чи у піснях Ви-соцького, до яких мене долучила Юля (до речі — Юлею я на-зиваю свою матусю. Але про неї — згодом).

Ті пісні, фільми і книги, які ми любимо — про гори, війну, справжню чоловічу дружбу, ризик, шалене кохання і красиву смерть у бою.

Часом думати про те, що все це так і лишиться за тими об-кладинками настільки нестерпно, що хочеться бігти світ за очі.

Сісти на корабель і відчалити в якусь «гарячу точку». Адже на наш час їх вистачає.

Колись так і зроблю! Але спочатку я багато чого мушу зро-бити. Наприклад, залишити Юлю в надійних руках, щоб вона не була сама, не сумувала. Мушу закінчити школу, вивчитись і заробити гроші. Стати, скажімо, адвокатом чи стоматологом. Тобто, як каже Юля, отримати певну професію.

Потім можна буде подорожувати. Це зараз не проблема: ку-пив путівку в турбюро — і вперед!

...Якщо ж відверто, все це брехня! Нічого такого я не хочу.

Я хочу пригод.

Тепер і зараз.

Щоб вітер — в обличчя.

Щоб піді мною був нещодавно приборканий кінь. Хочу ходити в підшитих рудою шкірою джинсах, ніколи не стригтися, а заплітати волосся в косу, як це роблять індіанці.

Хочу вполювати ведмедя. Як Трістан у фільмі «Легенди осені». Бачили? Шкода. Обов'язково подивіться і зрозумієте, про що я...

Юля часом каже, що зараз справжніх чоловіків можна побачити хіба що в кіно. Певно, тому вона і розлучилася з батьком.

Гадаю, він не був таким вже «несправжнім». Просто, як каже Юля, він «зламався», перестав вірити в себе і в те, про що вони мріяли разом...

А я не хочу ламатися.

Я хочу вполювати ведмедя, відрубати його кіготь і повісити собі на шию.

Як це зробив Трістан. Або — самотужки посадити на землю зламаний літак і врятувати пілота, як хлопець з «Останнього дюйму». Чи, в крайньому разі, вигадати прилад, який дозволив би мандрувати в часі й просторі.

Ось про що я марю вночі, уявляючи, як чорна волохата рука тягнеться до вимикача. І тренуюсь нічого не боятися.

Але мене лякає те, що я ніколи не кинуся до справжнього бою, не знатиму, що таке — скакати на коні без сідла, боротися з ворогом і перемагати.

Я мрію про подорожі, загадки, скарби і небезпеку. Але де те все знайдеш?! Одного разу, коли від цих думок стало зовсім зле — я ж не маленький, аби не розуміти, що то все лише фантазії! — мене стукнула в чоло думка... Просто звалилася зненацька і вдарила по лобі, мов яблуко!

Я подумав: у своїх фантазіях заходжу надто далеко — туди, куди мені не дістатися. Море... Ведмідь... Фортеця... Човен...

А є речі набагато ближчі, про які я просто забув...

Про себе, Юлю, батька та кульчик у вусі

Як я вже казав, звать мене Арсен. Прізвище — Іванюк.

Мені нещодавно виповнилося тринадцять. Хоча часом відчуваю себе набагато дорослішим. Адже за останній рік я добряче виріс.

Коли ми з Юлею ідемо поруч — до магазину чи в кіно — всі думають, що вона моя старша сестра. Пригадую, як якісь дорослі хлоп'ята сказали мені: «Познайом із сестрою! Вона у тебе — кльова!»

З одного боку, мені було дуже приємно, що моя матуся така молода і «кльова». Вона ходить у джинсах і модних футболках, струнка і довгокоса. А з другого... було в цьому щось неприємне, через що я добряче побився із тими парубками і прийшов додому з розбитим носом.

Юлі я, звісно, не сказав, через що побився. Не сказав і те, що хочу, аби вона нарешті знайшла собі того справжнього чоловіка, який би оцінив в ній не лише зовнішність.

Хоча вона каже, що найголовніший чоловік в її житті — це я. Решта її не обходить. Але я не такий вже малий, щоб не знати, як їй буває самотньо. Я не думаю, що жінка — особливо така, як моя Юля, — має жити лише в піклуванні про мене і хліб насущний. На тата я досі серджуся.

От, якби у мене була така дружина, як Юля, навряд чи я зміг би піти до іншої.

Юля казала, що колись тато намагався повернутись. Але вона заборонила. Коли я запитав — чому, вона відповіла, що на той час татова нова дружина вже народила дівчинку — мою зведену сестру. Але я не хочу ніякої сестри і не маю жодного бажання говорити на цю тему!

Ще трохи розповім про це їхнє розлучення, котре, як колись зауважила мамина подруга тітонька Іра, зробило з мене бешкетника.

Так от.

Коли батьки поставили мене перед цим чудовим фактом, я вчився в п'ятому класі. Звісно, вони мене ні про що не питали — а просто сказали, що шукають обмін для того, аби роз'їхатись.

В школі я старанно приховував цю подію навіть від свого найближчого друга Пашки. А дарма!

Краще б сказав правду. Але мені було так соромно за батьків, що почав вигадувати різні нісенітниці.

Коли ми з мамою опинилися в невеличкій квартирі в іншому кінці міста, я довго думав, як пояснити це Пашці. І нарешті знайшов вихід, який на той час здався мені правдоподібним. Я сказав, що батька відправили в тривале закордонне відрядження. А оскільки наша квартира виявилася надто великою для двох, то ЖЕК дав нам з мамою меншу.

Пашка повірив. Тільки пошкодував, що тепер буде далеко «рулити» до мене в гості.

Але наступного дня він прийшов до школи у бойовому настрої і впевнено сказав:

— Треба боротися! Мої батьки обурені й говорять, що виселяти вас на меншу площу ЖЕК не мав жодного права. Вони сказали, що готові допомогти встановити справедливість. Кажуть, що підіймуть на ноги всі інстанції. Адже це повне беззаконня: виселяти людей через те, що один з членів родини поїхав у відрядження!

Можете собі уявити, як я розгубився. Не знав, що й казати. І... посварився з Пашкою. Сказав, що ніхто не просить його та його батьків втручатися в наші справи.

Пашка образився, пересів за іншу парту. Якби він міг знати, що коїться у мене всередині: атомний вибух!

Але повну ясність у ситуацію внесла вчителька математики.

Вчителі взагалі звідкись про все дізнаються в першу чергу.

Звісно, вона й гадки не мала, що я старанно приховую цю халепу від однокласників. І тому одного разу голосно, при всьому класі зауважила:

— Арсене, те, що твої батьки розлучилися, не дає тобі підстав не вчити математику!

Клас завмер.

А я готовий був провалитися крізь землю від сорому.

Якби вона, Ганна Павлівна, знала, що в цю мить одним махом перевела мене з розряду благополучних хлопців до безнадійних невдах! Та ще й — брехунів.

Я вискочив з класу.

Проте увечері до мене прийшов Пашка.

— Дурний, — сказав він. — Ти гадаєш, що ти один такий? Та у нас пів школи живе з матусями. Немає в тому ніяких трагедій і таємниць. Дорослі — дурні. І це не наша справа.

Я розчулився. Навіть сльози підкотили. І стукнув Пашку в плече, він — мене. І ми знову стали друзями.

Проте саме з того часу і до сьогоднішнього дня я дійсно почав поводитись, прямо скажемо, огидно.

Особливо на уроках Ганни Павлівни. А через ту Ганну Павлівну зненавидів і решту вчителів. Усі вони, крім фізрука та історички, здавалися мені підступними і несправедливими. Я багато думав про те, що дорослі люди взагалі часом можуть бути жорстокішими за дітей і одним словом вдарити набагато болючіше, ніж коли ми розбиваємо одне одному носа. До того ж, вважати, що мають на це повне право.

А яке право мав я? Мовчати.

Я й мовчав. Як кажуть — замкнувся в собі.

У сьомому класі відростив довге волосся, носив сорочку, розстібнуту майже на всі гудзики, ходив до школи в потертих джинсах. І щоденно отримував за це догани і записи в щоденнику. Але поведінки не міняв.

Відверто кажучи, я собі подобався у такому розхристаному вигляді. Особливо після того, як Ганна Павлівна з огидою повідомила, що такий вигляд мають «аргентинські мачо».

Вона знову висловила при всьому класі. Але цього разу помилилася: клас (особливо дівчата) задоволено загув. А я після того ще й самотужки проколов собі одне вухо і повісив в нього кульчик. А коли зустрів Ганну Павлівну в коридорі, ще міг прикинутися п'яним.

Одного разу Ганна Павлівна вхопила мене за вухо і потягла до директора. Я вдавав, що ледь ноги переставляю. Вона сварила мене всю дорогу. Але коли ми зайшли до кабінету, я спокійнісінько став, як ні в чому не бувало.

Гарненько і чемно відповів на всі запитання директора.

— Погляньте на нього — він же не в собі! — репетувала математичка.

Але нічим не змогла це довести.

І директор відпустив мене з миром.

Ви запитаете, як ставилася до цього Юля?

Я ж казав, вона у мене особлива.

Вона знає мене набагато краще, ніж якась Ганна Павлівна. І залишає за мною право бути таким, яким я є. Тільки просить, щоб я гарно вчився. І тут я не можу її підвести. Не вдається лише з математикою. Яку я, якщо чесно, люблю.

Літо, яке я маю провести у «ворожому таборі»

...Перший день літа розпочався нудно.

Я прокинувся і дивився у вікно. За ним літав тополиний пух і вже зранку стояла нерухома задушлива спека.

Йти на річку не хотілося — для цього треба було їхати на інший кінець міста. Але лежати на дивані й читати — це теж не вихід для довгоочікуваних літніх канікул.

Я вийшов на кухню, побачив на столі записку: «З'їж це. Цілую. М.». Запискою було накрито варені яйця та геркулесову кашу.

І мені стало прикро.

До Юлиної відпустки залишалось півтора місяця — тоді вона обіцяла, що ми поїдемо на море.

Але півтора місяця — це ж ціле життя! І воно минає!

Подумавши про таке, я почав швидко збирати свій наплічник.

Кинув туди все необхідне. Навіть зубну щітку не забув.

Страх і захват підганяли мене. Ледь розуміючи, що роблю, я написав іншу записку: «Мамо! Не хвилюйся. Я скоро повернуся. Цілую. Твій син Арсен».

Потім я вигріб зі своєї скарбнички все, що назбирав за цей рік — 300 гривень.

На квиток вистачить. І на їжу в разі чого. А далі — побачимо. Не виженуть же мене з хати мої рідні бабуся та дідусь!

Ще подумавши, дописав в записці таке: «Дихати свіжим повітрям — корисно для здоров'я!» — і вискочив з квартири.

Відверто кажучи, такий вчинок я робив уперше. І тому, доки їхав до автобусної станції, страшенно хвилювався — чи не образиться Юля, чи приймуть мене родичі, яких не бачив вже років зо п'ять.

Але, згадавши тополиний пух за вікнами, жовте застійне повітря великого міста, довгі вечори перед телевізором, я налаштувався на краще.

Доїхавши до станції, купив квиток і вже скоро сидів на задньому сидінні великої міжміської маршрутки, споглядаючи, як за вікном стрімко тече дорога.

І відчував, що... починається нове життя!

Дорога. Айрес

Вийти довелося в районному центрі. Далі автобус не йшов.

До села треба було діставатися іншим транспортом, але яким — я не знав. Зупинка, яку пам'ятав з дитинства, була зруйнована, а металевий щит-вказівник із розкладом руху заіржавів і зігнувся навпіл. Я розгублено зупинився, міркуючи, що робити далі.

Невже доведеться повертати назад?

Дорога до села була неблизькою.

Я подумав, що якщо сяду на зворотній автобус, то встигну дістатися додому раніше, ніж Юля повернеться з роботи. Уявив, як викидаю свою записку і лягаю в ліжко, накрившись ковдрою з головою. Ось цим і закінчиться мій сміливий вчинок! Бр-р-р.

Подумавши так, розізлився: от який я «матусин синочок»! Нікчема! А цікаво, як раніше люди долали відстані? А як долали відстані справжні мандрівники? А як би вчинив Трістан — той хлопець, що відрубав у чесному бою кіготь ведмедя? Певно, не повернув би назад.

Я роззирнувся на всі боки.

Попереду пролягала широка асфальтована дорога. Завертаючи вбік від міста, вона переходила у звичайну земляну стежину, що тягнулася між соняшниковими ланами. «Якщо йти по ній швидко, то за три-чотири години буду на місці», — подумав я.

А ще подумав: «Якщо до ночі не дійду, спробую переночувати в заростях соняшнику».

Із собою у мене був бутерброд і сірники. Можна розпалити вогнище. А головне — випробувати себе. Адже легко балакати

про сміливість, коли знаєш, що увечері на тебе чекають вечерея і тепле ліжко.

Отже, я вирішив йти.

І пішов.

Хвилин десять йшов трасою. Мене обганяли авто, здіймаючи в повітрі задушливий пил з розпеченого асфальту. Але потім я звернув на дорогу, що пролягала між ланами.

Щойно перетнув цю межу, чітко відчув, що занурився в інший світ. Мене охопила тиша, а в повітрі завитав запах трави і квітів.

У високій траві голосно стрекотіли коники і свистіли якісь невидимі пташки. Сонце припікало. Я зняв футболку, обв'язав нею голову. Стало краще. Проте ретязі наплічника почали муляти оголені плечі.

Я йшов під музику невгамовного оркестру коників і пташок. Планував пройти без зупинки принаймні години зо дві. І весь час поглядав на годинника.

Хвилин через сорок відчув, що моє тіло палає. Вирішив зробити зупинку. А коли зняв наплічника, побачив, що у мене на плечах відбилися дві яскраво-білі смужки від ретязів. Решта — груди і живіт — набули яскраво-червоного кольору. Як же я не подумав про те, що можу обгоріти на такому спекотному сонці!

Я швидко натягнув футболку. Але дотик тканини до розпеченої шкіри був таким болючим, ніби я одягнув на себе залізний панцир із голками, повернутими всередину. А коли спробував знову вдягти наплічник — попечені сонцем місця відгукнулися ще більшим і ще нестерпнішим болем.

«Ось тобі й перше випробування, дурню», — зі злістю подумав я.

Певно, жоден сільський хлопець не зробив би такої дурниці! І що тепер? Думка про повернення знову промайнула в моїй голові. Але тепер повертатися було набагато важче — я вже пройшов добру частку дороги.

До того ж, я сердився на себе через те, що не захопив пляшку з водою. Посеред безмежного лану, в цій тиші, поміж живими стінами високих рослин я почувався загубленим. Підбадьорю-

вав себе думкою, що в людей бувають ситуації набагато гірші. Наприклад, у відкритому морі або на борту літака, що падає.

Я знав, що в таких випадках краще увімкнути уяву. Що і зробив.

Уявив, що повертаюся додому після двадцяти років поневірянь у різних країнах світу. А ця дорога усього лише кілька кілометрів до омріяної мети — рідної хати. Після цього йти стало значно легше. Я навіть пришвидшив крок. Ну яке значення мають ці кілька кілометрів у порівнянні з двадцятьма роками небезпечних подорожей. Дрібниця! Такі відстані справжні чоловіки долають із піснею на вустах!

Взагалі, у мене досить багата уява. Варто на чомусь подумки сконцентруватися, як починаю жити тим життям, яке сам собі малюю в уяві.

Тоді в голові виникають тисячі картин, від яких важко відірватися. Бо ті картини набагато цікавіші за все те, що відбувається довкола. Особливо часто таке траплялося на уроках Ганни Павлівни...

1. Чи переконливо, на твою думку, авторка твору змалювала образ свого героя?
2. Що тобі у його характері, способі мислення, мріях і роздумах близьке, а що — не зрозуміле?
3. Чи нагадує тобі цей «розхристаний», але щирий хлопець, когось із твоїх друзів?
4. Яку важливу думку про внутрішню свободу людини можна виділити у роздумах героя про свої стосунки із близькими людьми?
5. З якими думками ти погоджуєшся, а з якими — ні?

Одного разу, коли я перебував на човні «Свята Марта», керівництво яким взяв на себе після загибелі капітана Соверсена — і якраз в ту саму мить, коли озвірілий шкіпер Біллі Бом в оточенні кількох покидьків підбирався до мене з кинджалом, а за моєю спиною було усього троє вірних людей (серед яких був і Пашка), — цю шалену мить протистояння перервав дикий лемент: «Арсене! Арсене!».

Я ледь встиг блискавично метнути свою «наваху» в товстуну Біллі, як мене вже смикала за вухо Ганна Павлівна, приказуючи:

— Давай щоденника! Завтра без матері не приходь! Твоє місце у спецшколі для дебілів!

Лише краєм внутрішнього зору, перед тим як повернутися до реальності, я встиг помітити, як осіло на закривавлену палубу тіло мого ворога. А його прибічники кинулися на нас із ще більшим лементом, ніж здійняла Ганна Павлівна. Але чим все це скінчилось, на жаль, я так і не побачив. Довелося дістати щоденник і подати його вчительці...

Зараз посеред поля я уявив щось зовсім правдоподібне — як цією ж самою дорогою ходили мої предки. Той же Макар. Прапрадід Арсен. Чи прадід Микола, котрий загинув на Другій світовій війні зовсім молодим... Що бачив кожен із них? Про що думав? Чого хотів?

Я мушу це відчувати хоча б тому, що ця пам'ять, котра живе в мені якоюсь маленькою цяточкою, набагато реальніша, ніж мої марення про капітанство на «Святій Марті»!

А що я знаю про них? Нічого. Крім того, про що розповідав дідусь Олег: у мене є певна схожість із моїм тезкою прапрадідом Арсеном.

Але яким він був? Невже він міг скоїти страшний злочин? А може, він був розбійником? Може, моя погана поведінка в школі — наслідки цієї спорідненості?

Можливість знайти відповіді на ці запитання дуже підбадьорили мене, і я пішов швидше. Хоча не бачив цій дорозі між соняшниками ані кінця, ані краю.

Раптом вдалині почув якесь урчання.

Оглянувся. Сонце сліпило очі.

Ледь розгледів, як на звивистій нерівній дорозі здіймає пил щось подібне до мотоцикла. Придивившись уважно, зрозумів, що це мопед. Або, як кажуть простіше, — «дирчик»! Він мчав на всій можливій для себе швидкості у моєму напрямку.

Це була удача. Я зупинився і вирішив почекати. Раптом якась добра душа візьме мене на «борт»?

Мопед наближався, але в такій щільній куряві, що годі було уявити, хто сидить за кермом. Зупинився прямо перед моїм носом. Водій загальмував надто різко. З-під коліс здійнялася величезна хмара. Я закашлявся, намагаючись роздивитися їздця.

Це був худорлявий хлопець у тільняшці й обрізаних вище від колін джинсах. Масивні мотоциклетні окуляри закривали йому більш ніж пів обличчя. З-під бейсболки, що була надіта козирком назад, виглядав світлий короткий «хвіст». На руках — потерті шкіряні рукавички з обрізаними пальцями, на ногах — стоптані кросівки. У вусі майже так само, як у мене, було два кульчики.

Кілька секунд їздок прискіпливо оглядав мене.

— Ти не місцевий, — нарешті промовив він трохи хрипливатим голосом.

Це було і так зрозуміло, як двічі по два.

— А ти місцевий? — запитав я.

— Я — так, — відповів водій, не знімаючи окулярів. — Підкинути?

Я нічим не виказав радості від його пропозиції. Відповів спроквола:

— Можна...

Водій кивнув собі за спину, мовляв — сідай.

Я ніколи ще не катався на мопеді. Лише мріяв про нього. Заліз на сидіння.

— Тримайся! — наказав хлопець.

Він взагалі був небагатослівним. І це мені подобалося. Я вхопив його за плечі.

Мотор загурчав — і ми помчали.

Соняшники застрибали перед моїми очима і понесли повз нас, мов скажені. Знову здійнялася курява. Цей хлопець до-

бре знався на швидкісній їзді! Часом мені здавалося, що він навмисне потрапляє колесами на нерівності дороги, в'їжджає на пагорби, щоб потім щодуху знестися з них, як це роблять на змаганнях справжні байкери. Відверто кажучи, такі перегони, особливо якщо не бачиш дороги і сидиш на задньому сидінні, були не дуже приємними.

— Нормальок? — лише один раз гукнув до мене хлопець, повертаючись і лоскочучи мене своїм «хвостом».

— Порядок! — гукнув я, подумавши, що скажений водій, певно, чекає від мене благань їхати повільніше.

Не дочекається.

Їхали ми доволі довго. У мене почали клацати зуби, і я весь час боявся натрапити ними на власний язик і відкусити його. Тому під кінець перегонів у мене навіть щелепи звело.

Нарешті вдалині замаячили сільські обійстя. Не доїхавши до першої хати, водій круто розвернувся (я ледве втримався!) і заглушив мотор.

Я відчув, що мої ноги затерпли. Але, не змигнувши й оком, спробував зіскочити зі свого місця. Зіскочив і... впав. Ноги таки погано слухались мене.

Хлопець теж зліз зі свого сталевого коня, засмівся і подав мені руку. Я зробив вигляд, що не бачу її і підвівся сам.

— А ти молоток! — плеснув мене по плечі хлопець і зняв окуляри. За ними — бейсболку і витер нею спітніле чоло.

— Ти теж, — сказав я і заляк: переді мною стояла дівчина!

Вона прочесала п'ятірнею своє скуйовджене волосся, щільніше затягла гумку на «хвості» і стягла з рук шкіряні рукавички. Знову простягла мені руку. Але цього разу для привітання:

— Айрес!

Вочевидь, це було її ім'я. Я зробив вигляд, що нічому не дивуюсь і потис її руку, назвавши себе.

— А що це за ім'я? — не втримався від цікавості.

— Взагалі-то мене звать Олександрою, — сказала дівчина. — Але коли отримуватиму паспорт, попрошу, щоб у ньому записали «Айрес». Знаєш, чому?

Звідки ж я міг це знати?

— А тому, — вела далі дівчина, — що коли я виросту — поїду до Буенос-Айресу, до Бразилії. Тому і «Айрес». Мене тут вже всі звикли так називати. Спочатку так мене називали вдома, потім — дражнили в школі, а потім я і сама звикла. Мені подобається. На конкурсі я краще за всіх танцювала «ламбаду»! Усьок?

— Усьок! — сказав я. — А в якому будинку ти живеш?

— Там... — кивнула вона кудись в глиб села. — Тут є будинок родинного типу для...

Вона на мить знітилася, а потім гордо додала:

— ...для тих, в кого немає батьків. Нас там десятеро.

Я не знав, як на це реагувати, адже про існування «сиротинців» чув лише по телевізору. Побачивши мою розгубленість, дівчина різко додала:

— Що закляк, малий? Мої батьки — справжні бразильці. Коли виросту — поїду їх шукати. Зрозумів?

Те, що я дійсно зрозумів — це те, що вона бреше. Адже так само брехав, коли мої батьки розлучилися. З тією ж відчайдушною інтонацією. Мене не проведеш! Але я не хотів її засмутити, тому кивнув головою.

Дівчина заспокоїлась.

— А ти сюди до кого? — запитала вона.

— До Іванюків. Знаєш таких?

Дівчина наморщила чоло.

— А-а, до тітки Лідії та дядька Олега?

— Ага.

— А ти їм — хто?

Я не знав, чи казати правду.

— Колись був їхнім онуком... — вимовив невпевнено.

— Що значить — «колись був»? — обурилася Айрес. — Колишніх онуків не буває! Ти їм рідний за кров'ю?

— Звісно!

— Тоді ніколи не кажи «був», — суворо сказала дівчина і серйозно додала: — Від своїх не відмовляються. Затямив?

Я кивнув.

— Добре, — сказала Айрес і махнула рукою в бік вулиці. — Тобі — туди. А мені — у зворотному напрямку. Побачимось.

Вона знову одягла окуляри, рукавички та бейсболку і всілася за кермо свого скаженого коня.

Завела мотор.

«Дирчик» обдав мене хмарюкою пилу і за мить вже урчав у кінці вулиці.

Я навіть не встиг запитати, що вона мала на увазі.

Відверто кажучи, дівчина мені страшенно сподобалася. Навіть тим, що спочатку я прийняв її за хлопця. Вона не була схожою на моїх однокласниць. Якщо я тут залишуся надовго, як планував, ми дійсно ще побачимось. Настрій мій покращився, і я попрямував шукати обійстя бабусі й дідуся. Хоча не дуже добре пам'ятав, як воно виглядає. Багато часу минуло...

Ірен Роздобудько

1. Що тобі сподобалося/не сподобалося у цій історії?
2. Якими постають у твоїй уяві підлітки, змальовані у фрагменті повісті «Арсен»? Проілюструй свою відповідь прикладами з тексту.
3. Спробуй пофантазувати на тему того, як надалі будуть розвиватися події твору.
4. Уяви, що ти, як і герой твору, подорожуєш у віртуальні світи книжкових історій. Розкажи однокласникам про свою «мандрівку».
5. Про що тобі хотілось би читати книги чи переглядати фільми?

Створіть карту персонажів повісті. Представте результати у вигляді схеми: А) Персонаж. Б) Який він є? В) Що про це свідчить?

- Напиши твір-роздум на одну з тем: «Чим близькі мені літературні герої-ровесники?», «Що робить дитину щасливою у світі?».
- опиши цікавий епізод зі свого життя чи життя близьких друзів, що міг би стати сюжетом для літературного твору.

Переглянь фільм «Вождь червоношкірих» за твором О.Генрі.

ПРО ПРИГОДИ ТА ЖИТТЄВИЙ ДОСВІД

З народної мудрості

- ♦ Кожна пригода — до мудрості дорога.
- ♦ Мудрим ніхто не вродився, а навчився.
- ♦ Перемагай труднощі розумом, а безпеку — досвідом!
- ♦ Учись змолоду — пригодиться на старість!
- ♦ Які літа — такий розум!

ПІДКАЗКИ ДЛЯ ТВОРЧОСТІ

Як бачиш, такі прості життєві ситуації, вдало описані в літературному творі, можуть бути дуже цікавими і повчальними. Іноді казка виростає з самого життя.

Тому можеш завести собі своєрідний «щоденник» чи створити збірку оповідань, в яких відобразиш свої думки і відчуття від пережитого. Колись ці «світлини» можуть видатися тобі цікавішими за фотоальбом. А може, вони навіть стануть першою сходинкою до справжньої літературної творчості! Адже таємниці твого внутрішнього світу, твого власного життя — набагато важливіші за таємниці піратського життя у чужих краях!

БУТИ ЛЮДИНОЮ

Василь Симоненко (1935–1963) — український поет, чия юність припала на роки панування комуністичного режиму, коли свобода людини, гідність нації переслідувались як прояви ворожості до держави. І саме в цей важкий для

України час поет мав мужність говорити про найвищі цінності людини: у поезіях «Лебеді материнства», «Ти знаєш, що ти — людина» він нагадував українцям про те, що найсильніший вибір людини — це любов до Батьківщини і повага до своєї душі, до поривів свого серця.

Ти знаєш, що ти — людина?

Ти знаєш, що ти — людина?
Ти знаєш про це чи ні?
Усмішка твоя — єдина,
Мука твоя — єдина,
Очі твої — одні.

Більше тебе не буде.
Завтра на цій землі
Інші ходитимуть люди,
Інші кохатимуть люди —
Добрі, ласкаві й злі.

Сьогодні усе для тебе —
Озера, гаї, степи.
І жити спішити треба,
Кохати спішити треба —
Гляди ж, не проспий!

Бо ти на землі — людина,
І хочеш того чи ні —
Усмішка твоя — єдина,
Мука твоя — єдина,
Очі твої — одні.

Василь Симоненко

Рідкісний запис. Василь Симоненко читає свій вірш «Ти знаєш, що ти — людина?»

Щасливе нещастя моє — **ВАСИЛЬ СИМОНЕНКО**
| Поезія — ЖИВІ ГОЛОСИ

1. Чи вловлюєш ти у поезії Василя Симоненка перегук із думками про свою долю, своє життя із думками героїв прочитаних творів? Що для тебе означає «не проспати» своє життя? Що важливим є для тебе саме зараз?
2. Який настрій викликають у тебе думки поета, його емоційний заклик?

3. Яку роль, на твою думку, виконують у поезії риторичні запитання: «Ти знаєш, що ти — людина? Ти знаєш про це чи ні?»

Напиши короткий твір-роздум або вірш на тему «Я — людина».

Риторичне запитання — це запитання, сформульоване не з метою отримати відповідь, а для увиразнення поетичного мовлення. Іноді риторичне запитання уже в собі містить очевидну відповідь. Воно викликає ілюзію діалогу, який відбувається у присутності й за участі читача.

НЕМА БЕЗ КОРЕНІВ НАРОДУ

Свою Україну любіть.
Любіть її... во врем'я люте,
В остатню, тяжкую мінуту
За неї Господа моліть...

Тарас Шевченко

Любіть Україну у сні й наяву,
Вишневу свою Україну,
Красу її, вічно живу і нову,
І мову її солов'їну.

Володимир Сосюра

Нема без кореня рослини,
А нас, людей, без Батьківщини.

Володимир Самійленко

Можна все на світі вибирати, сину,
Вибрати не можна тільки Батьківщину...

Василь Симоненко

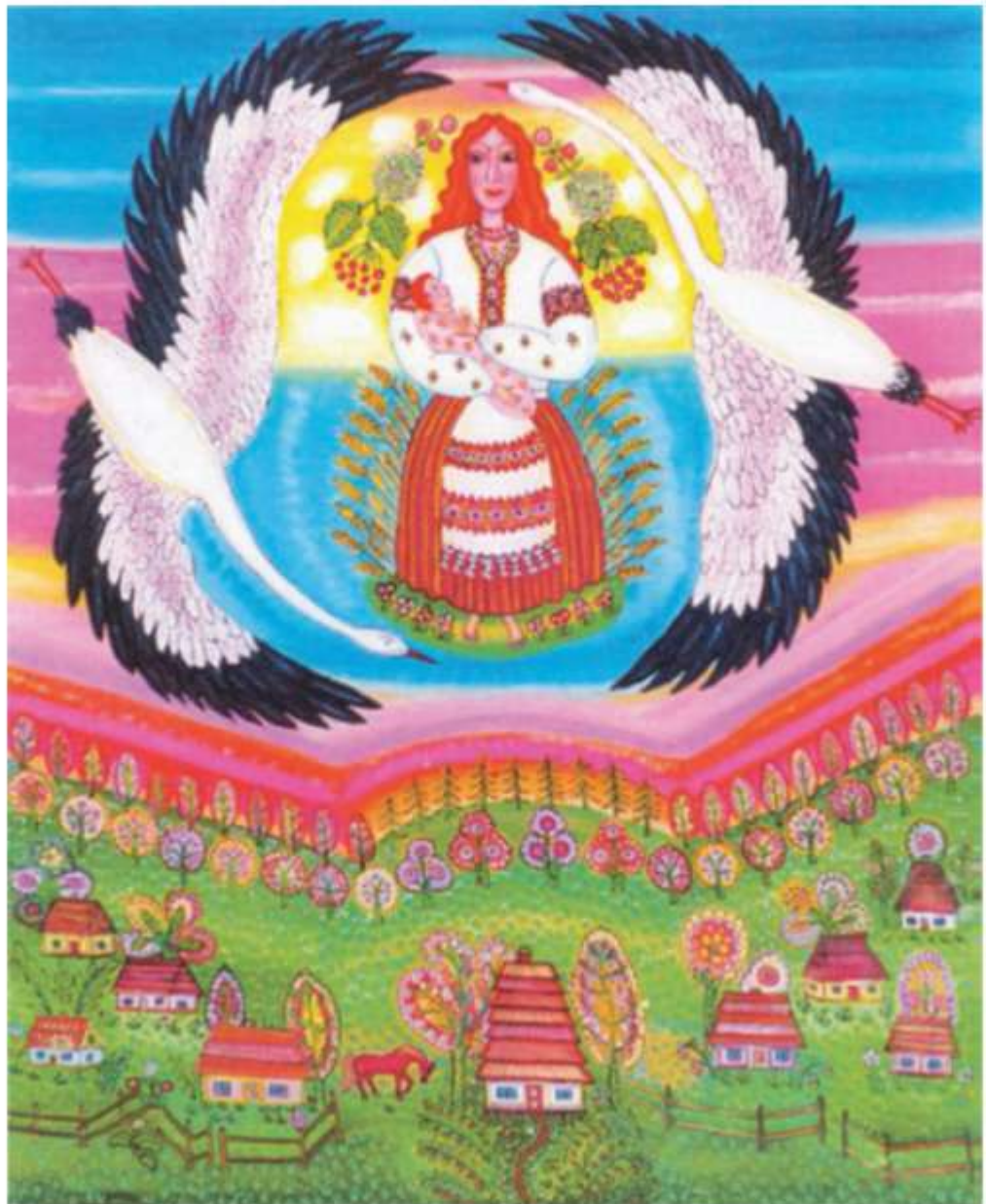
1. Чи змінилося, на твою думку, ставлення сучасних українців до рідної землі — у порівнянні з тим, як відчували свою любов до неї сто, двісті і навіть тисячу років тому?

2. Що ти вкладаєш у поняття «рідний край»? Чи це — тільки територія, на якій ти народився/народилася?

Напиши твір-роздум на тему «Я є Україна».

Можливо, важкі життєві обставини змусили тебе на деякий час покинути свою домівку і виїхати на чужину. Напиши розповідь про своє перебування там, про нових друзів, про складнощі, які довелось пережити, та про щирість людей, які прийшли на допомогу. Твоя історія — це часточка великої героїчної Історії нашої України.

Іван Сколоздра. Материнство

Зміст

Споконвіку слово.....	3
Серце говорить словами.....	3
Розділ 1. Нетлінні скарби	4
Земля-годувальниця	4
Звичаї нашого народу. <i>За Олексою Воропаєм .....</i>	<i>5</i>
Зажинки.....	5
Жнива.....	5
Кінець нивоньці, кінець. <i>Народна жнивварська пісня.</i>	<i>8</i>
Перестиглий овоч. <i>Казка-притча. Іван Липа. ....</i>	<i>11</i>
Колискові пісні	14
Ой, спи, дитя, до обіда.....	14
Ой ти, котик, коточок	15
Колисала я дитиноньку маленьку	15
Колискова пісня. <i>Леся Українка .....</i>	<i>17</i>
І мати молода, і сонце юне. <i>Леонід Кисельов .....</i>	<i>17</i>
Народні замовляння, заклички.....	18
Заклички.....	19
Замовляння	20
Розділ 2. Суголосся природи і людини.....	22
Подих золотої осені	22
Дрімають села. <i>Іван Франко .....</i>	<i>22</i>
Сю ніч зорі такі колючі. <i>Ліна Костенко .....</i>	<i>23</i>
Легенда, що подолала віки.....	24
Євшан-зілля. <i>Поема. Микола Вороний. ....</i>	<i>26</i>
Погляд людини на життя природи	34
Мій друг лелека. <i>Оповідання. Михайло Слабошпицький</i>	<i>34</i>
Сіроманець. <i>Повість. Микола Вінграновський .....</i>	<i>38</i>
Розділ 3. На сторожі рідної землі.....	60
Легендарний король України-Русі.....	60
Данило-король. <i>Оповідання. Антін Лотоцький.....</i>	<i>61</i>

Пригоди траплялися завжди	70
Джури козака Швайки. <i>Уривок з повісті.</i> <i>Володимир Рутківський</i>	70
Розділ 4. Різдво любові в родиннім колі	83
Чарівні барви зимових свят.....	83
Звичаї нашого народу. <i>За Олексою Воропаєм</i>	84
День Андрія Первозваного.....	84
Дівчата ворожать.....	84
Калета.....	88
Хлопця гуляють	90
Наума.....	91
Варвари	92
Вечір під святого Андрія. <i>Уривок з повісті</i> <i>«Казка мого життя». Богдан Лепкий</i>	93
Звичаї нашого народу. <i>За Олексою Воропаєм</i>	98
Святвечір.....	98
На добру долю, на щедрий рік	102
Посівання	103
Різдво на хуторі. <i>Казка. Галина Пагутяк</i>	104
Розділ 5. Із пригодами світ веселіший	112
Дивовижні події в шостому «Б». <i>Уривки з повісті. Всеволод Нестайко</i>	112
Таємниця старої обсерваторії. <i>Уривок з повісті. Олесь Ільченко</i>	135
Розділ 6. Народжені для весни духу	160
Поетична мова.....	160
Співець українського раю.....	160
Ой ти, пташко-жовтобоко. <i>Григорій Сковорода</i>	161
Гей, поля, поля зелені. <i>Григорій Сковорода</i>	162
Вільнолюбна, як весна	164
Уже весняне сонце припікає... <i>Леся Українка</i>	164

Про велета. <i>Казка. Леся Українка</i>	165
Його вірші стали народними піснями	170
Мені тринадцятий минало... <i>Тарас Шевченко</i>	170
Іван Підкова. <i>Тарас Шевченко</i>	172
Із усмішкою про найважливіше.....	176
Шевченко над Невою. <i>Народна бувальщина</i>	176
Портрет. <i>Народна бувальщина</i>	177
Розділ 7. Світ дитини очима українських письменників...	179
Що найважливіше	179
Він цінував правду життя	179
Мій злочин. <i>Оповідання. Іван Франко</i>	180
Відкрити серце й очі	188
Новенька. <i>Оповідання. Оксана Сайко</i>	188
Мій особливий світ	193
Арсен. <i>Уривки з повісті. Ірен Роздобудько</i>	193
Про пригоди та життєвий досвід	209
Підказки для творчості	209
Бути людиною.....	209
Ти знаєш, що ти — людина? <i>Василь Симоненко</i>	210
Нема без коренів народу	211

Використані джерела:

<https://uk.m.wikipedia.org/wiki>: ст. 8, 9, 10, 16, 19, 23, 25, 32, 104, 108, 174, 180, 220
CC BY

<https://uk.m.wikipedia.org/wiki>: ст. 72 (© Антон Супруненко, фото); ст. 185, 186
(© Ekaterina Polischuk, фото) CC BY-SA 4.0

<https://www.freepik.com>: ст. 4 @ yanadjana

Відомості про стан підручника

№	Прізвище та ім'я учня/учениці	Навчальний рік	Стан підручника	
			на початку року	в кінці року
1				
2				
3				
4				
5				

Навчальне видання

**ЧУМАРНА Марія Іванівна
ПАСТУШЕНКО Наталія Миколаївна**

УКРАЇНСЬКА ЛІТЕРАТУРА

**Підручник для 6 класу
закладів загальної середньої освіти**

Підручник відповідає Державним санітарним нормам і правилам
«Гігієнічні вимоги до друкованої продукції для дітей»

Головний редактор *Богдан Будний*
Редакторки *Донара Пендзей, Галина Домарецька*
Художниця *Вікторія Дунаєва*
Обкладинка *Ростислава Крамара*
Художній редактор *Ростислав Крамар*
Технічна редакторка *Неля Домарецька*
Комп'ютерна верстка *Нелі Домарецької*

Підписано до друку _____. Формат 70×100/16. Папір офсетний.
Гарнітура CentSchbook Win95BT. Друк офсетний. Умовн. друк арк. 17,55.
Умовн. фарбо-відб. 70,20. Обл.-вид. арк. 12,40. Тираж пр.

Видавництво «Навчальна книга – Богдан»
Свідоцтво про внесення суб'єкта видавничої справи до Державного
реєстру видавців, виготівників і розповсюджувачів видавничої продукції
ДК № 4221 від 07.12.2011 р.

Навчальна книга – Богдан, просп. С. Бандери, 34а, м. Тернопіль, 46002
Навчальна книга – Богдан, а/с 529, м. Тернопіль, 46008
тел./факс (0352)52-06-07
office@bohdan-books.com www.bohdan-books.com

